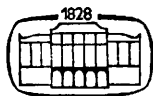


MAGYAR NYELVŐR

TARTALMÁBÓL

- J. Soltész Katalin:* Újabb állatnévvizsgálatok
- Büky László:* A *kötődik* ige és a *kötődés* főnév használata a mai nyelvben
- Boros Edít:* A keresztnévadás divatja Ajkán a várossá alakulás első két évtizedében
- Raisz Rózsa:* A kvantitatív módszer mondatstilisztikai alkalmazhatóságáról
- Bencze Lóránt:* A „hiv magyarázat” eredete
- Horváth Mária:* A Napló dicsérete
- Bakos József:* A felkiáltójelek poétikája
- Szili Szabolcsné:* Vizsgálható-e a szövegbefogadás mértéke?
- Szabó József:* A nagykovácsi nyelvjárás jövevényszavai
- Elekfi László:* Megjegyzések egy metrikai kezdeményezéshez
- Kálmán László:* Egy hipotézis a lehetséges közvetlen összetevős szerkezetekről
- Klaudy Kinga:* Az idéző mondategység igéiről
- Reuter Camillo:* Élt-e a *Zselécség* tájnév?
- Tóth István:* „Az igazat mondd, ne csak a valódit”
- Bernáth Béla:* A Mohácsi nóta



AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

110. ÉVFOLYAM 1986. JANUÁR—MÁRCIUS 2. SZÁM

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ANYANYELVI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTÉK: SZARVAS GÁBOR (1872—1895), SIMONYI ZSIGMOND
(1896—1919), BALASSA JÓZSEF (1920—1940), BEKE ÖDÖN (1946—1953)

FELELŐS SZERKESZTŐ: LÓRINCZE LAJOS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BÁNRETI ZOLTÁN, FÁBIÁN PÁL, GRÉTSY LÁSZLÓ,
KEMÉNY GÁBOR, KOVALOVSKY MIKLÓS, RÁCZ ENDRE

SZERKESZTŐ: SZENDE ALADÁR

A szerkesztőség címe:

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete
1014 Budapest I., Szentháromság u. 2. Levélcím: 1250 Budapest, Pf. 19.

Nyelvművelés

<i>J. Soltész Katalin:</i> Újabb állatnévvizsgálatok	129
<i>Büky László:</i> A kötődik ige és a kötődés főnév használata a mai nyelvben	137
<i>Boros Edit:</i> A keresztnévadás divatja Ajkán a várossá alakulás első két évtizedében	149
<i>Raisz Rózsa:</i> A kvantitatív módszer mondatstilisztikai alkalmazhatóságáról	161

Íróink nyelve

<i>Bencze Lóránt:</i> A „hív magyarázat” eredete	170
<i>Horváth Mária:</i> A Napló dicsérete	174
<i>Bakos József:</i> A felkiáltójelek poétikája	183

Nyelv és iskola

<i>Szili Szabolcsné:</i> Vizsgálható-e a szövegbefogadás mértéke?	190
---	-----

Nyelvjárásaink

<i>Szabó József:</i> A nagykoványi nyelvjárás jövevényszavai	197
--	-----

A nyelvtudomány műhelyéből

<i>Elekfi László:</i> Megjegyzések egy metrikai kezdeményezéshez	201
<i>Kálmán László:</i> Egy hipotézis a lehetséges közvetlen összetevős szerkezetekről	212
<i>Klaudy Kinga:</i> Az idéző mondategység igéiről	214

Szó- és szólásmagyarázatok

<i>Reuter Camillo:</i> Élt-e a Zselicség tájnév?	223
<i>Tóth István:</i> „Az igazat mondd, ne csak a valódit”	225
<i>Bernáth Béla:</i> A Mohácsi nóta	227

() () () () ()
Imre Samu
() () () () ()

MAGYAR NYELVŐR

110. ÉVFOLYAM

1986. ÁPRILIS—JÚNIUS

2. SZÁM

Újabb állatnévvizsgálatok

1.1. 1980 óta a sokszorosított névtani kiadványsorozatokban számos olyan tanulmány és közlemény jelent meg, amely a közelmúlt és a jelen magyar állatneveit mutatja be. A Névtani Értesítő (NÉ.) 3. számában (1980.) Solymár Imre „A völgyeségi kiscgazdák tájfajta teheneinek nevei 1930 és 1945 között”, valamint 4., 5. és 6. számában (1980—1981.) Hajdú Mihály „Békés megyei apaállatnevek 1925 és 1934 között” című tanulmánya történeti anyagú. A NÉ. 4. számában Mizser Lajos „Állatnevek Fekete István műveiben” címmel az irodalmi állatnévadás alig vizsgált területén tör utat. Ugyanitt Dégi Zoltán „Állatnevek Ordacsehiben és környékén”, a 7. számban pedig (1982.) Kiss Jenő „Állatnevek a rábaközi Mihályiból” című közleménye mai névanyagot tár fel. Szintén jelenkori névanyagot dolgoz fel a Magyar Névtani Dolgozatok (szerkeszti Hajdú Mihály, kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége) tizenkét füzeté: Nagy Géza munkáját kivéve (22. sz. a bodroghközi Karcsa állatnevei [1959—1979], 1981.) a többi mind Zala megyében készült Ördög Ferenc irányításával: 16. sz. Knausz Ágnes, Kutya-, ló- és szarvasmarhanevek Miklósfán, 1981.; 18. sz. Tóth Éva, Letenye és Sormás kutyaneevei, 1981.; 20. sz. Paulusz Julianna, Szarvasmarhanevek Nagykanizsa környékén, 1981.; 27. sz. Biskopics Éva, Kiskanizsai kutyaneevek, 1983.; 31. sz. Paulusz Julianna, Nagykanizsai kutyaneevek, 1983.; 36. sz. Tóth Éva—Tóth Mária, Palin, Korpavár, Bagolasánc és Kerecseny kutyaneevei, 1983.; 39. sz. Boha Judit, Páka szarvasmarha- és kutyaneevei, 1983.; 41. sz. Tamás Olga, Kutya-, macska- és baromfinevek Becsehelyen, 1983.; 43. sz. Horváth Attila, Pölöskefő és Kacorlak kutyaneevei, 1983.; 47. sz. Egyed Mária, Orosztony szarvasmarhanevei, 1983.; 49. sz. Tóth Ildikó, Pölöskefő szarvasmarhanevei, 1983. A következőkben a jelenkori állatnévállományt bemutató dolgozatok eredményeit és tanulságait összesítem.

1.2. 19 kutatópontról	kb.	3 400 kutyának	567 neve
14 „	kb.	3 000 szarvasmarhának	595 „
7 „	kb.	450 lónak	160 „
3 „		350 macskának	139 „
3 „	kb.	11 000 tyúknak és kakasnak	17 „
2 „	kb.	900 juhnak	14 „
2 „	kb.	1 000 disznónak	88 „
2 „		19 papagájnak	14 „
1 „ (Mihályi)		27 kecskének	12 „
1 „ „		8 számárnak	7 „
1 „ „		7 nyúlnak	7 „
1 „ „		1 őznek	1 „
1 „ „		1 pávának	1 „
1 „ (Karcsa)	kb.	400 libának	1 „



gyűlt össze. Az állatnevek összes száma 1318, a fentiek összegénél kisebb, mivel sok nevet különböző fajú állatok elnevezésére is használnak.

A számadatok egy része azért hozzávetőleges, mert nem mindegyik szerző tüntet fel pontos számokat. Dégi Zoltán Ordacsehiből és környékéről csak a neveket sorolja fel. Nagy Géza Karcáról csupán a leggyakoribb tehén- és kutyanévek előfordulási számát közli, igaz, két gyűjtési időpontból, 1959-ből és 1979-ből, ami bizonyos mértékű változás lemerését teszi lehetővé, de igen valószínűtlen, hogy 1959-ben öt-hat, sőt nyolc-tíz állatnév egyaránt 42—42-szer, 35—35-ször, 19—19-szer, 32—32-szer fordult elő (vö. Nagy Géza i. m. 8). Ugyancsak tévedésnek, elírásnak látszik a 7. lapon közölt táblázatban, hogy a disznók és a kutyák száma éppúgy azonos, mint a disznónevek és a kutyanévek száma. Többféleképpen érthető az az adat is, hogy 400 libára 1 név jut: akár úgy, hogy 400 liba közül csak egynek van neve, akár úgy, hogy többnek, sőt — ad abszurdum — mind a 400-nak ugyanaz a neve. (Ne csigázzuk tovább a kíváncsiságot: *Jancsi* ez a név.) Pontosabb az olyan szerzők eljárása, akik közlik például, hogy „a községben található macskák mintegy $\frac{2}{3}$ -ának nincs neve” (Tamás O. i. m. 13), vagy „A falvakban található 110 kutya közül 100-nak van neve” (Horváth A. i. m. 3).

Az említett pontatlanságok miatt az alábbi gyakorisági lista is csak hozzávetőleges. A +K., +O. jelzés azt jelenti, hogy a név Karcán, illetve Ordacsehiben vagy környékén is előfordul, de nem tudni, hányszor.

<i>Csőpi</i>	285+K.+O.	(282+O. kutya)
<i>Szegfű ~ Szekfű</i>	115+O.	(114+O. szarvasmarha)
<i>Pici</i>	96+K.+O.	(77+K.+O. kutya)
<i>Morzsa</i>	96	(kutya)
<i>Csibész ~ Csibisz</i>	77+K.+O.	(76+K.+O. kutya)
<i>Bobi</i>	74+O.	(kutya)
<i>Bodri</i>	73+K.+O.	(kutya)
<i>Bogár</i>	71+K.+O.	(71+O. kutya)
<i>Rózsa</i>	65+K.	(64+K. szarvasmarha)
<i>Manci</i>	62+K.+O.	(44 szarvasmarha, 15+K.+O. ló)
<i>Reksz ~ Rex</i>	64	(kutya)
<i>Mackó</i>	57+K.	(54+K. kutya)
<i>Gömböc + Gömbóc</i>	53+K.+O.	(51+K.+O. kutya)
<i>Zsömle + Zsemlye</i>	51+K.+O.	(49+O. szarvasmarha)
<i>Rekszi ~ Rexi</i>	51	(kutya)
<i>Kormos</i>	49+O.	(36+O. kutya, 11 macska)

40-nél többször fordul elő a *Kántor* kutya-, a *Bimbó* szarvasmarha-, a *Betyár* kutya- és szarvasmarhanév;

30-nál többször a *Kati*, *Piros*, *Cifra* szarvasmarha-, a *Kökény* és a *Bundi* kutya-, a *Gyöngyös* szarvasmarha- és kutyanév;

20-nál többször a kutyanévek közül *Vitéz ~ Vitz*, *Pamacs*, *Morzsi*, *Tacsi*, *Lédi ~ Lady*, *Kicsi*, *Hektor*, *Szultán*, *Tücsök*, a szarvasmarhanévek közül *Juci*, *Bárány*, *Rózi* és *Citrom*, továbbá a *Cili* macska-, a *Csillag* lónév, valamint a *Mici*, amelyet főleg teheneknek, kecskéknek és macskáknak, de kutyának és lónak is adnak.

1.3. A mintaszerűen alapos zalai adattárak minden állatnév mellett feltüntetik a névviselő nemét, korát, színét, kutyának, szarvasmarhának és

lónak a fajtáját, kutyának még a testnagyságát és a használatát is (pl. ház-
 őrzés, vadászat, terelés). Ezek az adatok a név motivációja szempontjából
 fontosak. A *Csőpi*, *Pici*, *Morzsa* neveket kis termetű, a *Bogár*, *Kormos*, *Cigány*
 neveket fekete szőrű, a *Hímes*, *Cifra* neveket tarka állatok kapják stb. A név-
 adás indítékát, a név eredetét a zalai szerzők szükség esetén külön is meg-
 magyarázzák; a karcsai Nagy Géza minden egyes névhez fűz eredetmagyará-
 zatot, de ez gyakran nem kielégítő. Pl. a *Cinyu* névnél ezt olvassuk: „Az állat
 sötétbarna színe miatt ezt a nevet” (i. m. 28), a *Gólinc*-nál ezt: „Az állat
 nagy, sovány termete miatt kapta nevét” (i. m. 29), de nem tudjuk meg, mit
 jelent az, hogy *cinyu*, illetve *gólinc*. Ismeretlen eredetűnek minősít olyan
 világos motivációjú neveket, mint *Csákó* (24), *Pajtás* (26), *Szimat* (27), *Becses*
 (32). Másutt ilyen szakszerűtlen magyarázatot ad: „*Cica* [...] A macska
 szavunk becézett alakja” (19), „*Csúszó* [...] A név a kígyó népnyelvi válto-
 zata” (uo.), vagy „*Buksi* [...] A név a bunkó szavunkból származik” (28).
 Szerencsére vannak azért jó, értékes információkat adó névmagyarázatok is,
 pl. a *Zsidó* disznónévről: „Az állat hosszú, görbe orra miatt adták neki ezt
 a nevet” (23); Hajdú Mihálynak ugyanez a disznónév fejtörést okozott (vö.
 NÉ. 6. sz. 25).

2. A karcsai és zalai szerzők az állatnevek tipológiáját is bemutatják.
 Ennek fő szempontjai, illetve csoportjai — saját terminológiám szerint —
 1. a sz ó n e v e k, azaz közfőnevek, melléknevek és egyéb szófajú szók,
 amelyek valamilyen megfejthető indíték alapján vagy motiválatlanul váltak
 állatnévvé; 2. a z á t v i t t, vagyis állatnévként használt személynevek,
 földrajzi nevek és más tulajdonnevek; 3. a z e l s ő d l e g e s j e l n e v e k,
 olyan hangsorok, amelyek sem közszóként, sem egyéb tulajdonnévként nem
 használatosak.

2.1.1. Az 1318 állatnévből 640 szónév, 417 átvitt tulajdonnév és 261
 elsődleges jelnév. A típushatárok nem egészen szilárdak, hiszen a *Rózsa*, *Viola*,
Virág, *Grácia* és több más név személynévből vagy közfőnévből is válhatott
 állatnévvé, s az egyes szerzők gyakran különféleképpen is sorolják be. A főnévi
 és melléknévi eredetű nevek jelentős része közvetlenül vagy metaforikusan
 utal a névviselőnek valamely külső vagy belső tulajdonságára, szokására,
 pl. *Pöttyös* a szarvasmarha szőrzetére, *Jámbor* a viselkedésére (Páka), *Vekker*
 a kutya ugatásának ébresztő hatására (Mihályi). Érdekes kisebb csoport
 a metonimikus nevéké. A becsehelyi *Kesztyű* és *Dorgó* kutya arról a tárgyról
 kapta a nevét, amellyel játszani szeret (*dorgó* a tornacipő helyi megnevezése,
 vö. Tamás O. i. m. 12); hasonló a motivációja a bagolasánci *Zokni* kutyanévnek
 (Tóth É.—Tóth M. i. m. 18). A miklósfai tsz.-ben a *Dél*, *Holdvilág* és *Kisasszony*
 nevű teheneket születésük időpontjáról nevezték el — az utóbbit Kisasszony
 napjáról —, felelevenítve ezzel egy ősi személynévadási szokást (vö. *Lucius*,
Karácsony, *Húsvét*). Az áttételesen motivált vagy éppen motiválatlan szó-
 nevek egyik jellegzetes alcsoportja az embert, embertípust, valamilyen néphez,
 népcsoporthoz, társadalmi csoporthoz tartozó embert jelentő szavaké: antro-
 pomorf nevek, pl. *Huszár* (kutya, bika, ökör, ló, kakas: Karcsa, Pölöskefő,
 Becsehely, Mihályi), *Pásztor* (kutya: Nagykanizsa), *Primás* (ló: Ordacsehi),
Tatár (kutya, ló: Mihályi), *Török* (szarvasmarha: Páka), *Lédi*, *Lord*, *Szultán*
 (gyakori kutyanévek). A népnévi eredetűek közé tartozik a már elhomályosult
 jelentésű *Burkus* kutyanév, amelyet a pákai gyűjtő tévesen sorol az „idegen
 szavak” közé (Boha J. i. m. 12).

Gyakran neveznek el állatokat valamely állatot jelentő köznévvel; némelykor saját fajának vagy fajtájának nevével, illetőleg becenevével: *Kandur*, *Cica*, *Cicuka* (macskák: Becsehely, Karcsa, Mihályi), *Coca*, *Coci* (disznók: Mihályi), *Boci* (szarvasmarhák: Miklósfa, Pölöskefő), *Csacsi* (szamár: Mihályi); kutyanévként gyakori a *Fokszí* ~ *Foxi*, *Tacsi*, *Tacskó*, előfordul *Bokszí* ~ *Boxi*, *Pincsi*, Nagykanizsán *Koli* (= collie), Ordacsehiben vagy környékén *Puli*, Bagolasáncon *Pumi*, bár ezeket a neveket nem mindig foxi, tacskó, boxer stb. viseli. Valamilyen külső vagy belső hasonlóság alapján neveznek el kutyákat *Mackó*-nak, *Tigris*-nek, teheneket *Bárány*-nak, *Tevé*-nek (púpos hátáról, vö. Knausz Á. i. m. 35), ökröt *Lajhár*-nak (Mihályi), disznót *Szamár*-nak (Karcsa). Különösen kedveltek a madárnevek: *Fecske* ~ *Főcske* az egyik leggyakoribb lónév, a szarvasmarhák között van *Banka*, *Cinke*, *Csalogány*, *Daru*, *Galamb*, *Hattyú*, *Ruca*, *Veréb* stb., *Rigó* előfordul kutya-, tehen-, ló- és disznónévként is.

A növényneveknek, köztük a virágok, gyümölcsök, növényi eredetű csemegék nevének főleg a tehenek elnevezésében jut szerep, s ezeknek csak egy részéről mondható el, hogy hasonlóság alapján az állat színére utalnak, mint *Rózsa*, *Szegfű*, *Pipacs*, *Alma*, *Narancs*, *Citrom*, *Kávé*. Az *Árvácska*, *Boglárka*, *Hajnalka*, *Ibolya*, *Kezeda*, *Rozmaring*, *Füge* ~ *Fige*, *Mandula*, *Szotyola* nevek (Karcsa, Miklósfa, Mihályi) inkább kedveskedő hangulatúak, a nőiességet emelik ki — egy részük női név is lehet. A tehennevek virágszimbolikájáról szó volt Hajdú Mihálynak a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1981. szept. 29-i ülésén tartott, „A magyarországi állatnévadás” című előadásában is (vö. MNy. 89: 498).

2.1.2. A melléknévi eredetű, közvetlen leíró jellegű neveknek érdekes csoportja bukkan elő a karcasai macskák névanyagában: a birtokos személyragos *Fehérje*, *Feketéje* és *Tarkája*. Kár, hogy nem derül ki, van-e összefüggés a három név viselője között, s hogy egy-egy vagy több állat viseli-e ezeket, azaz hogy elszigetelt névadásról vagy névtípusról van-e szó.

2.1.3. A főnévi és melléknévi eredetű állatnevek mellett van néhány olyan, amely egyéb szófajú szóból ered: névmásból a *Senki* tehenévé (Miklósfa), határozószóból a *Cirka* kutyanév, állítmányi névszóból a *Muszáj* lónév (Karcsa). Igéből képzett főnévnek minősíti a kiskanizsai szerző a *Bojszi* kutyanévet, amely a horvát *bojsze* 'félj' igealakból származik (Biskopics É. i. m. 8); minthogy azonban ennek a névnek magyar közszóji jelentése nincs, az elsődleges jelnevek közé sorolandó. Több név alakult mondat értékű szóból: állatterelőből *Cselő* (ökor: Mihályi), állatkergetőből *Sípirc* (kutya: Ordacsehi), állathangutánzóból *Favíg* (kutya: Mihályi, vö. Kiss J. i. m. 115), egyéb mondat szóból *Előre* és *Halló* (tehenek: Miklósfa, Páka). Valóságos mondatokból — felszólító, illetőleg kérdő mondatokból — keletkeztek a következő kutyanévek: *Figyelj* (Becsehely), *Gyere ide* (Palin), *Mardel* (Sormás; a szerző szerint „egy filmsorozat nyomán”, vö. Tóth É. i. m. 27), *Kiez* és *Mitvisz* (Karcsa; sajátos módon a szerző ezeket a „jelentést nem hordozó nevek” közé sorolja, vö. Nagy G. i. m. 35).

2.2.1. Az állatnevek másik fő csoportja az átvitt tulajdonneveké, amelyeknek nagy többsége (417-ből 368) személynév. A mihályi kecskéké neve pl. *Bözsi*, *Elek*, *Juci*, *Juli*, *Manci*, *Marcsa*, *Mici*, *Muki*, *Szilvi*, a karcasai papagájoké *Pisti*, *Vilma* és *Eri*, a becsehelyi kakasoké — helyi hagyomány alapján, vö. Tamás O. i. m. 18 — a György személynév valamely becézett változata: *Gyura*, *Gyuresz*, *Gyuri*, *Gyurika*, *Gyurkó*. Több

gyűjtő is felfigyelt arra a logikátlannak mondható szokásra, hogy nőstény állatnak férfinévet, hímnek női nevet adnak. A legfeltűnőbb ez a becsehelyi macskáknál, amelyeknek körülbelül 40%-a ellenkező nemű nevet kapott: *Böske, Cili, Cilus, Gizi, Grácia, Ilus, Mili, Vera, Vica, Zsuzsi* kandúrok, *Béla, Frici, Márton, Misi, Viktor* nőstények. A szerző szerint „Ennek oka, hogy az állat kölyökkorában kapta nevét, amikor neme még nem derült ki” (Tamás O. i. m. 21). Ez a helytálló magyarázat esetleg alkalmazható a *Bandi* nevű becsehelyi tyúkra is, aligha azonban a miklósfai tsz teheneire, amelyek között szintén van *Ágoston, Albert, Bandi, Dani, Fedor, Huba, Istók, Jumurdzsák, Lázár, Máté, Miksa* és *Pedró*. A jelenség okát inkább abban kereshetjük, hogy az állatok elnevezői megtorpannak a túlzott antropomorfizálás előtt: az állat elviselheti a nemének meg nem felelő nevet is, hiszen mégsem ember. Kutyáknak is adnak ellenkező nemű nevet: vannak *Ajda, Alida, Böbe, Dolli, Dori, Dorka, Dzsudi, Elza, Léda* nevű kanok, *Ajaksz, Akszel, Aleksz, Berci, Bernát, Bobi, Cézár, Dzsekk, Dzseki, Frici, Hasszán, Hektor, Hugó, Makszi, Néró, Robi, Teddi* nevű szukák. A ritkább, idegen nevek felhasználói talán nem is mindig tudták, hogy férfi- vagy női névről van-e szó, de Nagykanizsán egy kutyatulajdonos Cézár helyett *Cézi*-nek, egy másik pedig Néró helyett *Néróné*-nek nevezte el a várt kan helyett kapott szukát (vö. Paulusz J., Nagykanizsai kutyanévek 21, 28). Noha nem személynévi eredetű, de itt említhető, hogy *Lord* nevű szuka van Pölöskefőn vagy Kacorlakon, *Lédi* nevű kan ugyanitt, Kiskanizsán és Sormáson is. Az érdekes jelenségre bizonyára még több példát találhatnánk, ha az ordacsehi, mihályi és karcsai adattárak a szarvasmarhákén kívül a többi állatfajhoz tartozó névviselők nemét is feltüntették volna. Kiss Jenő (i. m. 114) a nyolc mihályi juhnév közül csak a *Samu* mellé írja oda, hogy kos, eszerint *Dani* és *Marci* nőstény is lehet. A sárvári állami ménesben viszont — amint azt a „Lovas magazin” című szakfolyóirat 1984/3—4. számának 42. oldalán olvashatjuk — a csikók elnevezésére „csupán semleges nemű neveket használnak, hogy a mén- és kancacsikóknak is egyformán adható legyen”, ugyanis minden csikó az anyja nevét öröklí.

2.2.2. A családnevek szerepe az állatnévadásban igen csekély. A *Borcsik* nevű letenyei kutya volt tulajdonosáról kapta a nevét (Tóth É. i. m. 12); a miklósfai tsz egyik tehénét egy nyugalomba vonult állatgondozó tiszteletére nevezték el *Márkus*-nak (Krausz Á. i. m. 33). Az állatnévként használt családnév az ember lebecsülését is kifejezheti: egy karcsai kutya „a szomszéd bosszantására” lett *Pintér* (Nagy G. i. m. 27); ellenszenves politikusról nevezték el a pölöskefői (vagy kacorlaki) *Nikszon* kutyát, a becsehelyi *Ribbentrop* és *Truman* macskákat — ez utóbbiak nőstények. *Cinka* Panna vezetékneve hangzása miatt alkalmas macskanévknek (vö. alább 3.2. pont): Becsehelyen történetesen kandúrnak adták ezt a nevet; Karcsán *Cinkapanna* nevű macska találatotott.

2.2.3. Ugyancsak elenyésző a földrajzi nevek felhasználása. A folyónévből lett kutyanévek nevezetes típusát mindössze öt név képviseli, s ezek közül is csak a *Sajó* meg a *Tisza* látszik elterjedtebbnek: 8, illetve 5 kutatóponton jegyezték fel, míg a *Maros*-t csak Karcsán és Ordacsehiben, a *Rajná*-t Karcsán és Palinban, a *Duná*-t Ordacsehiben. A *Maros* különben Mihályiban lónévként, a *Rajna* Pákán tehénnévként fordul elő; szarvasmarhánév Karcsán a *Szamos*, Mihályiban a *Hejő*, Miklósfán az *Ipoj* és a *Niagara*, Pákán az *Amazonasz*. Szórványosan található város-, község-, hegy- és egyéb földrajzi nevek, pl. *Zombor* (kutya: Karcsa), *Rió* (kutya: Miklósfá),

Bizánc, Debrő, Kákics, Tenkes, Etna (tehenek: Miklósfá), *Hortobágy* (ló: Ordacsehi). A *Gyöngyös* nevet tévesen eredezteti földrajzi névből Knausz Á. (i. m. 13) és Tóth I. (i. m. 5; vö. Balogh László, MNy. 64: 78, Zentai János, MNy. 65: 83).

2.2.4. Külön alcsoportot lehet felállítani az állatoktól kölcsönzött állatnevekből. Ilyenek a *Barri, Bonzó, Lajka* kutya-nevek (Nagykanizsa, Letenye) a *Kincsem*, a *Gidrán* és az ebből alakított *Gidra* lónév (Mihályi, Ordacsehi), egy-egy híressé vált állat — a *Bonzó* esetében játékállat — után. E névcsoport érdekessége, hogy olvasmány- és film-élmények, mégpedig főleg televízióban látott filmek gyarapítják: szinte mindegyik gyűjtő felhívja a figyelmet erre a jelenségre. A *Kántor, Luksz ~ Lux* és *Tyutyuka* nevű kutyák Szamos Rudolf „Kántor nyomoz” című könyve, illetve az ebből készült tv-filmsorozat hatására kapták nevüket, *Lesszi ~ Lassie* Eric Knight, *Basa Szász Imre, Bogács* Fekete István — ugyancsak tv-filmre vitt — regényének címszereplő kutyahőse, *Dingó* a „Tizenöt éves kapitány” című, megfilmesített Verne-regényben szereplő kutya nyomán, *Plutó* egy amerikai rajzfilmsorozat, *Bell, Civil, Blöki, Frakk* stb. népszerű tv-sorozatok kutyaszereplőjéről, illetve rajzolt kutyafigurájáról; ezek csaknem mind több kutatóponton is előforduló kutya-nevek. Tv-sorozatokból kölcsönözték Karcsán a *Lukrécia, Mirmur* és a Becsehelyen és Mihályiban is többször előforduló *Szerénke ~ Szerényke* macskaneveket. Irodalmi eredetű a Mihályiban feljegyzett, egyetlen óznév: *Bambi*, Felix Saltennak rajzfilm által is népszerűsített állatregényéből. Kár, hogy a gyűjtők nem minden név ihlető forrását jegyezték fel, illetve derítették ki; az utókor már nehezebben tudja azonosítani azt a múltó emléké könyvet vagy filmet, amelyben pl. *Dzsimbi, Floki, Maksz* nevű kutya vagy a *Dzsudi ~ Judy ~ Csudi* nevű majom szerepelt (vö. Paulusz J.: Nagykanizsai kutya-nevek 22). Elhomályosulások és torzulások már így is tetten érhetők. Nincs megemlítve a becsehelyi *Almira* kutyanév irodalmi eredete („Az arany ember” című, többször megfilmesített Jókai-regényből); a kiskanizsai szerző a *Vuk* nevet „egy könyvben olvasott kutyáról” eredezteti, a pákai az *Iny-t* fantáziánévnek minősíti, pedig mindkettő róka neve Fekete Istvánnak rajzfilmként is nagy sikerű állatregényében. A *Bogira* macskanévé, amely a karcsai adattárban a keresztnévi eredetűek (!) között szerepel és a magyarázat szerint „TV-műsorból vett név. Az állat színére utal” (Nagy G. i. m. 11), valószínűleg „A dzsungel könyve” fekete párdúcának *Bagira* nevéből lett. (*Bagira ~ Baghira ~ Beghira* nevű macskák szerepeltek az 1982. évi III. nemzetközi macskakiállításon is.)

2.3. A harmadik csoport az elsődleges jelneveké. Ezek között vannak a) önkényes hangsorok, pl. *Bukk, Printy, Tifa* (kutyák: Sormás, Nagykanizsa, Letenye), *Bümmer, Devár, Gáró* (szarvas-marhák: Mihályi, Miklósfá, Karcsa), *Csurkó, Rinda* (lovak: Ordacsehi, Karcsa), *Darbus, Piric* (macskák: Mihályi, Becsehely); b) idegen szavak, amelyek a magyarban jelentés nélküli hangsorok, pl. *Fido, Flekk, Gold, Hund, King, Reksz ~ Rex* (kutyák: a legutóbbi számos kutatóponton, a többi Nagykanizsán, Kiskanizsán, Letenyén, Miklósfán); c) községi származékok valamely becéző képzővel, amelyek ebben a formában közsökként nem használatosak: ilyenek a *Bodri, Bundi, Kormi, Morzsi, Szutyi* gyakori kutya-nevek, a *Cirmóka, Cirmus* macskanevek (Becsehely), a *Szopi* báránynév (Karcsa).

3.1. A zalai gyűjtők az állatnevek bizonyos alak szerkezeti tulajdonságait is vizsgálják, mégpedig a szótagszámot és a hangrendet. Megállapítják, hogy az állatnevek nagy többsége két szótagú: ez megfelel az évezredes megfigyelésnek, a Xenophóntól származó követelménynek (vö. Nyr. 94: 291), de érvényes az emberi szólítónevekre is, hiszen az egy szótagú *Pál*-t éppúgy két szótaggal becézzük *Pali*-nak, mint az öt szótagú *Eleonóra*-t *Nóra*-nak. Fontosabb az a megállapítás, hogy vadászkutyáknak szívesen adnak egy szótagú nevet, mert „vadászat közben rövidsége miatt könnyen szólítható” (vö. Biskopics É. i. m. 13); ilyenek a miklósfai *Flekk* és *Treff*, a kiskanizsai *Boy* és *Vuk* (mit szólnak ehhez a rókák?), a nagykanizsai *Dikk*, a becsehelyi *Red*, a számos *Bell* és *Reksz* közül a miklósfai és a becsehelyi. A 8 Zala megyei *Rip* ~ *Ripp* közül 5 vizsla — Biskopics szerint (i. m. 27) „hagyományos név” —, bár nem mindegyiket használják vadászatra; vizsla a nagykanizsai *Pik* és *Tom* is.

3.2. A hangrend vizsgálatának csak annyi hasznát látom, hogy ráirányítja a figyelmet a játsz-becézó *-i* képzőre, amely sok vegyes hangrendű nevet hoz létre (vö. Tamás O. i. m. 11). Ez a képző a névanyag 20%-ában, 277 néven szerepel, amelyek között van számos emberi becenév, pl. *Frédi* (kutya: Sormás), *Gazsi* (ló: Karcsa), *Nani* (szamár: Mihályi), *Teri* (tehén: Miklósfai), állatfaj beceneve, pl. *Maci* (kutya: sok helyen), *Nyuszi*, *Ózi*, *Süni* (tehének: Karcsa, Páka), továbbá jelnevek, pl. *Csimli* (macska: Karcsa, a melléknévi eredetűek közt!), *Gigi* (disznó: Mihályi), *Gyipszi* (kutya: Sormás), *Jasi* (tehén: Miklósfai); a gyakori *Bell*, *Luksz*, *Reksz* kutyanévek *Belli*, *Lukszi*, *Rekszi* — önálló névnek számító — variánsa is elterjedt. Az adattárak anyagának összesítése azonban más hangszerkezeti jellegzetességeket is felmutat. Feltűnő pl. a kutyanévekben a *-ksz-* (*-x-*) mássalhangzó-kapcsolat gyakorisága: *Akszel*, *Boksz*, *Diksz*, *Fukszi*, *Lekszi*, *Piksz*, *Toksz*, *Trikszi* stb. Úgy látszik, ez a hangkapcsolat különösen alkalmas arra, hogy a szólított kutya figyelmét felhívja. A macskanévek 40%-ában megvan az állathívogató eredetű *ci* vagy *ic*, illetőleg a hangutánzó *mi* szótag, főleg a név elején: *Cickum*, *Cila*, *Cili*, *Cinci*, *Cindri*, *Ciri*, *Berci*, *Frici*, *Ica*, *Móric*, *Mica*, *Micó*, *Micuka*, *Miki*, *Misi*, *Mizsu* stb. (Ezért macskanévszerű a 2.2.2. pontban említett *Cinka*.)

4.1. A zalai gyűjtők a törzskönyvezett kutyák hivatalos neveit is összeírták. Törzskönyvezett kutyákat inkább a városi lakosság tart, ezért csak a nagykanizsai füzet szerzőjének volt érdemes a kennelevekkel külön foglalkozni, de tapasztalatai érvényesek a községekben szórványosan feljegyzett hivatalos nevekre is. Meg kell azonban jegyezni, hogy a „canalnév” írásmód hibás: az angol eredetű *kennel* szót angolul is *kennel*-nek írják. A műszó használata sem pontos: a teljes, többemű hivatalos nevet értik rajta, noha Paulusz Julianna helyesen határozza meg a kennelelnevet mint „a kutya-tenyésztő telep — a kennel — hivatalosan engedélyezett, védett nevével”. A kennelnév vezetéknevszerű névelem” (Nagykanizsai kutyanévek 13), de ő is két, három, négy tagból álló kennelevekről szól, utótagnak nevezi a kennelnév után álló egyedi nevet (i. m. 15, 14). — A zalai kutatópontokon összesen 66 kennelnév gyűlt össze; ebből 45 az emberi családnéveket utánzó *-i* képzős származék valóságos vagy fiktív helynévből, pl. *Bankókerti*, *Kispusztai*, *Naszályi*, *Orgonásdombi*, *Pityerparti* (Miklósfai), *Latorcavölgyi*, *Rábapart-Kerti* (Letenye). A kennel telephelyéről információt közlő nevek közül felismerhetően Zala megyére utal a *Canisai*, *Göcsejvölgyi*, *Zalavégi*, *Becsehelyi*, *Garabonci*,

Récsepusztai, Sárszegmenti (Nagykanizsa, Kiskanizsa, Miklósfa), a megye folyóvízeire a *Csertaparti, Válicskakerti, Principális, Principarti* (Páka, Nagykanizsa, Kerecseny), egy Nagykanizsa környéki váromra a *Romlottvári* (Bagolasánc), a zalai olajmezőkre az *Olajtelepi* (Letenye) kennelnév. Ugyancsak a megyére utalnak a jelölt birtokos összetétel ritkább típusát képviselő kennelnevek: *Zalaőre, Zalaszépe, Muragyöngye* (Nagykanizsa) és a kettős kennelnevek közül *Zalai Betyár* és *Zalavirág-Farkas* (Nagykanizsa, Bagolasánc). Vannak idegen kennelnevek is: *Bijouterie, Ferrari, Rieverland* (Nagykanizsa) — ez a névdívat, úgy látszik, még mindig nem járt le. A *Csu Mimóza Bosco* névben a névsorrend is idegenszerű, a kennelnév hátul áll; erre abból lehet következtetni, hogy a nagykanizsai rendszerezésben (i. m. 14) azok közé került, amelyeknek „az utótagja hívónévvé vált”, (Császársági) *Bella* és (Csertői) *King* szomszédságában így: *Csu* (Mimóza Bosco).

4.2. A kennelnév fogalmának félreértése miatt át kell értelmeznünk a nagykanizsai füzet 14—15. oldalán felvázolt tipológia tanulságait. A neveknek aszerint való csoportosítása, hogy az „utótag” hívónévvé vált-e vagy nem, voltaképpen azt tükrözi, hogy az a név, amelyen a kutyát szólítják — az egyedi név vagy a hívónév, vö. Nyr. 92: 292 —, szerepel-e a törzskönyvben. Az előbbi csoportba tartozik pl. Potyilipataki *Asuris* egyedi neve, Szőlőskerti Loncsos *Apacs* hívóneve (*Loncsos* a hivatalos egyedi név), a másodikba pl. Törzsgyökhegyi Béta, mivel a hívónév, a kutya születése napjára utaló *Tekla* nem került be a törzskönyvbe. A csoportosítás alapja mindenesetre egy fontos vizsgálati szempont: a hivatalos és a házi használatú név viszonya. Kiegészíthető még a pákai *Zsombékos András* példájával: a hívónév, *Zsombi* a kennelnév becézett származéka.

Átfogalmazásra szorulnak „a canalnevek alaktnai jellemzői” is. A „két, illetőleg három tagból álló canalnevek” valójában két-, illetőleg háromelemű hivatalos nevek. A háromelemű nevek álhatnak a) kennelnévből, egyedi névből és hívónévből, pl. *Simonvári Athos Lessie, Szentgyörgyvári Elza Kitty*, b) kennelnévből és kettős egyedi névből, pl. *Bijouterie Silver-Joker, Sághegyi Mini-Manó*, c) kettős kennelnévből és egyedi névből, pl. *Zengő-Koppány Astor, Sárszeg-menti Styxligeti Betty*. Az utóbbi a „négytagú canalnév” példája: a szerző — fölöslegesen — külön tagnak tekinti a helyesírási kényszerből kötőjellel kapcsolt összetételi utótagot.

5.1. A tizennégy dolgozat alapján képet alkothatunk a házi és a hivatalos, az egyéni és a nagyüzemi, a hagyományos és a divatos állatnévadás különbségeiről is. Ezek az ellentétpárok részben fedik, részben keresztezik egymást. A kutyák egyéni tulajdonban vannak, de nevük hivatalos nyilvántartásokban is szerepel; a törzskönyvezett kutyák hivatalos neve csak részben vagy egyáltalán nem azonos a házi használatú szólítónévvvel. A tsz-ek szarvasmarhái, lovai nagyüzemi tulajdonban vannak; hivatalos törzskönyvi nevük azonos a szólítónévvvel, bár — mint Knausz Ágnes megfigyelte — „a tsz-szarvasmarhák nevei terelészóként nem használatosak” (i. m. 16). Bajos is volna *Elégia* vagy *Érvény* szóval terelni! A nagyüzemi állatnévadás fő jellemzője, hogy lehetőleg minden állat más-más nevet kap, a névazonosság kivételes, míg az egyéni tulajdonosok nem bánják, ha állatuknak lakóhelyükön akár 60 névrokona is van, mint Kiskanizsán a *Csőpi* nevű kutyáknak. A szarvasmarhák elnevezésében inkább a hagyomány érvényesül — noha meglepő, hogy a *Riská*-ra csak Mihályiból van egy adat és Ordacsehiből vagy környé-

kéről bizonytalan számú —; a kutyanévadásban nagy szerepe van a névdivatnak, amelyet erősen befolyásol a televízió. (Nemcsak a filmekben, főként a filmsorozatokban szereplő kutyák és egyéb állatok nevét használják fel, hanem emberekét, emberi mesealakokét is: Karcván *Lolka*, Ordacsehiben *Rumcájsz* és *Tarzán* nevű kutya van. Fekete szőrű állatok a „Gyökerek” című sorozat néger szereplőinek nevét kapták: Kerecsenyben *Kunta*, Nagykanizsán *Kunta-Kizi*, Becsehelyen *Tobi* kutyák, Mihályiban *Kuntakinte* tehén.)

5.2. Az állatnév kutatásnak néhány évvel ezelőtt még joggal emlegetett hiányát nagymértékben pótolják ezek a dolgozatok. Ha a sorozat — mint reméljük — folytatódik, érdemes egységesíteni a gyűjtési és tipizálási szempontokat, s többek között ügyelni arra, hogy a nevek előfordulási száma el ne sikkadjon. Ki kell terjeszteni a gyűjtést az ország más területeire, és több figyelmet kell fordítani a kutyák és szarvasmarhák mellett egyéb állatokra, elsősorban lovakra. Hajdú Mihály már 1981-ben több mint 200 községben folyó és mintegy kétharmadában elkészült teljes állatnévgyűjtésről számolt be (vö. MNy. 79: 498). A sorozat szerkesztőinek bizonyára nem esnek nehezeze kiküszöbölni olyan hibákat, amelyek Nagy Géza munkájában fedezhetők fel, továbbá a szerkesztési szépséghibákat, a helyenként bántó sajtóhibákat (pl. a 31. szám 23. oldalán „ailder terribl” *airedale terrier*, 26. oldalán „colica” *collie* helyett). Előbb-utóbb, ha a gyűjtést sikerül kiszélesíteni, sor kerülhet egy összesített állatnévi adattár és névstatisztika elkészítésére is.

J. Soltész Katalin

A kötődik ige és a kötődés főnév használata a mai magyar nyelvben*

1.1. A *köt* 'odaerősít' igének, amely nyelvünknek ősi öröksége a finn-ugor korból (l. MSzFgrE., TESz.), átvitt értelmű használata is korai (l. HB. és K.: . . . kinek odut hotolm ovdonia. ef *ketnie* . . .); ennek az igének a mai nyelvünkben is számos jelentése ismeretes, ezeket l. ÉrtSz. 4: 418—20; Éksz. 781. (A dolgozatban szereplő idézetekben két pont jelöli a szöveg megszakítását. A szótárak saját rövidítései az alábbiakban első előfordulásuknál lesznek feloldva.)

A tárgyalandó ige visszaható képzős alakja, a *kötődik*, szintén több jelentést hordoz. Az ÉrtSz. két *kötődik* igét tart számon álhomonimaként (4: 426—7), közülük e munka azzal foglalkozik — voltaképpen nyelvművelési szempontból —, amelyikről a szótár ezt írja:

„*kötődik*(²) tárgyatlan ige -ött, -jék (-jön)
csak 3. személyben

I. (*ritkán*) <Csomó> külső beavatkozás nélkül v. úgy, hogy nem is akarja az ember, keletkezik, létrejön vmin. *Görcs* ~ött a fonálon. || [A kettős virgula az ÉrtSz.-ban jelentésárnyalatot jelez.] a. (átvitt értelemben) <Barátság v.

* Elhangzott 1985. október 10-én a Magyar Nyelvtudományi Társaság szegedi csoportjának azon a felolvasó ülésén, amelyen Károly Sándort 65. születésnapja alkalmából Nyíri Antal köszöntötte (l. Népr. és Nyelvtud. XXIX.).

más kapcsolat) különösebb szándék nélkül, szinte magától létrejön; szövődik. *Az üdülőben sok barátság ~ött.*”

Tíz évvel az ÉrtSz. utolsó kötetének megjelenése után látott napvilágot az ÉKsz., amelyben a szerzők a következő jelentéseit is közlik az igének:

„*kötődik* tn ige

2. *tájszó* <Csomó, hurok> keletkezik vmin. | [A virgula jelentésárnyalatot jelez.] *ritka, ritkán használatos* <Barátság> szövődik, kialakul.

4. *~dik vkihez*: érzelmi kapcsolat fűzi hozzá.”

Napjaink köznyelvében a *kötődik* ige meglehetősen gyakori, sőt használatában bizonyos elburjánzás tapasztalható. Ezért látszik érdemesnek vizsgálni ennek az igének — közelebbről az ÉKsz. 4. jelentésleírású — használatát.

1.2. Az ÉrtSz. 1. || a. és az ÉKsz. 2. | jelentésleírásai a *kötődik* igének egy szókapcsolati alanyt igénylő fajtájára vonatkoznak (*barátság* v. más kapcsolat *kötődik*). Ez a *kötődik* az átvitt értelmű, de a konkrétal még érintkező *köt* ige visszaható formája, vö. *barátságot ~ egyezséget ~ ismeretséget köt*. Az ÉrtSz. 1. || a. és az ÉKsz. 2. | jelentésárnyalatok esetében az ige jelentés szerkezetének uralkodó mozzanata a 'létrejövés': *barátság kötődik* 'barátság jön létre', tehát az alany az, ami létrejön. — Az ÉKsz. 4. jelentésű *kötődik* jelentésszerkezetében a 'kapcsolódva van' mint állapotjelzés az uralkodó mozzanat: *vki kötődik vkihez* 'vki érzelmileg kapcsolódva van vkihez', tehát az alany: aki kapcsolódva van. Az a *kötődik* ige, amelyre az ÉKsz. 4. jelentés érvényes, „alany + határozó” vonzatos: *vki kötődik vmihe ~ vkihez* 'vki kötve van hozzá', az ÉrtSz. 1. || a. jelentésárnyalatú pedig egyszerű alanyvonzatos ('vmi ~ vki megkötődik').

1.2.1. Mutassák a következő példák a *kötődik* ÉKsz. 4. jelentését:

- (1) Az Esterházy Madonnához nemesak a műbarát magyar állampolgár, de az egész nemzet érzelmi szálakkal *kötődik* (Magyar Nemzet [a továbbiakban: MN.] 1984. jan. 21. 1).
- (2) Minél több verset tanulnak meg a tanulók az iskolában, annál szorosabban *kötődnek* a magyar irodalomhoz, annál nagyobb szeretettel anyanyelvükhöz (MN. 1983. jún. 14. 8).
- (3) .. esendő emlékezetünk és kegyeletünk a látható, a kézzelfogható emlékekhez is szorosan *kötődik* .. (MN. 1983. dec. 20. 8).
- (4) Akik lakótelepen nőttek föl, ahhoz szoktak, azoknak ritkábban adatik meg, hogy erősen *kötődjenek* lakóhelyükhöz (MN. 1982. júl. 7. 1).
- (5) Lám, amerikai, [mégis] milyen makacs szívóssággal *kötődik* hozzánk, még betegen is felkeresi .. szülőföldjét (MN. 1983. ápr. 27. 9).
- (6) Én magam viszont nagyon erősen *kötődöm* a valósághoz, élményeimhez .. (MN. 1982. ápr. 25. 6).
- (7) A vezetőségből többen erősen *kötődtek* a KORR-hoz .. (Kossuth Rádió [a továbbiakban: KR.] 1983. febr. 29. Hírek, 22 óra).
- (8) A helyválasztás előtt állók jobban *kötődnek* oda és ahhoz, akivel és ahol kapcsolataikat kialakították (Somogy. Kulturális folyóirat. 1982. 6. szám, 66).

- (9) .. a spanyol katonák jobban *kötődnek* amerikai kollégáikhoz .. (KR. 1983. febr. 24. Reggeli krónika, 7 óra).
- (10) Az utcák egyharmada, 59 utca tehát valamiképp *kötődött* a város múltjához, fekvéséhez, gazdaságához, kultúrájához (Pethő Zsoltné: Szentendre utcanevei. Szentendre, 1983. 13).

Azok a (szerkezetes) határozók, amelyek a fősorolt példákban rendre megtalálhatók, alighanem azoknak a hajdani köznyelvi metaforáknak a nyomai, amelyekből az ÉKsz. 4. jelentésű *kötődik* kialakulhatott, és amelyektől már jelentésében elkülönült, önállósodott. Az (1) számjelű példában az *érzelmi szálakkal* szerkezetes határozó önálló szókapcsolatként szerepel az ÉrtSz.-ban (6: 45, *szál* 5.), az ÉKsz.-ban „választékos, igényes, emelkedettebb stílusban használatos” megjegyzés vezetí be az értelmezést: „*szál* 5. Emberek közötti kapcsolat. *Érzelmi ~ak*: rokonszenv, esetleg szerelem”. Az *érzelmi szálak* kifejezés metafora volt, hiszen a *szál* „1. Igen vékony, hajlékony .. test ..”, illetőleg „5. (rendszerint többes számban) (*átvitt értelemben, választékosan*) Emberek közötti kapcsolat” (ÉrtSz. i. h.). — Az (1)-ben levő teljes köznyelvi képet általános formára rendezve ez kapható: *vmihez/vkihez vki érzelmiA szálakkalB kötődikC*. A bevezetett betűjeleket alkalmazva tehát a teljes köznyelvi kép ilyen szerkezetű: .. $(A + B) + C$.., a képlet mutatja, hogy a teljes köznyelvi kép belső szerkezete mintegy magának a képnek a saját ügye — az $(A + B)$ rész tudniillik —, a kép így, egészében szerkesztődik a további részhez — mármint a C -hez —, s együttesen a mondategészhez, amit a szövegmegszakítás két pontja jelez. S éppen a mondatba szerkesztődés alapján, tehát grammatikai szempontból az egész szerkezet, vagyis a teljes köznyelvi kép frazeológiai egységnek, azaz állandó szókapcsolatnak tartható. — Lényegében hasonló fölépítésű az (5) számjelű példában a *makacs szívóssággal kötődik* szerkezet. Ebben a *makacs*-nak az „1. Olyan <személy>, aki álláspontjához, véleményéhez néha még az ésszerűség rovására is konokul ragaszkodik; nyakas, onfejtű” és a „2. Olyan <állapot, cselekvés>, amely nem egyikőnyen enyhül, enged v. mülk el; állandó jellegű, kitartó, szívós” (ÉrtSz. 4: 918) jelentéseire kell tekintettel lenni, továbbá a *szívósság*-nak az „1. . . ellenálló rugalmasság”, valamint a „2. (*átv*) A *szívós* (2–3) melléknévvel kifejezett tulajdonság; vminek a szívós volta, természete; kitartás, ellenálló-képesség” (i. m. 6: 319) jelentéseire.

Hasonló kép található a (2)—(4), a (6)—(9) számjelű példákban is. Ezeknek valamelyest egyszerűbb a fölépítésük: .. $(AB) + C$.., ugyanis nincsen bennük szerkezetes határozó, amely az (1) és az (5) számjelű példákban összetettebbé alakította a köznyelvi képet. A képletül adott (AB) tehát sorra az *erősen, szorosán* határozóval van betöltve. Az *erősen* esetében a következő jelentésekre lehet gondolni az ÉrtSz. 2: 436 alapján:

- erős* „5. . . tartós, szilárd.” Vö. ÉKsz. *erős* 3.
 „7. || a. Olyan <testi v. lelki folyamat>, amely nagy erővel nyilvánul meg, nagymértékben jeletkezik.” Vö. ÉKsz. *erős* 7.

A *szorosán kötődik*-féleknél a *szoros* alapjelentése — „1. Olyan <tárgy>, amely úgy fog körül vmit, hogy szorítva, pántként feszesen rátapad” — és *átvitt* jelentése — „5. (*átv*) *Erős* belső kapcsolatra mutató, azon alapuló” (ÉrtSz. 6: 364) — jelentések mint olyanok veendőek számba, amelyek a köz-

nyelvi metafora alkotói lehettek. — ugyanis az ÉKsz. már nem jelez átvitelt itt sem: *szoros* „2. Erős belső kapcsolaton alapuló. \sim *barátság*.” — Az ÉrtSz. a *szorosabbra fűzi a köteléket vkivel* és a *vmi szorosabbra fűződik* szerkezeteket is bemutatja, de *szorosan kötődik* kapcsolatot nem jelez. A *szorosan kötődik* is bizonyára metafora volt valaha. A **fonal szorosan kötődik* '〈csomó〉 jön létre'-féle kifejezés(ek)ből származtatható az általános forma: *vmi szorosan kötődik vmihez*, ez utóbbinak *szorosan* határozója azután — minthogy a kifejezést a legkülönbébb valósághelyzetekre használták — alkalmasint szemantikai megfeleléssel követte a metaforát, ez látható a (2)–(7) példáiban. Így alakulhatott ki egy (*vmi*) *vhogyan kötődik vmihez* szerkezet, s ez annyit még mindig őriz hajdani tényleges jelentéséből, hogy benne a *vhogyan* legtöbbször úgy van feltöltve tartalmas szóval, hogy az szemantikailag illik a *kötődik* alapjelentéséhez. Tehát a . . *vmi (A + B) \sim (AB) + C vmihez* . . mintájú kapcsolatnak az (*A + B*), illetőleg az (*AB*) része a köznyelvi metaforához tartozott, a kapcsolatnak ezt az elemgyüttesét bizonyos szabadsággal változtatni is lehetett. Amint a példák mutatják, ezt a szabadságot csupán az korlátozta, hogy a *kötődik* alapjelentéséhez kellett valamiképpen igazodni a megfogalmazónak, vagy a *szoros(an)*, illetőleg az *erős(en)* alapjelentéseivel rokon értelmű szavak voltak beépíthetők a szerkezetbe. A rokonértelműséget ez esetben meglehetősen tágan kell értelmezni, a konnotációs viszonyokból meg a jelentésmezők érintkezéséből adódó kapcsolat is bele értendő (vö. a *szívósság* 2. és az *erős* 7. a. ÉrtSz.-beli jelentéseit). — A mindennapi beszélt vagy írott stílusokban ma a szókapcsolat többnyire úgy használódik, úgy épül a mindenkori szövegmű részletébe, hogy a szerkezet képi háttérére a megfogalmazó már nincs különösebben tekintettel.

1.2.2. A *kötődik* igének számos olyan előfordulása mutatható be, amelyekben a szöveggörnyezet alapján az olvasó valamelyes eligazítást kap arról, hogy a *kötődik vmihez \sim vkihez* állandó határozóhoz miféle nyelvi-grammatikai, de méginkább tárgyi, tehát valóságvonatkozású előismeretet kell „lehívnia” tudatából, illetőleg mozgósítania tudatában. A vizsgált ige ilyenféle előfordulásaira a következők is példák:

- (11) . . a fiatal szakemberek döntő többsége nem *kötődik* Barcshoz, és ezt mi egy kicsit a gimnázium számlájára írjuk (Somogy 1982. 6. szám, 66).
 (12) Milyen napi gondjai voltak Sík Sándornak? Hogyan élt, kihez és miért *kötődött*? (MN. 1982. dec. 9. 6).

A (11) számjelű példában az olvasónak a megfogalmazás ilyesmit sugall: 1. A fiatal szakembereket általában nem fűzi érzelmi kapcsolat Barcshoz. — 2. E fiatal szakemberek — többségükben — a barcsi gimnázium növendékei voltak. — 3. A barcsi gimnázium mint nevelési intézmény még nem képes Barcs iránti érzelmi kapcsolatok kialakítására a majdani fiatal szakemberekben. S talán még más egyéb is idevonható lenne az előismeretek sokaságából, hiszen „. . egész tudati tartalmunk sohasem kerül nyelvi megformálásra, de tisztában kell lennünk azzal, hogy a nyelvi megformálásban egész tudati tartalmunk részt vesz” — állapítja meg Hadrovics László (*A funkcionális magyar mondat alapjai*. Budapest, 1969. 30). Ugyanezek a kérdések a mondatszemantikai kutatásokban is fölmerülnek: „. . a mondat jelentése nemcsak a szemantikai jegyekkel megfogható, expliciten kimondott jelentésből áll, hozzá tartozik az is, ami szemantikailag vagy logikailag következik a mon-

dat explicit jelentéséből. Amikor a mondatban leírt tényállást állítjuk, implicite a mondat összes logikai következményét is állítjuk. . . Az implicit jelentés igen sok különböző jelenséget fed” — írja Kiefer Ferenc *Az előfeltevések elmélete* című könyvében (Budapest, 1983. 9).

A szóban levő *kötődik* előfordulásnál — a (11) jeleztúnél — szinte minden az előismeretekre van bízva: *a fiatal szakemberek döntő többsége nem kötődik Barcshoz*; tehát a (*vki*) *kötődik* *vmihez* mintájú vonzatszerkezet mint grammatikai alakulat hívja le a tudati tartalomnak az e nyelvi közlemény megértéséhez szükséges részét, másként szólva: a grammatikai alakulat mozgósít bizonyos ismereteket. Efféléket:

*az emberek zöme $\left\{ \begin{array}{l} \text{szereti szülővárosát,} \\ \text{ragaszkodik szülővárosához,} \\ \text{kítart szülővárosa mellett,} \\ \text{é. í. t.} \end{array} \right\} \text{ ha nem, annak} \\ \text{valamilyen oka van}$

Az ÉKsz.-nek a *kötődik vkihez* szerkezetre adott értelmezése tulajdonképpen az efféle előismereteket sűríti.

A (12) számjelzetű szövegrészletből az olvasó tudhatja, hogy annak az embernek, akiről szó esik, másokhoz hasonlóan — s ez is előismeret — voltak különféle kapcsolatai, ismeretsége stb. Ennek alapján ez a levezetés tételezhető:

S. S. ember.

Minden embernek vannak kapcsolatai a többi emberrel.
Minden embert fűz(het)nek érzelmi kapcsolatok másokhoz.
S. S.-t érzelmi kapcsolatok fűz(het)ik vki(k)hez.
 **S. S. k ö t ö d i k vki(k)hez.*
 (12) „Hogyan élt, kihez és miért kötődött?”

A levezetés azt is mutatja, hogy a különféle előismeretrészletek végül mintegy összegyűlnek: *a kötődik vkihez* ’érzelmi kapcsolat fűzi hozzá’ (ÉKsz. 4.) jelentés az efféle előismeretek sűrítménye.

1.3. A *kötődik* ige különféle derivátumainak használata — az alapszó szófajiságából következő eltérést nem számítva — hasonló az alapigéjéhez. Néhány példa a *kötödni* főnévi igenév előfordulására:

- (13) . . sok homoszexuális erőltetetten promiszkuus, azaz partnerváltó, s nem tud egyvalakihez *kötödni* (Élet és Tudomány, 1982. nov. 5. 1421).
 (14) Az edző szorosan igyekszik *kötödni* néhány emberhez (Egy sporthárból. KR. 1983.).
 (15) . . szülő a gyermekéhez, gyermek a szülőjéhez, testvér a testvérehez kötődhet. Ezek is gyakran vagy néha ilyen kötődések, ilyen nagy hőfokú, nem behelyettesíthető odafordulások. Ha sikerül így *kötödni* . . , akkor ez szerelem, akár anyához, gyermekhez, testvérehez, élettársához kötődik (Látóhatár, 1982. ápr., 146).

A szorosan *kötődik*-féle szerkezetekre megy vissza a (14) jelzetű példa szorosan igyekszik *kötödni* kifejezése. Igeneve a (13)-ban előfordulóval együtt az ÉKsz. 4. jelentésű *kötődik* igéből származik. Egyébként a „szorosan igyek-

szik kötődni” helytelen, torz forma, a szerkezet helyes rendje: „igyekszik szorosán kötődni”, mert a *szorosán* határozó itt az igenévé, nem az igéé. — A főnévi igenév természetéből valamelyest jobban érvényesül a főnéviség a (15) számjelzetű példában, hiszen abban a mondategységben, amelyben ez a *kötődni* infinitívus van, nincsen nyelvi nyoma az alapige szokásos vonzat-határozójának.

1.4. A *kötődik* használatának megítélésében figyelembe kell venni, hogy a vonzatszerkezet metafora eredetű (vö. az igéknek mint szintagmatagoknak vizsgálatával: Elekfi László: Az igék szótári ábrázolásáról. In: Ország László [szerk.]: Szótártani tanulmányok. Budapest, 1966. 194—214).

A *kötődik*-hez tartozó vonzatszerkezetben az ige őriz — s nem is keveset — tárgyi vonatkozású alapjelentéséből, és nemcsak ebből a jelentésből, hanem az ehhez fűződő érzelmi és hangulati elemekből is. Ezért a *kötődik* igét nem pusztán mint szintagmatagot lehet fölhasználása szempontjából megítélni. Az, hogy miként ragad magához vonzatokat, voltaképpen grammatikális-formális sajátossága. Erre mutat rá H. Molnár Ilona: „Amikor az ige vonzatokat vizsgáljuk, voltaképpen az ige bővítménykörében ható grammatikai törvényszerűségeket, kötelező és tiltó szabályokat, illetőleg ezek érvényességi körét, a szükségszerű és az esetleges határát vizsgáljuk, s ezzel — aligha kell bizonyítani — a lényegét érintjük annak a kérdésnek, hogyan szerkesztjük meg egy adott nyelvnek egy helyes mondatát” (Igei vonzatstruktúrák a magyarban. In: Károly Sándor [szerk.]: Az ige grammatikája és szemantikája. Nemzetközi munkaértekezlet. Budapest, 1967. szep. 7—9. 36).

A *vki ~ vmi kötődik vmíhez ~ vkihez* általános grammatikai alakulat teljes tartalmi feltöltése nem mindig eredményez szerencsés megfogalmazású nyelvi közleményt. Ugyanis az olvasó vagy a hallgató, amikor az információt éppen kapja, esetleg még nem tudja, hogyan is kell majd értenie a szerkezetet: metaforikusan vagy átvitt értelem nélkül. Az irodalmi művek befogadásakor gyakorta ugyanez a helyzet, ám akkor az olvasó mintegy ráhangolja magát előzőleg a kettősségre, hiszen előismereteiből tudja, hogy efféle hatás fogja érni. A nem irodalmi szövegműveknél ez a fajta bizonytalanság nem éppen előny, jobbra valami sutaságot eredményez. — A bizonytalanság érzetének alighanem az az oka, hogy a *kötődik* ige vonzatszerkezete(i) éppen a lexikalizáció állapotában van(nak), s ez — tehát a lexikalizáció megkövületlensége — nem annyira a szintaktikai megszerkesztettségben, hanem inkább a szemantikai kapcsolatviszonyokban mutatkozik. Az állandó szókapcsolat (más néven: frazeológiai egység) tulajdonképpen a szerkezet domináns tagjának megfelelő lexéma-értékkel szerkesztődik mondatba. Minthogy a határozók fölosztásában — Deme László szerint — az a fő szempont, hogy a határozót grammatikai kényszer kapcsolja-e valamilyen meghatározott alakban a fölrendeltjéhez vagy pedig a szemantikai tartalom (így tehát két csoportra oszthatók a határozók: állandó és nem állandó határozókra, s az utóbbiak osztályozhatók szemantikai tartalmuk szerint), a *kötődik*-kel létrejött állandó határozós (másként: vonzathatározós) szerkezetek szemantikai tartalmuk fokozatos elvesztésével a grammatikai kényszer miatt maradnak együtt; l.: Mondattan. Deme László előadásai nyomán összeállította M. Korchmáros V. JATE, Magyar nyelvészeti tanszék; Szeged, [é. n.]. Kézirat (házi használatra), 33—8, passim; vö. Komlósy András: Próbafejezet a Vonzatok és szabad határozók az egyszerű mondatban c. téma anyagából. In: Fejezetek egy strukturális mondat-tanból. Az MTA Nyelvtudományi Intézete, 1983. Kézirat, 9.

A *kötődik* sűrű használata helyett a vele rokon értelmű (vonzatszerkezetes) igéket vagy kifejezéseket lehet ajánlani. Ezek alkalmasabban is tudják nyelvileg ábrázolni a már régebben kialakult jelentésvonatkozások kapcsolatviszonyait. Természetesen a különféle szinonimákat sem lehet körültekintés nélkül elhelyezni a *kötődik* helyett, hiszen egy mondatnak mint szövegrészletnek a helyessége — azaz a nemzeti nyelv bizonyos szintjéhez való igazodása — nem könnyen valósítható meg egy szó(kapcsolat) változtatgatásával, egy bizonyos nyelvi szint inkább csak úgy érhető el, ha a teljes szövegmű egységes szemlélettel fogalmazódott. S ennek az egységes szemléletű megfogalmazásnak függvénye a szóban levő ige használata. — Érdeemes áttekinteni a *kötődik* szinonimáit O. Nagy Gábor—Ruzsiczky Éva Magyar Szinonimaszótára (Budapest, 1978.) alapján. Az áttekintés rávilágít: e rokon értelmű szavakat használva sokkal árnyaltabb megfogalmazás érhető el, és kiküszöbölődik a *kötődik*-nek már-már bántó, mert fölösleges ismétlődése. A szinonimarendszer tehát az alábbi. (Az < >-ekben a címszók és a szinonimák közti értelmi vagy használatkörüli különbségeket adja meg a SzinSz.)

- kötődik** <barátság, viszony>: vál[asztékos] *szövődik*
 <vkihez (érzelmileg)>: → *ragaszkodik*
 <úgy, hogy kapcsolatban van vmivel> → *kapcsolódik*
ragaszkodik <személyhez, ill. elvhez, kijelentéshez>: → *kitart vki, vmi mellett*
 <vkihez, vmihez: odaadással> vál → *csügg vkin, vmin*
 <úgy, hogy érzelmi szálak kötik hozzá> → *kötődik*
 <úgy, hogy szeretetet érez iránta> → *szeret*
kapcsolódik <tárgy, alkotórész, gondolat stb. vmihez>: *illeszkedik*
 <vhogyan> *kapcsolható*
 <tágabb értelmű> *csatlakozik*
 <cselekmény, esemény stb. vmihez, kül[önösen] vkinek a nevéhez>:
fűződik, kötődik
 <több dolog egymással> → *összefügg*
összefügg <több tárgy, terület egymással> → *érintkezik*
 <úgy, hogy (okozati, szellemi, tartalmi stb.) kapcsolatban van vele>:
kapcsolódik vmihez
összetartozik
 <vmivel szervesen> *hozzátartozik vmihez*
összetartozik *együvé tartozik*
szeret <kisebb mértékben>: → *vonzódik vkihez, vmihez*
kedvel vkit, vmit

(Megjegyzendő, hogy természetesen ez nem a teljes szinonimarendszer; a → a SzinSz. további címszavait jelzi.)

1.5. Deme László figyelmeztetett arra, hogy a *kötődik* előfordulásának gyakoriságát az is eredményezi, hogy számos esetben a *kötődik* valójában a *köt* ige passzívumát rejti: 'van kötve' alapjelentéssel, a szónak 'összetartozik' alapértelmében, hogy ez a passzív jelleg (és állapotszerűség) érvényes az ÉKsz. 4. jelentésre, s az egész eddig tárgyalt anyagra is. Néhány példa:

- (i) Ez az eljárás [ti. a mákos tésztával való jövendölés].. más karácsony esti ételhez is *kötődhet* (Magyar Néprajzi Lexikon III [1980.], 508).
- (ii) A japán rakukerámia, amely éppen négyszáz éves, kezdettől fogva a teaszertartáshoz *kötődik* (Művészet, 1982. szept., 12).

- (iii) ..szívesen adunk helyet olyan tudósításoknak, amelyek a naphoz *kötődnek* (KR. 1982. okt. 7. Reggeli krónika, 7 óra).
- (iv) Az már nem író, aki nem *kötődik* a körülöttünk levő világhoz.. (MN. 1982. ápr. 25. 6).

2. A *kötődik* igéből származó *kötődés* főnév lexémaként önálló címszót kapott az ÉrtSz.-ban (4: 426):

„*kötődés*(²) fn . . (csak egysz-ban) (*ritk*)

1. A *kötődik*(²) igével kifejezett folyamat; az a tény, ill. állapot, hogy vmi kötődik vmihez.”

Az ÉKsz. pedig így adja meg a jelentést: „2. Az a folyamat, tény, ill. állapot, hogy vmi kötődik, kapcsolódik vmihez.” — E jelentések leírása az *-ús ~ -és* 'elvont cselekvés, történes' főjelentésű képzővel létrejött hasonló alakulatoknak felel meg (l. Ruzsiczky Éva: MMNyR. 1: 372). Az ÉrtSz. még ritkán előfordulónak jelzi a *kötődés* leírt jelentésben való előfordulását, ez azonban már aligha érvényes. Terjedését Hernádi Miklós Közhelyszótára is bizonyíthatná (Budapest, 1976.), könyvébe ugyanis felvett a *kötődés* főnevet, amely címszó a *hűség* és a *szolgálat* címszavakhoz utasítja az olvasót, sajnálatos azonban, hogy mindkettő kifejejtődött a könyvből.*

A *kötődés* előfordulásainak egy része szemantikai megfelelésben van az *érzelmi szálakkal kötődik* szerkezettel, illetőleg a *kötődik* igének az ÉKsz. 4. jelszámú jelentésével:

- (16) S ez a művész-asszony-világpolgár ugyanakkor mély *kötődést* érzett gyermekkorra népehez . . (Király István: Intés az őrzőkhöz I—II. Budapest, 1982. 1: 197).
- (17) Szerepeiben szinte mindig a kétkeziek . . szószólója volt. Ezt már nemcsak alkati adottságainak köszönhetette, hanem *kötődésének*, belső tartásának, dühödt dacának (Kritika, 1983. 1. szám, 2.)
- (18) S vajon nem fenyeget-e az a veszély, éppen a valósághoz való erős *kötődés* következtében, hogy így periférikus kérdésekkel foglalkozik? (MN. 1982. ápr. 25. 6).
- (19) [Éz a szerelem filmje.] Azé a szenvedélyé, amely két embert már-már ősi, vadállati izzású kapcsolattal fűz egybe, eltéphetetlen szálakkal. Olyan *kötődéssel*, amely számukra fontosabb annál is, hogy megmaradjanak a törvény . . ösvényein (MN. 1983. jan. 6. 4).
- (20) [A Nemzeti Színház tervezése kapcsán:] Kontinuitás időben és térben, tehát harmonikus összhang a környezettel — vagyis térben és szoros *kötődés* múltunkhoz időben (Az eredetiben ki van emelve a *térben* és az *időben*. MN. 1983. nov. 29. 8).

A (18) és a (20) jelzetű példák *erős kötődés-e*, illetőleg *szoros kötődés-e* a (4) és a (7), illetőleg a (2) és a (3) számjelű példákhoz húz a köznyelvi kép

*Hernádi munkájának második kiadása (1985.) már kiküszöbölte ezt a hibát, és „értelmezi” is a címszót. — A *kötődik* és a *kötődés* divatszóként való használatáról újabban Szepes Gyula tett megjegyzéseket E fát kerüld című írásában (Magyar Nemzet, 1986. jún. 2. 6). Ezzel kapcsolatban szükségesnek látszik megjegyezni, hogy jelen dolgozatomat 1984. decemberében juttattam el a Nyr. szerkesztőségébe.

kialakulása szempontjából. — A (16)-ban található *mély kötődést érzett* bizonynyal a *mélyen érez* köznyelvi állandósult szókapcsolattal függ össze efféleképpen:

- *szeretetet érez vki iránt (vö. ÉrtSz. 2: 424, érez 3.)
 ↓
 { *mélyen érez* (ÉrtSz. 4: 1245, mély 8.)
 **mély érzés* (*mély*: „(átv) Teljes lélekkel, odaadással átélt élményekből fakadó <komoly érzés, érzület>” ÉrtSz. i. h.)
 ↓
 **mély kötődés*
 ↓
 **mély kötődést érzett vki iránt*
 ↓
 „(16) . . *mély kötődést érzett gyermekora népéhez . .*”

A (16)-nak e szerkezetkeveredésből (*szeretetet érez vki iránt* × **mély kötődést érez*) létrejött alakulatában tehát (*vki*) érzi a *k ö t ő d é s t* a 'kötődik' igével kifejezett állapotot'.

A (17) számjelű példa írója grammatikai és szemantikai előismeretként támaszkodik a *kötődik* ige használatára: **a kétkeziekhez kötődött, tehát jó tudta szerepeiben alakítani őket.*

A (19)-ben a *kötődés* az *eltéphetetlen szálak* szókapcsolattal meg az *egybefűz* „(átv, vál) Szorosan egyesít vkiket v. vkit más vkivel” (ÉrtSz. 2: 34) vonzathatározós igével kifejezett gondolat tartalmakat foglalja egybe. A (19) írójának e megfogalmazása stílusalakító szándékból is fakad szemlátomást. A stílusalakítás szándékát pedig jórészt a *kötődés* használatának divatja befolyásolta. — A *kötődés* használatának divatozását jól mutatják a következő példák, amelyekben az *érzelmi kötődés* szókapcsolat nyelvi közhely gyanánt értékelhető.

- (21) Kötődéssel [!] teli Doráti Antal memoárja is . . írásának elejétől végéig Magyarországhoz való *érzelmi kötődését* hangsúlyozza . . (Könyvvilág, 1981. dec., 25.).
 (22) [A feleség] vallomása mögött a férj több *érzelmi kötődést* vélt fölfedezni irányomban . . (Nemes György: Bal-jobb, bal-jobb. Budapest, 1983. 328.)
 (23) Élénk fantáziájuk *érzelmi kötődés* híján játszi könnyedséggel keveri Petőfi Sándort a Tanácsköztársaság vezetői közé . . (Pest megyei Hírlap, 1983. jan. 6., 3).
 (24) [Vannak] *érzelmi kötődések* az édesanyával, édesapával . . (KR. 1983; jan. 22. Kétlábú kártevők, 21 ó. 30 p.).

A legutóbbi, a (24) számjelű példa már a tudományos zsargon nyelvhasználatához is mintaként szolgálhat, még inkább az alábbiak.

- (25) . . szülő a gyermekéhez, a gyermek a szülőjéhez, testvér a testvéréhez kötődhet [!]. Ezek is gyakran vagy néha ilyen *kötődések*, ilyen nagy hőfokú, nem behelyettesíthető odafordulások. Ha sikerül így kötődni [!]. . . , akkor ez szerelem, akár anyához, gyermekhez, testvérehez, élettársához kötődik [!]. (Látóhatár, 1982. ápr., 146.) Vö. a (15) számjelű példával! NB. Ebben a példaszövegben az utolsó *kötődik* előfordulás nem az eddig tárgyalt ige adata, ez az 1.5. részben említett *kötődik* 'van kötve'.
 (26) . . a szexualitásnak a korai formái együttjárnak *kötődésünkkel* már a felnőtté válás [!] hosszú útján is. (I. h. Szokásosabb — és kommunika-

tívabb — szórenddel s a helyesírási hibát is javítva: *a szexualitásnak a korai formái már a felnőtté válás hosszú útján is együttjárnak kötődésünkkel.*)

- (27) A lelki élet utolérhetetlen furfangjával rátalált a felcserélhetetlen *kötődésnek* a morállal, illemmel, a szeméremmel összeegyeztethető változatára (i. h. 147).

Az *érzelmi kötődés*-nek metonimikus rokona az *emberi* (~ emberhez) *kötődés* szerkezet; példáiból:

- (28) .. az *emberi kötődések* erejét lankasztó társadalmonkívüliség jelszava, [harsoghatnak] (MN. 1983. máj. 31. 5).
 (29) Lehet, hogy családi, baráti, *emberi kötődések* lazulnak majd meg .. (Élet és Irodalom, 1982. okt. 8. 9).

Az 'ember(ek)' vagy az *emberi közösség(ek)* különféle metonimiás megnevezése számos *kötődés* szerkezetben megvan:

- (30) [Minden gazdasági eredmény] erősíti, konkrétta teszi *nemzethez való kötődésünket* (Látóhatár, 1982. okt., 140).
 (31) A sziget [ti. Grenada lakossága] megtartotta *kötődését a brit nemzetközösséghez* .. (MN. 1983. nov. 1., 3).
 (32) *Kötődésem a tájhoz* (KR. 1982. aug. 27. Műsorcím: 15 ó. 28 p.).
 (33) A szótár nyelvi anyagában a *zalai kötődés* látszik erősebbnek (MNy. 79 [1983.]: 343).

Gyakran csupán a közvetlen szöveggörnyezet utal arra, hogy az előzőkkel rokon metonimikus szerkezet a megfogalmazás tudati előképe:

- (34) Hazai alapok, *kötődés* nélkül .. epigonok nemzedékei adják át egymásnak a stafétabotot (Művészet, 1983. márc., 40).
 (35) .. a kis dolgokon, *kötődéseken* keresztül, mint a közvetlen pátria szerep-tete, elmélyült ismerete, meggyőződés, hogy a hazához való ragaszkodás is erősebb lesz (MN. 1983. aug. 27., 10).
 (36) .. két évtizede tért vissza szülővárosába, Zalaegerszegre. Dominált-e ez a *kötődés* elhatározásában? (Zalai Hírlap, 1977. aug. 28., 7.)

Máskor azonban nem igazít el a közvetlen szöveggörnyezet, így a három — különböző szerzők tollából származó — cím esetében sem:

- (37) *Kötődés* (MN. 1983. febr. 12., 5).
 (38) *Kötődések* (MN. 1983. febr. 20., 1).
 (39) *Kötődés* (MN. 1983. aug. 27., 10).

A (37) jelzésű *Kötődés* egy honismereti szakkörökről szóló rövid írás címe. A (38) a lap vezércikke fölött olvasható, maga az írás az ingázó munkásokról beszél, akiknek a lakóhelyükkel való kapcsolataikat elemzi a szerző. Az ÉrtSz. a *kötődés*(²) főnévről megjegyzi, hogy csak egyes számban használatos. Ezzel szemben itt az író többes számot használ, és többes számú a *kötődés* a (35) számjelzetű idézetben is, ami azt jelzi, hogy íróik számára ez

a grammatikai kötöttség már nincs meg. — A (39) *Kötődés*-e belső-, hasábcím, az újságcikk — amelyből a (35) idézete is való — főcíme: Nevelés hazaszere- tetre. Ebből még nem egészen nyilvánvaló az, hogy mit is jelent a *Kötődés* cím. A cikk olvasójának majd csak a (35) számjelű szövegrészlet ismeretében — tehát utólag! — lesz teljesen nyilvánvaló, hogy a hasábcím, a *Kötődés* 'a pátria szeretete; a hazához való ragaszkodás'. E cím láttán a *kötődés*⁽²⁾ álhomonimájára is gondolhatni, hiszen jelentésleírása az ÉrtSz.-ban:

„*kötődés*⁽¹⁾ 1. A *kötődik*⁽¹⁾ igével kifejezett cselekvés . . ; tréfás, dévaj bosszan- tás, ugratás, kötekedés . .

2. Veszekedés, verekedés (kezdeése vmely ürüggyel), civakodás . .”

Az ÉKsz. jelentésleírása ez: „1; Az a cselekvés, tény, hogy vki kötődik, évődik vkivel. *Élces* ~. | *ritk* Civakodás, kötekedés.”

Tehát a szóban forgó címek több értelmezést is lehetővé tesznek. Az ilyen nyelvi hatást, stilisztikumot a szépirodalom, vagyis — Deme László meg- fogalmazását követve — a művészi igényvel megalkotott és a szöveg mögötti közlés lehetségszféráját is felhasználó szövegmű (MNYTK. 154. sz. [1979.], 64—5) — szívesen alkalmazza, gyakran éppen ez a stílushatás forrása. Azonban a szépirodalmi szövegmű egésze általában olyan tudatosan egységes szemléletre mutató megfogalmazású — azaz: olyan a koherenciája —, hogy az efféle kettősséggel nem hogy bizonytalanságban vagy félreértésben hagyná az olva- sót, hanem éppen ellenkezőleg, ezzel készletti gondolkodásra, a valóság külön- böző elemei közötti összefüggések felismerésére é. í. t. A publicisztikai szöveg- művekben az ilyenféle, tehát a szöveg mögötti közlés lehetségszféráját nem célszerűen használó értelmezési bizonytalanság nem éppen erénye a stílus- alakításnak.

A *múlthoz* ('múltban élő emberekhez; a múlt eseményeihez') *kötődés*- féle szókapcsolatok időbeli érintkezésre alapuló metonímián épülnek fel, s természetesen az *emberhez kötődés* szerkezet a mintájuk:

- (40) Nem egy öreg épületet semmisítettek meg metróépítésre és városrende- zésre hivatkozván, hanem sokmilliós *kötődést* a hazai múlthoz . . (MN. 1983. szept. 28. 5).
- (41) . . ámulok néhány apró állomáson megmenekült évtizedes vadgesztenye- fák során, amelyeket megóvott a rendszeret, a vasút *kötődése* a hagyó- mányokhoz (MN. 1983. ápr. 13. 9).
- (42) A folytatás és a megújulás, a hagyományokhoz való *kötődés* és a múlttól való elszakadás kettős feszültségében alakul [költészete] (Tüskés Tibor: Nagy László. Budapest, 1983. 105—6).

A (40) számjelű példa azt mutatja, hogy a metonímikus átvitel a szöveg alkotója számára már nem érzékelhető, hiszen egy szerkezetes birtokos jelzős szintagnmát úgy rövidít, hogy a *kötődés* főnév kapja mennyiségjelzőt: **sok millió ember kötődése* → *sokmilliós kötődés*. — A *kötődik* vkihez (ÉKsz. 4.) jelentésszerkezetében meglévő 'érzelmi kapcsolat' érezhetően ott munkál a (41) jelzetű szövegrészlet *kötődés* főnévének jelentésföldhasználásában is. A *kötődés* a *hagyományokhoz* kifejezés mögött a megfogalmazó efféle előismeretei lehet- nek: 1. *Vadgesztenyefákat szoktak ültetni az állomásokon.* 2. *Ez hagyomány.* 3. *A vasutasokat érzelmi kapcsolatok fűzik a vadgesztenyefákhoz.* 4. *A vasút*

kötődése a hagyományokhoz megóvta a vadgesztenyefákat a kivágástól. — A (42)-ben a *kötődés*⁽²⁾ és az *elszakadás* „(átv) Vmely személytől, csoporttól, helytől való elválás, vmely közösségből való kiválás” (ÉrtSz. 2: 305) antonimákra alapított szerkezetek szembenállásával törekszik a szöveg alkotója stílushatást kelteni — hasznosítva a *múlt* és a *hagyomány* közös konnotatív jegyét (‘átélt idő’: ‘régikor szokása’; vö. ÉrtSz. 3: 28, ill. 5: 52).

Meglehetősen elterjedt a *valósághoz kötődés* szerkezet, s alkalmazása is azt mutatja, hogy nyelvi közhelynek tartható. Leggyakrabban a művészi alkotómunka elemzéseiben figyelhető meg használata.

- (43) Szakonyi Károly az író *kötődéséről a valósághoz* (MN. 1982. ápr. 25. 6. Cím).
- (44) *A valósághoz való kötődésünknek több rétege van . .* (I. h.). L. még a (18) és a (6) számjelzetű példákat is.

Érdeemes még a (iv) jelzetű példát is visszakeresni, ugyanis az előzőkkel együtt található: egy újságcikkben. Mindezek mellett még a *köt* ‘érzelmi kötelék kapcsol vkit vmihez’ ige (vö. ÉKsz. *köt* 7.) is megvan ebben az írásban, amely mindössze két hasábnyi: „Minden egyes embert szubjektív indulat *köt* a világhoz . .” Egy alkalommal pedig — talán a *kötődés*-t kihagyandó? — ez olvasható benne: „Vajon az író véleményt formálhat világunkról állandó és közvetlen *kontaktusok* nélkül is?” — Egyébként tanulságos eredményt hozhatna a teljes interjú szövegének stilisztikai elemzése, hiszen a ‘kötődés’ képzet mint egységes megfogalmazási szemlélet lépten-nyomon megtalálható benne. Például: „Az *élményszálak* nagyon sok esetben messzire nyúlnak vissza . .” Itt az *élményszálak* metaforával megújítja az *érzelmi szálak* köznyelvi metaforát (vö. ÉrtSz. 6: 45, *szál* 5.), valamint a *messzire nyúlnak a szálak* szókapcsolatot, amely ugyancsak metaforán alapuló teljes kép. A *kötődés* képzet ellentéte szintén fellelhető: „Végülis [sic!] létezhet hát a *valóságtól* egészen *elszakadt* irodalom?” Efféle ellentézés a (42) jelzetű szövegmetsetben is volt. S ezek az antonimiák azt mutatják, a *kötődés* képzete valóban az a tény vagy állapot, hogy *v a l a m i k ö t v e n a n v a l a m i h e z*, s ennek több szemantikai jegyben ellentéte az *elszakadás* (illetőleg az *elszakadt* igenév), vö. ÉrtSz. 2: 305, *elszakadás* 2. és *elszakad* 4.

A *kötődés vmihez* szerkezet szemantikai feltöltésének a főntebbi témacsoportoktól független példái arra engednek következtetni, hogy a szerkezet grammatikai-szemantikai általánosodásának folyamata egyre előbbre halad, illetőleg ez az állapot éppúgy megvan, mint a talán eredetibb képes értelmű használat:

- (45) Az iskolavilágításhoz való évtizedes *kötődésem* is saját naivságból . . fakadt . . (MN. 1983. febr. 13. 5).
- (46) . . a csehszlovák külügyminiszter Madrid [ti. a madridi külügyminiszteri találkozó] és az európai biztonság *kötődésére* hívta fel a figyelmet (MN. 1983. szept. 8. 1).

3. A *kötődik* igeének és származékainak, továbbá a *kötődés* főnévnek a használata — önmagában véve, vagyis a szövegbe szerkesztésüktől elvonatkoztatva — nem mutat semmi olyat, ami a magyar nyelv szokás rendjével, a hagyománnyal ellenkeznék. A megvizsgált szavaknak — éppen úgy, mint

a nyelv más szavainak is — a beszélő közösség számára általánosan ismert jelentésük van, s emellett bizonyos közlő, kifejező, érzelmi hatást keltő tulajdonságuk is. Ez a nyelvi-stilisztikai tulajdonság vagy állandó tartozéka valamely szónak, vagy — alkalomadtán — járuléka. Jelen esetben e tulajdonság abban nyilvánul meg, hogy a *kötődik* *vmihez* és a *kötődés* *vmihez* szerkezetek fölhasználásával az emberek közötti, illetőleg az emberek és a táj, a haza stb. közötti kapcsolatok nyelvi ábrázolása keresetten semleges, tehát érzelmi töltés nélküli lesz. Ezt pedig nagyon gyakran nem indokolja semmi. Ezért azután a funkció nélküli fölhasználás nyelvi divatjelenségnek látszik. Mindezeket leginkább a *kötődés* ~ *kötődik a tájhoz* ~ *a hazához* ~ *a múlthoz* ~ *a valóság-hoz* ~ *az édesanyához*-féle szerkezetek mutatják, hiszen például a **szereti a szülőföldjét* helyett *makacs szívósággal kötődik* — l. (5) —, a **nem szereti Barcsot* helyett *nem kötődik Barcshoz* — l. (11) — olvasható; az a fogalom, amelyet a *hazaszeretet* főnév jelöl, így lesz *nemzethez való kötődés* — l. (30).

Büky László

A keresztnévadás divatja Ajkán a várossá alakulás első két évtizedében

I. A névnek viselőjével való összekapcsolása művelődéstörténeti hagyományként ma is él. „Felületes dolog azt hinni, hogy a név csak afféle külsőség. Ha az élet nem külsőség, akkor a név sem az. Ha pedig fontos a valóság, akkor a név is fontos — írja egyik tanulmányában Kosztolányi Dezső.¹

Napjaink magyarországi viszonyai között a névmágia ugyan már távol áll tőlünk, de az embert egész életén végigkísérő neveknek még mindig nagy jelentőséget tulajdonítunk.

A névválasztás elemzését, rendszerezését Ajka város elmúlt húsz évi adatai alapján végzem. A napjainkban 30 ezer lakosú Ajka az ország hatvanharmadik városa. Az Elnöki Tanács 194/1959. számú határozata 1959. november 1-i hatállyal emelte járási jogú várossá. Mai lakói hazánk, ill. Európa különböző településeiről jöttek ide, több mint 1900 helységből. Lakóinak száma a várossá nyilvánítástól napjainkig kétszeresére nőtt. Az elmúlt húsz év keresztnévanyagát a városi tanácsnál levő születési anyakönyvekből gyűjtöttem ki.

Jelen dolgozat a kutatott időszak (1959—1978) alatt bejegyzett összesen 7927 keresztnév feldolgozását tartalmazza. A húsz év korszakolása a következő: I. 1959—1963; II. 1964—1968; III. 1969—1973; IV. 1974—1978. Az adatok közlése az alábbiak szerint történik:

Az első keresztnevek vizsgálata.

A. Férfinevek.

B. Női nevek.

A második keresztnvek vizsgálata.

A keresztnévadás indítékai.

Összegezés.

II. Az egyes nevek időszakonkénti megterhelése

¹ Kosztolányi Dezső: Arany János neve. Pesti Hírlap, 1932. október 2⁶

Első keresztnévek

Férfinevek

Sorsz.	Név	I.	II.	III.	IV.	Össz.	%
		időszak					
1.	<i>Ádám</i>	1	—	—	—	1	0,03
2.	<i>Ágoston</i>	—	—	—	1	1	0,03
3.	<i>Ákos</i>	—	2	3	13	18	0,52
4.	<i>Aladár</i>	—	1	—	—	1	0,03
5.	<i>Alajos</i>	1	—	—	—	1	0,03
6.	<i>Alán</i>	—	—	—	1	1	0,03
7.	<i>Albert</i>	1	1	—	—	2	0,05
8.	<i>Andor</i>	—	1	—	—	1	0,03
9.	<i>András</i>	7	11	11	31	60	1,74
10.	<i>Antal</i>	9	3	7	3	22	0,64
11.	<i>Arnold</i>	—	—	—	3	3	0,08
12.	<i>Áron</i>	—	—	—	2	2	0,05
13.	<i>Árpád</i>	6	4	7	8	25	0,73
14.	<i>Artur</i>	—	—	—	1	1	0,03
15.	<i>Attila</i>	20	56	30	62	168	4,90
16.	<i>Balázs</i>	—	1	12	85	98	2,85
17.	<i>Bálint</i>	—	1	1	5	7	0,20
18.	<i>Barna</i>	1	—	—	1	2	0,05
19.	<i>Barnabás</i>	—	1	2	5	8	0,23
20.	<i>Béla</i>	19	4	7	6	36	1,04
21.	<i>Bence</i>	—	—	—	1	1	0,03
22.	<i>Benedek</i>	—	—	—	1	1	0,03
23.	<i>Benjámín</i>	—	—	1	—	1	0,03
24.	<i>Bertalan</i>	—	1	—	—	1	0,03
25.	<i>Csaba</i>	27	45	26	27	125	3,64
26.	<i>Csongor</i>	—	—	—	2	2	0,05
27.	<i>Dániel</i>	—	—	1	4	5	0,14
28.	<i>Dezső</i>	4	3	4	—	11	0,32
29.	<i>Donát</i>	—	—	—	1	1	0,03
30.	<i>Ede</i>	—	—	—	1	1	0,03
31.	<i>Elek</i>	—	1	—	1	2	0,05
32.	<i>Elemér</i>	—	3	1	—	4	0,11
33.	<i>Emil</i>	1	—	—	1	2	0,05
34.	<i>Endre</i>	—	—	2	—	2	0,05
35.	<i>Ernő</i>	5	5	2	1	13	0,38
36.	<i>Ervin</i>	1	3	1	1	6	0,17
37.	<i>Farkas</i>	—	—	1	—	1	0,03
38.	<i>Ferenc</i>	32	44	25	28	129	3,76
39.	<i>Frigyes</i>	1	2	1	—	4	0,11
40.	<i>Gábor</i>	14	21	29	91	155	4,51
41.	<i>Gáspár</i>	—	—	—	2	2	0,05
42.	<i>Gellért</i>	—	—	1	1	2	0,05
43.	<i>Gergely</i>	—	—	1	6	7	0,20
44.	<i>Géza</i>	—	3	7	3	13	0,38
45.	<i>Gusztáv</i>	—	4	1	1	6	0,17
46.	<i>György</i>	—	8	8	16	32	0,93
47.	<i>Győző</i>	14	—	1	2	17	0,49
48.	<i>Gyula</i>	17	12	7	12	48	1,39

I. táblázat folytatása

Sorsz.	Név	I.	II.	III.	IV.	Össz.	%
		időszak					
49.	<i>Huba</i>	—	—	—	1	1	0,03
50.	<i>Imre</i>	19	13	17	11	60	1,74
51.	<i>István</i>	54	35	38	39	166	4,80
52.	<i>Iván</i>	—	1	1	3	5	0,14
53.	<i>Ivó</i>	—	—	—	1	1	0,03
54.	<i>János</i>	41	34	24	26	125	3,64
55.	<i>Jenő</i>	—	6	3	2	11	0,32
56.	<i>József</i>	45	51	43	26	165	4,81
57.	<i>Kálmán</i>	3	5	4	2	14	0,40
58.	<i>Károly</i>	21	15	11	12	59	1,72
59.	<i>Kolos</i>	—	—	—	1	1	0,03
60.	<i>Kornél</i>	—	—	—	7	7	0,20
61.	<i>Krisztián</i>	—	—	1	40	41	1,19
62.	<i>Lajos</i>	17	18	7	7	49	1,42
63.	<i>László</i>	76	70	58	61	265	7,72
64.	<i>Levente</i>	—	—	1	—	1	0,03
65.	<i>Márió</i>	—	—	—	1	1	0,03
66.	<i>Márk</i>	—	—	—	5	5	0,14
67.	<i>Márton</i>	1	—	—	1	2	0,05
68.	<i>Mátyás</i>	1	—	2	2	5	0,14
69.	<i>Menyhért</i>	1	—	—	—	1	0,03
70.	<i>Mihály</i>	10	5	3	8	26	0,75
71.	<i>Miklós</i>	7	2	6	11	26	0,75
72.	<i>Nándor</i>	4	1	1	1	7	0,20
73.	<i>Norbert</i>	—	—	7	18	25	0,73
74.	<i>Olivér</i>	1	—	1	—	2	0,05
75.	<i>Oszkár</i>	2	—	1	—	3	0,08
76.	<i>Ottó</i>	1	4	—	2	7	0,20
77.	<i>Pál</i>	2	3	1	1	7	0,20
78.	<i>Péter</i>	—	20	57	84	161	4,69
79.	<i>Rajmond</i>	—	—	—	1	1	0,03
80.	<i>Rezső</i>	2	—	—	1	3	0,08
81.	<i>Richárd</i>	—	1	1	4	6	0,17
82.	<i>Róbert</i>	10	27	30	49	116	3,38
83.	<i>Roland</i>	—	—	5	21	26	0,75
84.	<i>Rómeó</i>	—	—	1	1	2	0,05
85.	<i>Rudolf</i>	—	1	—	3	4	0,11
86.	<i>Sándor</i>	31	28	23	18	100	2,91
87.	<i>Szabolcs</i>	1	5	16	36	58	1,69
88.	<i>Szaniszló</i>	—	—	1	—	1	0,03
89.	<i>Szilárd</i>	2	—	7	9	18	0,52
90.	<i>Szilveszter</i>	—	—	1	—	1	0,03
91.	<i>Tamás</i>	18	29	47	78	172	5,00
92.	<i>Tibor</i>	37	23	28	26	114	3,3
93.	<i>Tiborc</i>	—	—	1	—	1	0,03
94.	<i>Tihamér</i>	—	1	—	—	1	0,03
95.	<i>Tivadar</i>	—	—	1	—	1	0,03

1. táblázat folytatása

Sorsz.	Név	I.	II.	III.	IV.	Össz.	%
		időszak					
96.	<i>Valér</i>	—	—	—	1	1	0,03
97.	<i>Vendel</i>	1	—	—	—	1	0,03
98.	<i>Viktor</i>	—	1	5	1	7	0,20
99.	<i>Vilmos</i>	1	6	1	1	9	0,26
100.	<i>Vince</i>	1	—	2	—	3	0,08
101.	<i>Zalán</i>	—	—	—	1	1	0,03
102.	<i>Zoltán</i>	46	61	63	94	264	3,69

Az egyes nevek időszakonkénti megterhelése

Első keresztnemek

Női nevek

Sorsz.	Név	I.	II.	III.	IV.	Össz.	%
1.	<i>Adél</i>	1	1	2	1	5	0,16
2.	<i>Adrienn</i>	1	1	6	25	33	1,08
3.	<i>Ágnes</i>	5	17	16	29	67	2,20
4.	<i>Ágota</i>	—	—	—	2	2	0,06
5.	<i>Alexandra</i>	—	—	2	5	7	0,23
6.	<i>Alice</i>	—	—	1	—	1	0,03
7.	<i>Alicia</i>	—	—	—	1	1	0,03
8.	<i>Aliz</i>	—	—	—	6	6	0,20
9.	<i>Amália</i>	3	—	—	—	3	0,10
10.	<i>Anasztázia</i>	—	—	1	2	3	0,10
11.	<i>Andrea</i>	9	40	58	71	178	5,83
12.	<i>Anett</i>	—	1	6	20	27	0,88
12.	<i>Anetta</i>	—	—	2	1	3	0,10
14.	<i>Angéla</i>	1	1	1	1	4	0,13
15.	<i>Angelika</i>	—	—	1	1	2	0,07
16.	<i>Anikó</i>	10	26	19	22	77	2,52
17.	<i>Anita</i>	1	9	28	43	81	2,65
18.	<i>Anna</i>	17	6	2	—	25	0,82
19.	<i>Annamária</i>	—	1	8	7	16	0,52
20.	<i>Antónia</i>	—	2	—	—	2	0,07
21.	<i>Apollónia</i>	—	1	—	1	2	0,07
22.	<i>Aranka</i>	1	2	2	1	6	0,20
23.	<i>Augusztá</i>	—	—	—	1	1	0,03
24.	<i>Babett</i>	—	—	—	2	2	0,07
25.	<i>Barbara</i>	—	—	2	11	13	0,43
26.	<i>Beáta</i>	8	11	22	30	71	2,33
27.	<i>Beatrix</i>	2	—	3	11	16	0,52
28.	<i>Benita</i>	—	—	—	1	1	0,03
29.	<i>Bernadett</i>	1	2	12	23	38	1,25
30.	<i>Berta</i>	2	—	—	—	2	0,07
31.	<i>Betina</i>	1	—	—	1	2	0,07
32.	<i>Boglárka</i>	—	1	2	3	6	0,20
33.	<i>Borbála</i>	1	1	—	1	3	0,10
34.	<i>Brigitta</i>	1	2	1	1	5	0,16

2. táblázat folytatása

Sorsz.	Név	I.	II.	III.	IV.	Össz.	%
35.	<i>Cecília</i>	—	—	1	2	3	0,10
36.	<i>Csilla</i>	6	16	15	11	48	1,57
37.	<i>Dea</i>	—	—	—	1	1	0,03
38.	<i>Diána</i>	—	2	—	7	9	0,29
39.	<i>Doloresz</i>	1	—	1	1	3	0,10
40.	<i>Dóra</i>	1	4	1	10	16	0,52
41.	<i>Dorina</i>	—	—	—	1	1	0,03
42.	<i>Dorottya</i>	—	—	1	—	1	0,03
43.	<i>Edina</i>	1	3	9	16	29	0,95
44.	<i>Edít</i>	2	11	7	7	27	0,88
45.	<i>Eleonóra</i>	1	—	—	2	3	0,10
46.	<i>Elizabet</i>	1	—	—	—	1	0,03
47.	<i>Ella</i>	—	1	—	1	2	0,07
48.	<i>Elvira</i>	3	1	—	—	4	0,13
49.	<i>Emerencia</i>	1	—	—	1	2	0,07
50.	<i>Emília</i>	—	1	—	4	5	0,16
51.	<i>Emma</i>	2	—	1	—	3	0,10
52.	<i>Emőke</i>	—	—	—	1	1	0,03
53.	<i>Enikő</i>	3	—	3	3	9	0,29
54.	<i>Erika</i>	31	26	21	20	98	3,26
55.	<i>Erna</i>	—	—	—	1	1	0,03
56.	<i>Ernesztína</i>	—	—	—	1	1	0,03
57.	<i>Erzsébet</i>	42	22	15	17	96	3,20
58.	<i>Estilla</i>	—	—	—	1	1	0,03
59.	<i>Eszte</i>	—	—	1	1	2	0,06
60.	<i>Eszter</i>	—	1	3	25	29	0,95
61.	<i>Etelka</i>	—	—	—	1	1	0,03
62.	<i>Eurídike</i>	—	—	1	1	2	0,07
63.	<i>Éva</i>	45	51	27	33	156	5,11
64.	<i>Evelin</i>	—	—	—	1	1	0,03
65.	<i>Fatime</i>	—	—	1	—	1	0,03
66.	<i>Franciska</i>	1	1	—	—	2	0,07
67.	<i>Friderika</i>	—	—	—	1	1	0,03
68.	<i>Gabriella</i>	14	10	12	20	56	1,83
69.	<i>Genovéva</i>	—	—	—	1	1	0,03
70.	<i>Geraldine</i>	1	—	—	—	1	0,03
71.	<i>Gizella</i>	6	3	—	1	10	0,83
72.	<i>Gyöngyi</i>	22	26	14	15	77	2,52
73.	<i>Györgyi</i>	3	4	1	5	13	0,43
74.	<i>Hajnalka</i>	3	4	13	17	37	1,21
75.	<i>Hedda</i>	—	—	—	1	1	0,03
76.	<i>Helén</i>	—	—	1	—	1	0,03
77.	<i>Heléna</i>	—	—	1	1	2	0,07
78.	<i>Helga</i>	2	1	3	10	16	0,52
79.	<i>Henriett</i>	—	1	2	13	16	0,52
80.	<i>Henrietta</i>	—	1	5	12	18	0,59
81.	<i>Hilda</i>	1	1	1	—	3	0,10
82.	<i>Hortenzia</i>	1	—	—	1	2	0,07
83.	<i>Ibolya</i>	7	6	4	6	23	0,75
84.	<i>Ida</i>	1	—	1	—	2	0,07
85.	<i>Ildikó</i>	40	39	27	41	147	4,82

2. táblázat folytatása

Sorsz.	Név	I.	II.	III.	IV.	Össz.	%
86.	<i>Ilona</i>	22	9	9	3	43	1,41
87.	<i>Imelda</i>	—	—	1	—	1	0,03
88.	<i>Irén</i>	15	2	3	—	20	0,66
89.	<i>Ivett</i>	—	—	—	2	2	0,07
90.	<i>Izabella</i>	3	1	5	5	14	0,46
91.	<i>Izolda</i>	—	1	—	1	2	0,07
92.	<i>Jolán</i>	2	—	1	—	3	0,10
93.	<i>Judit</i>	21	39	25	41	126	4,13
94.	<i>Júlia</i>	5	—	2	4	11	0,36
95.	<i>Julianna</i>	5	5	1	1	12	0,39
96.	<i>Kamilla</i>	—	—	—	—	1	0,03
97.	<i>Karmen</i>	—	—	1	4	5	0,16
98.	<i>Karolína</i>	1	—	1	2	4	0,13
99.	<i>Katalin</i>	29	35	32	58	154	5,0
100.	<i>Katinka</i>	—	—	—	1	1	0,03
101.	<i>Kinga</i>	—	1	1	9	11	0,36
102.	<i>Kitti</i>	—	—	—	1	1	0,03
103.	<i>Klára</i>	11	4	3	1	19	0,62
104.	<i>Klaudia</i>	—	—	—	4	4	0,13
105.	<i>Kornélia</i>	—	1	—	—	1	0,03
106.	<i>Krisztina</i>	—	2	24	41	67	2,20
107.	<i>Laura</i>	—	—	1	2	3	0,10
108.	<i>Lavinia</i>	—	—	—	1	1	0,03
109.	<i>Léda</i>	—	—	1	—	1	0,03
110.	<i>Lejla</i>	—	—	—	1	1	0,03
111.	<i>Lenke</i>	—	1	—	1	2	0,07
112.	<i>Leonóra</i>	—	—	—	1	1	0,03
113.	<i>Lidia</i>	—	—	—	4	4	0,10
114.	<i>Lilian</i>	—	1	—	1	2	0,07
115.	<i>Liliana</i>	—	—	—	1	1	0,03
116.	<i>Lilla</i>	3	2	5	8	18	0,59
117.	<i>Linda</i>	—	—	—	1	1	0,03
118.	<i>Livia</i>	5	6	6	14	31	1,02
119.	<i>Lucia</i>	—	1	—	—	1	0,03
120.	<i>Lujza</i>	—	—	—	2	2	0,07
121.	<i>Magdolna</i>	10	8	5	5	28	0,92
122.	<i>Margit</i>	9	4	3	2	18	0,59
123.	<i>Mária</i>	54	26	9	18	107	3,51
124.	<i>Marianna</i>	12	18	17	12	59	1,93
125.	<i>Marietta</i>	1	—	1	1	3	0,10
126.	<i>Márta</i>	8	10	4	3	25	0,82
127.	<i>Martina</i>	—	—	—	1	1	0,03
128.	<i>Matild</i>	2	2	—	—	4	0,13
129.	<i>Médea</i>	—	—	—	1	1	0,03
130.	<i>Melánia</i>	—	—	—	2	2	0,07
131.	<i>Melinda</i>	2	2	11	24	39	1,28
132.	<i>Melitta</i>	—	1	—	1	2	0,07
133.	<i>Mirill</i>	—	1	—	1	2	0,07
134.	<i>Mónika</i>	2	6	36	46	90	2,95
135.	<i>Natália</i>	—	—	1	1	2	0,07
136.	<i>Nelli</i>	—	—	—	2	2	0,07

2. táblázat folytatása

Sorsz.	Név	I.	II.	III.	IV.	Össz.	%
137.	<i>Nikoletta</i>	—	—	1	8	9	0,29
138.	<i>Noémi</i>	—	—	2	8	10	0,33
139.	<i>Nóra</i>	1	—	—	2	3	0,10
140.	<i>Olga</i>	1	1	—	1	3	0,10
141.	<i>Orsika</i>	—	—	—	1	1	0,03
142.	<i>Orsolya</i>	—	—	1	15	16	0,52
143.	<i>Otília</i>	—	1	2	1	4	0,13
144.	<i>Petra</i>	—	—	—	4	4	0,13
145.	<i>Piroska</i>	8	4	2	2	16	0,52
146.	<i>Ramóna</i>	—	—	1	4	5	0,16
147.	<i>Réka</i>	1	—	1	4	6	0,20
148.	<i>Renáta</i>	—	1	4	25	30	0,98
149.	<i>Ria</i>	—	1	—	—	1	0,03
150.	<i>Rita</i>	2	6	20	26	54	1,77
151.	<i>Rozália</i>	11	5	2	1	19	0,62
152.	<i>Rózsa</i>	3	3	2	2	8	0,26
153.	<i>Sarolta</i>	2	—	2	—	4	0,13
154.	<i>Szabina</i>	—	—	—	5	5	0,16
155.	<i>Szilvia</i>	4	5	25	39	73	2,39
156.	<i>Tamara</i>	—	—	—	1	1	0,03
157.	<i>Teodóra</i>	—	—	—	2	2	0,07
158.	<i>Teréz</i>	9	1	1	1	12	0,39
159.	<i>Terézia</i>	4	1	—	1	6	0,20
160.	<i>Tímea</i>	2	14	25	39	80	2,62
161.	<i>Tünde</i>	7	10	14	19	50	1,64
162.	<i>Valéria</i>	9	2	7	3	21	0,69
163.	<i>Vanda</i>	—	—	1	—	1	0,03
164.	<i>Vera</i>	—	—	—	1	1	0,03
165.	<i>Veronika</i>	6	2	4	5	17	0,56
166.	<i>Viktória</i>	1	1	4	23	29	0,95
167.	<i>Vilma</i>	—	—	3	—	3	0,10
168.	<i>Viola</i>	—	—	1	1	2	0,07
169.	<i>Violetta</i>	—	1	1	1	3	0,10
170.	<i>Virág</i>	—	—	1	2	3	0,10
171.	<i>Vivien</i>	—	—	—	2	2	0,07
172.	<i>Xénia</i>	—	—	—	2	2	0,07
173.	<i>Zita</i>	4	3	3	18	28	0,92
174.	<i>Zulejka</i>	—	—	—	1	1	0,03
175.	<i>Zsanett</i>	—	—	1	11	12	0,39
176.	<i>Zsanna</i>	—	—	—	1	1	0,03
177.	<i>Zseraldína</i>	—	—	—	1	1	0,03
178.	<i>Zsófia</i>	1	—	1	5	7	0,23
179.	<i>Zsuzsa</i>	—	—	—	4	4	0,13
180.	<i>Zsuzsanna</i>	50	45	33	38	166	5,44

III. A második keresztnévek vizsgálata. Az 1959—1978. közötti időszakban született 6770 ajkai lakos közül 577 fiú és 588 leány vise kettős keresztnvet. Az előforduló 68 fajta második férfinévből 8 új fajta (*Ariel, Dávid, Dénes, Fülöp, Ignác, Leó, René, Simon*) nem szerepel az első keresztnévek között. Ezekkel együtt 111 fajta férfinévet használtak húsz év alatt a névadásban.

A női keresztnévadás a második nevek vonatkozásában is változatosabb képet mutat. A 114 fajta második női név közül 12 gazdagítja az első keresztnévek skáláját (*Blanka, Gréta, Gertrúd, Gyöngyvér, Hedvig, Iringó, Irma, Karola, Luca, Paula, Sára, Szonja*), így tehát a két évtized alatt született lányok 192 fajta nevet kaptak. Kettőnél több keresztnévet nem választottak a vizsgált időszakban az újszülötteknek.

	I.	II.	III.	IV.	1959—1978
Férfinévek	159	131	124	163	577
Női nevek	192	138	122	136	588
Összesen	351	269	246	299	1165

A második keresztnévek gyakorisági sorrendje:

Férfinévek	Női nevek
1. <i>László</i>	1. <i>Mária</i>
2. <i>József</i>	2. <i>Erzsébet</i>
3. <i>Zoltán</i>	3. <i>Katalin</i>
4. <i>János</i>	4. <i>Zsuzsanna</i>
5. <i>István</i>	5. <i>Éva</i>
6. <i>Gábor</i>	6. <i>Ilona</i>
7. <i>Zsolt</i>	7. <i>Anna</i>
8. <i>Attila</i>	8—9. <i>Judit</i>
9—10. <i>Sándor</i> <i>Tibor</i>	<i>Magdolna</i>
	10. <i>Gabriella</i>

A 10 leggyakrabban előforduló második keresztnévek névválasztásában nagyobb szerepe volt a hagyománynak. Az újszülöttek második névként 32%-ban kapták a szülők nevét, 19%-ban a volt befolyásoló tényező a névnapok közelsége. A névezéstétikai szempontok is domináltak néhol (*L. Lémann László Lajos, Marton Melinda Mária, Marug Mária Magdolna, Varga Viktória Veronika*). Hivatalos utónévként *Verebélyi Viktória Szonja* a második keresztnévét használja.

Az első és a második keresztnévek aránya húsz év alatt — ötéves periódusokban vizsgálva — egyre inkább csökken:

férfiaknál:	24,24% (I.)	17,08% (II.)
	15,86% (III.)	13,57% (IV.)
nőknél	29,31% (I.)	21,23% (II.)
	16,31% (III.)	11,51% (IV.)

Napjainkban tehát mind a divatnevek, mind a szülők nevei egyre ritkábban fordulnak elő második keresztnévként.

IV. A keresztnévadás indítéksi. Keresztnévvizsgálatom elsősorban a névanyag struktúrájára, a névdivatra, valamint — a teljesség igénye nélkül — a nevek életére; a névválasztás okaira, körülményeire, a tár-

sadalmi rétegek és csoportok névviselésének szokásaira irányul. Minden név-életteni sajátosság bemutatására (becenevek, az alapnév módosulatainak kibogozása, a társadalmi viszonyok árnyalt tükrözése), ill. differenciált névszociológiai regisztrálására a nagyszámú heterogén névanyag miatt nem vállalkozhattam.

„A keresztnévanyag változása mély bepillantást enged a közösség kulturális életébe. A közösségbe tartozó egyén gyermeke nevének kiválasztásakor szándéktalanul is jelzi a közösséghez való viszonyát: különböző fokon hagyományt követ, szokásnormáknak engedelmeskedik — vagy éppen új, a közösségben addig ismeretlen keresztnévet választ; azért is, hogy különállását demonstrálja — a novum felvetődése a közösség szemszögéből mégis javaslatnak hangzik. Ilyen impulzusok szinte megszakítatlan folyamatossággal érik a közösséget, amely a javaslatok zömét visszautasítja — ezek a nevek egyedi jelenségek, epizódok maradnak a közösség történetében —, vagy elfogadja, reprodukálja, közösségivé, divattá teszi.”² E fontos névszociológiai szempont érvényesülését azonban csak kisebb települések névanyagának elemzése tárhatja fel.

Ajka keresztnévanyaga már 1959-ben, a várossá alakulás évében annyira sporalizálódott, hogy a többirányú orientáció miatt a névöröklés meglétét is csak a szülők viszonylatában vizsgálhattam. Az újszülöttek neveit az egyházi anyakönyvekben csak kis arányszámban (1959-ben is csak 37%-os érvénnyel) kísérhettem figyelemmel. A keresztszülők nevének motivációját azért nem választom vizsgálat tárgyául, mert nem adna hiteles képet. A gyermekek jelentős részét ugyanis éppen a várossá alakulás idejétől kezdve más helységeken (nagy szülőknél stb.) keresztelték, ill. a hatvanas évektől kezdve egyre gyakrabban választották a hivatalos névadást. A névadó szülők neve pedig egyáltalán nem befolyásolta az utónévválasztást. Mielőtt a névválasztás tapasztalataival általánosságban és összefoglalóan foglalkoznék, röviden ismertetem az ajkai keresztnévadás főbb indítékait. A következő tényezők játszanak fontos szerepet:

1. Vallási szempont a névadásban. Megfigyeltem, hogy a templomok (ill. a régi falu: Ajka, Bódé, Tósokberénd; Ajkarend, Bakonygyepes) védőszentjeinek nevét főként az első időszakban sokan viselik (l. *István, Mária, Mihály*). Ha az újszülött jelentős napon született, pl. *József* (III. 19.), *László* (VI. 27.), *Péter Pál* (VI. 29.), *Anna* (VII. 26.), *Mária Magdolna* (VII. 22.), akkor a szülők az első két időszakban azt a nevet adták a gyermeknek. Ismertebb naptári neveket adtak az újszülöttnak, ha egyházi ünnep vagy „jeles nap” környékén született: *Sándor, György, Péter, András, Ferenc, Miklós, János; Julianna, Terézia, Erzsébet, Éva*. A *Borbála* nevet pl. Jank Lajos csillés 1959-ben azért adta leánygyermekének, mert *Borbála* a hagyomány szerint a bányászok védőszenje volt.

2. A családi hagyomány érvényesülése a névadásban. Az elsőszülött gyermek gyakran az apa, ill. az anya nevét öröklí. A szülők nevének átöröklítése az újszülött nevébe (gyakran a második nevébe) a hagyományos utóneveknél figyelhető meg nagyobb arányban (*Ferenc, Mános, József Lajos; Erika, Erzsébet Magdolna, Rozália, Veronika*).

² Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Bp., 1969. Szerk. Kázmér Miklós, Végh József (Nyelvtudományi értekezések).

A névátörökítés a fiúgyermekek esetében magasabb fokú (17,3%). A leányok 10,2%-ban öröklik anyjuk valamelyik nevét. (Az első időszakban a névátörökítés 42%-os volt, majd fokozatosan csökkent). A névátörökítésnek egy-két különleges esetére is találhatunk példát. Egy *Viktor* nevű apa fia *Győző* lett. A névkorreláció érdekes példái az *Anna*, *Julianna*, *Mária* nevű anyák leánygyermeinek *Anikó*, *Júlia*, *Mariette*—*Marianna* nevei. Néhány példa arra is utal, hogy a *Gábor*, *György* nevű apák *Gabriealla*, *Györgyi* név bejegyzését kérték leánygyermekeik számára. A kettős neveknél többször is előfordult, hogy az apa mindkét neve szerepel a fia nevében fordított sorrendben: *F. György László* apa *László György* fia; *N. Lajos Miklós* apa *Miklós Lajos* fia.

3. Egyes korszakok változó divatnevei. Minden kornak megvannak a divatos keresztnévei. A gyakorisági névmutatóban állandó népszerűséggel szereplő 5–6 keresztnév mellett ötvenként is változnak az átlagosnál kedveltebb nevek. Az I. időszakban szereplő (10 leggyakoribb név közül) *Csabá-t*, *Károly-t* és *Erzsébet-et*, *Iloná-t* például kiszorítja a következő öt évben az *Attila*, *Tamás* és *Andrea*, *Anikó* név. A III. korszakban válik divatossá a *Gábor*, *Péter* és a *Szilvia*, *Tímea* utónév. A legújabb időszakban pedig a *Balázs*, *Krisztián*, *Róbert* és az *Anita*, *Krisztina*, *Mónika* nevek élnek „fénykorukat”. A szülők általában a leányok névadásakor törekszenek különlegességre, a figyelemkeltő utónevek választásával. (*Alexandra*, *Boglárka*, *Dea*, *Diána*, *Erna*, *Evelin*, *Estilla*, *Friderika*, *Ivett*, *Kinga*, *Lavinia*, *Lejla*, *Lihána*, *Melitta*, *Mirtill*, *Nikoletta*, *Petra*, *Ria*, *Szabina*, *Teodóra*, *Violetta*, *Vivien*, *Xénia*, *Zulejka*, *Zsanna*, *Zseraldina*).

4. Társadalmi osztályok, rétegek névadási szokásainak különbsége. Ajka mint az ország egyik új szocialista városa jellegzetes, sokarcú munkásváros. Az értelmiségi és egyéb rétegek száma csak az utóbbi években növekedett. A névadási szokásokban azért jelentős különbségeket nem fedezhetünk fel. Az azonban tény, hogy a szokatlan nevek választása az értelmiségiek körében figyelhető meg elsősorban. A *Balázs*, *Norbert*, ill. az *Ágnes*, *Eszter* nevek nagyobb aránya is az értelmiségi szülők kezdeményezésére utal.

5. Névválasztási utántólcselekvés hatása. Büky Béla A legújabb keresztnévdívat Budapesten című tanulmányában egy sajátos névadás-szociológiai jelenség hatását igazolja. „Az azonos körteremben szülő anyák körében a névválasztási utántólcselekvés hatása érvényesülhet. Többször megfigyelhető, hogy szokatlan vagy legalábbis ritka nevű csecsemő névbejegyzése mellett egy ugyanilyen nevű csecsemő névbejegyzése áll — jóllehet a kórházi jegyzőkönyvek anyagát nem elemeztük, nagyon valószínű, hogy ilyen esetben két szülőanya névadási egymásrahatásáról van szó... Gyakran értelmiségi és nem értelmiségi szülők közötti egymásrahatás érvényesül.”³ Ez a hatás Ajkán a *Balázs*, *Krisztián*, *Norbert*, *Roland*, *Zsolt*, valamint az *Ágnes*, *Anita*, *Édina*, *Henrietta*, *Noémi*, *Ramóna*, *Rita* nevek esetében bizonyítható.

6. Irodalmi művek, filmalkotások: írók, művészek hatása a névadásban. A tömegkommunikációs eszközök

³ Büky Béla: A legújabb keresztnévdívat Budapesten. Megyei honismereti tanulmányok VII. 67. Név és társadalom, Veszprém, 1980.

egyre nagyobb hatást gyakorolnak a nagyközönség névválasztására is. *Molnár Gábor* író (ajkacsingervölgyi születésű volt), *József Attila* neve mellett e hatás érvényesül a *Gábor Miklós*, *Kern András*, *Major Tamás*, *Mészáros Márta*, *Piros Ildikó* és *Vincze Viktória* ajkai nevekben. Tehát a fenti példákban a determináns vezetéknevhez kapcsolva tudatosan választották a konkrét utónévet. Irodalmi hősök népszerűségét bizonyítja a *Csongor*, *Márió*, *Roland*, *Tiborc*, *Zalán*, valamint az *Apollónia*, *Euridike*, *Eszte*, *Hedda*, *Heléna*, *Izolda*, *Kármén*, *Kitti*, *Médea*, *Nelli*, *Noémi*, *Nóra*, *Tímea* nevek választása. A *Laura*, *Léda* név választása is irodalmi ihletettségre vall. Néhány esetben még a sláger-szövegek hatása is felfedezhető: *Eleonóra*, *Viktória* . . .

7. Névesztés-tétika, névhangulat mint a névadás forrása. A tömegnevek, a ritka (szokatlan) nevek, a magyar nemzeti nevek, a régies (archaikus) nevek, az idegen eredetű nevek választásában egyaránt nagy szerepe van a jó hangzásnak. A szokatlan vagy szép hangzás varázsa sok szülőt késztet adott név választására. Ha valóban szép nevet akarunk választani, mindenekelőtt meg kell vizsgálnunk az illető családnévet, amelyhez majd az utónév csatlakozni fog. Szépen illeszkednek egymáshoz a hangrendjükben változatos, eltérő vezeték- és utónévek: *Törvényi Zoltán*, *Virág Noémi*, *Gyarmati Katalin*. Sajátos névesztés-tétikai lehetőséget rejt magában a díszítőelemként használt betűrím. Az alliteráló névkezdet mind a vezeték-név — keresztnév, mind az első keresztnév — második keresztnév viszonylatában népszerű (184 esetben fordul elő). Az utolsó időszakban (IV.) különösen a lányok névválasztásában gyakori. Kedvelt a *b* és *sz* kezdésű nevek alliterálása (*Bakos Beáta*, *Szöke Szilvia*). 18 esetben fordul elő a magánhangzóval kezdődő nevek összecsengése. E névesztés-tétikai szempont választásánál ügyelni kellene azonban arra, hogy a zöngétlen hangok (pl. a *k*) alliterálása nem kelle-mes a magyar fül számára. Pedig 10 *Károly* és *Krisztián*, 27 *Katalin* és *Krisztina* rímelt a *k* kezdetű vezetéknevre. Ilyenkor az illető hang zöngés párjával kezdődő (*g*-vel) utónévet ajánlatos választani (l. *Kiss Károly*, *Kovács Krisztián*; *Kaufmann Katalin*, *Keller Krisztina*). Pejoratív hatást erősít az alliteráció az egyes köznévi jelentésű vezetéknevek esetében is: *Zsirus Zolt*, *Erős Edina*. Eufonetikai okokra vezethető vissza az a jelenség is, hogy egy családon belül azonos hangzóval kezdődő utónévek hagyományozódnak: *Anna—András—Anita*; *Antal—Anna—András*; *Etelka—Ernő—Erika*; *Erzsébet—Elek—Edit*; *Jolán—János—Judit*; *Klára—Károly—Katalin*; *Mária—Mihály—Margit*; *Vilma—Vilmos—Vivien*.

V. Összefoglalás. Adataim húsz év keresztnévadását tükrözik. 6773 gyermek nevét jegyeztem ki. 1165 újszülött két utónévet kapott (17,2%). A város két évtizednyi névanyagában 303-féle keresztnév fordul elő (192-féle női név és 111-féle férfinév). Az újszülöttek 50,3%-a (3406) fiúgyermek; 49,7%-a (3367) leánygyermek volt. A 20 év keresztnévei nemcsak gyakoriságuk szerint vannak rendszerezve. Nem csupán a névdivat alakulását követtem végig öt évenként, második adattáram az egyes nevek időszakonkénti (I—IV.) megterhelését mutatja be. Így jobban megfigyelhetjük a névdivat alakulását.

Névlettani szempontból is teljesebb képet kapunk az egyes időszakokról. A neveket betűrendben közlöm, a nevek mellett megtalálható az öt évenkénti előfordulási szám, majd az összesített adat mellett a megterhelési mutató (%). Ebben a kimutatásban jobban megfigyelhető egy új név megjelenése, így szemléletesebbé válik a nevek pályája.

A második adattár alapján a névgyakoriságot illetően — húsz év viszonylatában — a következő végeredmény összegezhető:

A 10 leggyakoribb férfinév:

1. <i>László</i>	265	(7,72%)	6. <i>István</i>	166	(4,80%)
2. <i>Zoltán</i>	264	(7,69%)	7. <i>József</i>	165	(4,80%)
3. <i>Zsolt</i>	218	(7,44%)	8. <i>Péter</i>	161	(4,69%)
4. <i>Tamás</i>	172	(5,00%)	9. <i>Ferenc</i>	129	(3,76%)
5. <i>Attila</i>	168	(4,90%)	10. <i>Csaba</i>	125	(3,64%)

A 10 leggyakoribb női név:

1. <i>Andrea</i>	178	(5,83%)	6. <i>Judit</i>	126	(4,13%)
2. <i>Zsuzsanna</i>	166	(5,44%)	7. <i>Mária</i>	107	(3,51%)
3. <i>Éva</i>	156	(5,11%)	8. <i>Erika</i>	98	(3,26%)
4. <i>Katalin</i>	154	(5,05%)	9. <i>Erzsébet</i>	96	(3,20%)
5. <i>Ildikó</i>	147	(4,82%)	10. <i>Mónika</i>	90	(2,95%)

A névgazdagság szempontjából megállapítható, hogy általában is, de főleg a női nevek körében — az országosan ismert viszonzyszámokhoz képest — széles skálán mozog a névválasztás: az első keresztnevекnél 180-féle női név és 103-féle férfinév fordul elő. A második nevek 12-vel, ill. 8 névvel emelik ezt a mutatót.

Az összesített névgyakorisági minta azt mutatja, hogy húsz év alatt az új divatnevek csak 30%-os arányban befolyásolták a gyakorisági sorrendet, éppen az említett névgazdagság miatt.

Az 1959-ben legnépszerűbb nevek egy része változatlanul kedvelt napjainkban is (*László, Zoltán, Ildikó, Judit, Katalin, Zsuzsanna*).

Végezetül megjegyzem, hogy az ajkai anyakönyvi hivatal nem tartotta be minden esetben a Ladó János Magyar utónévkönyve előírásait, mely szerint 1971-től csak a benne szereplő nevek anyakönyvezhetők. Mivel *Alice* (*Aliz* vagy *Alicia* a jó alak), *Benita, Elizabet, Geraldine* (a *Zseraldina* német megfelelője), *Lilian* (helyesen: *Liliana*), *Orsika* (az *Orsolya* becézett alakja) neveket — szabálytalanul ugyan —, de hivatalosan bejegyezték, külön névként (variánsként) osztályozom őket.

Irodalom

- Bárcezi Géza: A magyar nyelv életrajza Bp. 1963. Gondolat K.
 Grétsy László: Adalékok az utónévválasztáshoz. Magyar Nyelvőr, 93 (1969.): 438—50.
 Hajdú Mihály: Személynévkutatásunk 1960 és 1967 között. Magyar Nyelv 65 (1969.): 93—104, 239—51.
 Ladó János: Magyar utónévkönyv. Bp. 1971. Akadémia K.
 Mátraházi Zsuzsanna: Napjaink különleges keresztnévdívátja. Magyar Névtani Dolgozatok 15. Bp. 1981.

Boros Edit

A kvantitatív módszer mondatstilisztikai alkalmazhatóságáról

A statisztika tömegjelenségekkel foglalkozik. A nyelvi elemek és egységek tömegjelenségek (vö. Nagy Ferenc: Kvantitatív nyelvészet. Bp., 1972. 7), s mint ilyenek nemcsak alkalmasak statisztikai, kvantitatív vizsgálatra, hanem szükséges is a jelenségeknek a valószínűségi elmélet segítségével való tanulmányozása (Marcus, Solomon: A nyelvi szépség matematikája. Bp., 1977. 48). „A nyelvstatisztika tudománytörténetileg és illetékességi területe szerint is valószínűségszámítás — írja Nagy Ferenc, akinek a nevéhez fűződik e fogalmak pontos körülhatárolása —, az általános statisztika és a nyelvtudományi módszertan alapelveire épül, a kvantitatív nyelvészet viszont az említett eljárásokon kívül más matematikai diszciplínák (információelmélet, halmazelmélet, gráfelmélet) módszereit is hasznosítja. A nyelv mennyiségi oldatalainak vizsgálataira kétségtelenül a kvantitatív nyelvészet kifejezés felel meg leginkább” (Kriminalisztikai szövegnyelvészet. Bp., 1980. 20).

A kvantitatív vizsgálat nyelvi és nyelvhasználati sajátságok felmérésére alkalmas. Nem állhat meg a vizsgált körbe tartozó jelenségek, tények egyszerű megszámlálásánál (az abszolút értékek közlése sokszor semmit nem mond), a relatív (%-os) értékek megadása, valamint egyéb mutatók, számítások jobban felfedik a vizsgált anyag sajátságait, pontosabban, egyértelműbben meg lehet ragadni a lényeges vonásokat.

Antal László ezen túlmenően hangsúlyozza, hogy „egy-egy elem gyakoriságát . . . csak bizonyos mennyiségű szöveggel szemben, azon belül adhatjuk meg. Ilyenformán a mennyiségi nyelvi analízis lényegében két úton járhat. Vagy egy meghatározott elemmel jellemez egy bizonyos mennyiségű szöveget (azaz elemcsoportot), vagy egy meghatározott elemcsoporttal egy bizonyos elemet. Pl. egy hangról megállapíthatja, hogy az 1000 hangnyi szövegben hányszor fordul elő, s ez a szám a hangot mennyiségi-gyakorisági szempontból kétségtelenül jellemezni fogja. Egy bizonyos terjedelmű szöveget is jellemezhet annak alapján, hogy x vagy y hang hányszor fordul elő benne stb.” (Antal László: A formális nyelvi elemzés. Bp., 1964. 31).

Nyilvánvalóan igaza van sok más hasonlóan vélekedő kutató mellett M. R. Mayenowának, amikor óvatosságra int; megállapítva, hogy a statisztikai eljárás csak segédeszköz: a kutatónak már a kiinduláskor tudnia kell, miért éppen azokat az elemeket vizsgálja, s az eredményeket megfelelően interpretálni kell. „A filológiában sem a kiindulópont, sem a cél nem lehet soha statisztika” (idézi Markiewicz, Henryk: Az irodalomtudomány fő kérdései. Bp., 1968. 88.).

A kvantitatív vizsgálat is lehet szinkrón szemléletű, és irányulhat egymást diakroniában követő tények vizsgálatára. Irányulhat továbbá különböző nyelvi szintekre: a szövegrel: a szövegjelenségek mennyiségi viszonyainak feltárására. A kvantitatív szövegvizsgálat feladatát Nagy Ferenc így határozta meg: „a) egy-egy írásmű mennyiségi elemzése, b) két vagy több szöveg kvantitatív összehasonlítása, c) a választás és a választás mennyiségi viszonyainak feltárása, d) a szerző személyes tulajdonságainak és a szövegezési sajátosságok mennyiségi összefüggéseinek bemutatása (milyen mértékben tükröződnek az egyén tulajdonságai a szövegekben)” (Kriminalisztikai szövegnyelvészet 24).

A m o n d a t r a, a mondat szerkezeti és jelentésbeli sajátosságaira, a s z ó r a mint lexémára, ill. mint szövegszóra, sőt a s z ó e l e m r e, majd a f o n é m á r a. „A hangok száma a magyarban 70 körül van, az affixumoké százas nagyságrendű, a szavak mintegy millióan vannak, a szószerkezetek (szintagmák) és a mondatok megszámlálhatatlanul véges halmazt alkotnak. Az elemszám növekedését a nyelvi szabályok megengedte kombinációk idézik elő. Az elvileg végtelen (valójában véges) számú mondat alkotása azt a célt szolgálja, hogy mindenféle közlés kifejezhetőssé, hiszen az emberek gondolatainak, érzéseinek száma a végtelenbe nyúlik. A hagyományos nyelvtan a fonémától jut el a mondatig, a generatív grammatika a mondat(sor)ból vezeti le a kisebb nyelvi elemeket” (Nagy Ferenc: Kvantitatív nyelvészet 91).

Hozzá kell ehhez tenni, hogy — Antal László fent idézett szavai értelmében is — a szöveg alatti nyelvi szintek elemeinek, egységeinek kvantitatív vizsgálata valóban jellemezheti a szóban forgó egységeket nyelvi gyakoriságuk szempontjából, de jellemzi a szöveget is, hogy milyen elemek és egységek milyen eloszlásban, mennyiségben, arányban fordulnak elő benne. Legközvetlenebbül és legtöbbit mondóan a szöveget a közvetlenül alatt levő nyelvi szint: mondatainak adatai jellemzik; erre a tényre épül Deme László ismert szövegelemzési módszere (Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. Bp., 1971.), illetőleg úgy is fogalmazhatjuk, hogy a nyelvi szintek funkciójukat mindig a következő, magasabb szinten töltik be, ott realizálódnak, így a mondatok a szövegben kelnek életre, annak (Deme kifejezésével: láncszemnyi) egységei. A kvantitatív mondattani vizsgálat tehát fontos része a szöveg leírásának.

Továbbá a kvantitatív vizsgálatok irányulhatnak a nyelvre: a nyelv egész rendszerére és részrendszerre, valamint vizsgálhatnak nyelvhasználati, azon belül stílusjelenségeket is.

A speciális kvantitatív vizsgálatok akkor lesznek igazán sokatmondóak, ha meglesz az alap a részvizsgálatok összemérhetőségére. Ehhez nagy terjedelmű reprezentatív korpusz feldolgozására van szükség, minden nyelvi szintre és minél több nyelvi rétegre nézve; ennek követelményeit Kelemen József fektette le: a szókapcsolatokra, a mondat hosszúságra, a mondatfajokra és a mondat szerkezeti vonásokra nézve milliós nagyságrendű mintát tartott kívánatosnak, s hangsúlyozta a mintavétel változatosságának fontosságát: különböző funkciójú szövegek legyenek; a szerzői, táji, generációbeli, nembeli változatosság fontos szempont, s a 20. század nyelvének meghatározásában is ajánlatos a kisebb korszakra bontás: 1900—1920; 1921—1945; 1946—1966 stb. (Kelemen József: Magyar szövegek statisztikai feldolgozásának problémái. Bp., 1967. 63—6.)

A vizsgálatoknak Petőfi S. János a következő szakaszait különböztette meg: **E l ő k é s z í t é s**: a vizsgálat tárgyának és céljának meghatározása. **A minta összetételének, nagyságának, a mintavétel módjának meghatározása.** **L e í r á s**: a vizsgált valószínűségi változók eloszlásának empirikus meghatározása. **A n a l í z i s**: hipotézisek felállítása és ellenőrzése. **J ó s l á s**: statisztikus összefüggések megállapítása (A nyelvstatisztikai vizsgálatok néhány kérdése. In: A tudományos tájékoztatás elmélete és gyakorlata. II. sz. 1967. 118).

Nem tartom feladatommak a kvantitatív nyelvészeti vizsgálatok történeti áttekintését, felment ez alól több kitűnő összefoglalás (Deme László, Kelemen József, Szende Tamás, Solomon Marcus), sem a kérdés bibliográfiájá-

nak megadását (l. ezt Nagy Ferenc, Kelemen József, Szende Tamás műveiben). Szót kell azonban ejtenem a mondattani témák kvantitatív kutatásáról.

Kelemen József már idézett hozzászólásában 1975-ig összefoglalta a kérdéskörnek ezt a részterületét is, a következőképpen rendszerezve a vizsgált vagy vizsgálendő területeket: 1. A mondat jelentés szerinti gyakoriságának tisztázása (Kelemen József, Kiss Antal, Nagy Ferenc). 2. A mondatösszehasonlítás vizsgálata (Kelemen József, Mikó Pálné, Kiss Antal, Zsilka Tibor, Szende Tamás, Benkő László, Pomogáts Béla). 3. Az egyszerű mondat és az egyes tagmondatok mondattagjai gyakoriságának vizsgálata (Deme László, Szende Tamás, Kelemen József, Nagy Ferenc, Török Gábor). 4. Az egyszerű mondat és az összetett mondatbeli tagmondat sorrendi típusainak gyakorisági vizsgálata. 5. Más mondatsajátságok gyakorisági mutatóinak elemzése (Deme László).

1975 óta azonban öröndetesen megsaporodtak az olyan nyelvészeti vizsgáldások, amelyek — akár általában a nyelvleírásban, akár valamely tájnyelv, rétegnyelv stb. jellemzésében, akár stilisztikai célú elemzésben — mennyiségi adatokat vesznek alapul a mondatok vizsgálatában.

E munkák egy része Deme László „Mondatszerkezeti sajátságok gyakorisági vizsgálata” (Bp., 1971.) c. monográfiájában kifejett módszert követi vagy teljes egészében, vagy részleteiben. Maga Deme további — közigazgatási — szövegek jellemzésére is alkalmazza módszerét. Szabó József nyelvjárási tanulók írásbeli nyelvhasználatának fejlődését vizsgálja a Deme-féle mutatók alkalmazásával. Részlegesen stilisztikai elemzésekben is hivatkoznak hasonló szempontok szerinti számadatokra, egyes mutatók szerint s több mutató szerint is (P. Eöry Vilma, Raisz Rózsa, S. Virág Erzsébet).

Más irányban Nagy Ferenc reprezentatív mintákon végzett kvantitatív vizsgálati adnak mondattani összevetésekhez is jó alapot.

A kvantitatív vizsgálatok egyébként több szerző szerint éppen stilisztikai szempontból mondanak legtöbbet, tehát a stílus kutatói igen eredményesen élhetnek e módszer adta lehetőségekkel, mások azonban kiemelik az ilyenfajta stilisztikai vizsgálatok buktatóit, negatív oldalait is. „Úgy látszik, a (nyelvi) statisztika útjai — úgyszólván a kutató szándékától függetlenül — mindig a stilisztika felé térnek el” — mondja Szende Tamás, némi jóakarató túlzással (Spontán beszédanyag... NytudÉrt. 81. 13).

A nyilatkozatok a következőkben összegezhetők Papp Ferenc a lényegyet megragadó megfogalmazásában: a kvantitatív vizsgálat alkalmas arra, „hogy az író... stílusát ne töredékeiben, mondatonként vagy néhány soronként, esetleg egyes szavanként értékeljük, hanem összefüggésben, a maga egészében, teljességében — hiszen az író stílusa éppen így hat ránk” (Papp Ferenc: A stílus elemzés egy mennyiségi mutatókra épített módszere. Fil. Köz. 1961. VII. 69). Megjegyezzük, hogy a szövegteni szempontot érvényesítő stílus elemzések — egészen más módon bár — szintén a globalitás igényével lépnek fel. A közlési folyamatra nézve — márpedig a stílus közlésmód — Szepe György a statisztikai modell vizsgálatát tartja hasznosabbnak (ÁltNyTan. 11: 162). A stílus minőségileg és mennyiségileg is meghatározott — hangsúlyozza Karl Kroeber (Helikon, XV. 393) — ezért a mennyiségi, matematikai aspektus mindig jelen van a stílus elemzésben, még akkor is, ha számítások, statisztikai adatok nélkül végezzük az elemzést. „Mert hiszen ilyenkor is azt vizsgáljuk, ami a szövegben markáns módon van jelen, a m i n e k t ú l s ú l y a a s z ö v e g n e k s a j á t o s j e l l e g e t a d.” Az egzaktság igényé-

vel lehet csak felszámolni a hagyományos elemzési eljárások impresszionizmusát. Több szerző hangsúlyozza, hogy ilyen módszerrel is azt kell megvizsgálni, ami a szöveg egészében jellemző, ami stilisztikailag releváns. Ki kell választani a jellemző és valóban közvetlenül megszámlálható elemeket. „Jelentősen növekszik az ilyen leírások értéke, amelyek a stilisztikai hatást a nyelvi normától való eltérésként tartják számon — mondja Markiewicz — mikor a szókinés, a szóképzés és a mondattan terén a szelektív (és az elimináló) tendenciákat vesszük tekintetbe, tehát például a „kulcs-szavakat”, azaz az átlagosnál gyakoribb kifejezéseket vagy az adott író által előnyben részesített szintaktikai szerkezeteket. Néha ilyen megfigyeléseket viszonylag könnyen el lehet végezni figyelmes többszöri olvasás, rendszerint azonban ezek töredékesek, és nem rendelkeznek kielégítő bizonyító anyaggal. Statisztikai érvényességgel való felruházásuk fárasztó számolgotatást igényel, ami egyébként csak megfelelő konfrontációs anyag alapján lehetséges” (i. m. 81). Tehát Markiewicz is helyesnek látja, ha nem pusztán becslés alapján hivatkozunk a relevánsnak vélt stilisztikai eszközök gyakoriságára. A számszerű vizsgálattal alátámasztott elemzésnek megvan az a pozitívuma, hogy az intuitív módon megsejtett összefüggéseket (a kellő alapossággal elvégzett vizsgálat után) megfelelő táblázatokkal, mutatókkal egyértelműen, világosan és meggyőzően ki lehet fejezni. Sőt: olyan tények is kiderülhetnek, amelyek „figyelmes többszöri olvasás során” sem tűnnének fel. Mindamellett a dolog másik oldalát sem hallgathatjuk el, amint Zsilka Tibor is hangsúlyozza: „az egzakt vizsgálat sem lehet célravezető, ha a kutató teljesen kizárja az intuíción, s a szövegértés és az empátia figyelembevétel nélkül fog hozzá a stíluselemzéshez. Ebből adódik, hogy a szövegről kapott egzakt eredmények elsősorban konkrét érvekkel, bizonyítékokkal vértékeztetik fel a kutatót. Mindazonáltal a számok a szöveg értékére vonatkozólag csak magyarázatot adhatnak, rámutathatnak a hatás okaira, de semmiképpen sem lehet segítségükkel pótolni a kvalitatív elemzést. A statisztikai eredmények, számadatok így jobbára állításaink verifikálásához szükségesek” (Zsilka i. m. 11).

Helyesen állapítja meg Nagy Ferenc, hogy a becslésből eredő megjelölések nem alkalmasak az egybevetésre. Meg kell határozni az „átlagos” és az „elég nagy” eltérés értékeit (Nyelvtud. Ért. 83. 38).

Zsilka Tibor, a kvantitatív stilisztika ismert művelője sem titkolja el, hogy ez a módszer sem mindenható. Lássuk, mások milyen megszívlelendő tanácsokat adnak helyes alkalmazásához. Szathmári István főként a hangtani, verstani és szókinestani területek vizsgálatára tartja alkalmasnak a statisztikai, matematikai módszereket, és — Wilhelm Fuchsszal, Josef Lauterrel egyetértve — nagy körtekintésre int a szempontok megválasztásában: „Ha a kiválasztott szempontok impresszionisztikusak, akkor a kvantifikálás semmivel sem teszi egzaktabbá a vizsgálatot: az eredmény impresszionisztikus marad” (NytudÉrt. 83. 38). Markiewicz is a lexikális részek mennyiség elemzésére tett kísérleteket tartja jelentősnek, a Zipf-törvény, P. Guiraud módszereinek alkalmazását az irodalmi szövegek elemzésében (i. m. 87).

A statisztikai adatok a mű művészi értékét nem mutatják meg. Horváth Mária tömör és tárgyilagos értékelése szerint: „mindenféle matematikai módszer csak r é s z e lehet egy a Szabolcsi Miklós vagy Török Gábor vizsgálataihoz hasonló, körültekintő, komplex elemzésnek, de semmi esetre sem helyettesítheti és nem is pótolhatja azt” (A stílusvizsgálat főbb módszereiről. In: Stíl. elemzési tájékoztató és szöveggyűjtemény. 1976. 15). Herczeg Gyula is

úgy véli, hogy egyelőre keveset mondanak a stilisztikai jelenségekről közölt matematikai eredmények (A modern magyar próza stílusformái. Bp., 1975. 10).

Miklós Pál elismeri, hogy az egzakt vizsgálatok segítenek feltárni a költői nyelvnek titkait, de nem hallgatja el, hogy „a mű csakis az interpretációjában (ebben a lényegét tekintve szubjektív eljárásban) él és tölti be lényegi funkcióját. A mű nem arra való, hogy méricskéljük — az olvasót sosem fogjuk rávenni erre —, hanem arra, hogy élvezzük, ez pedig a szubjektum jelenléte és működése nélkül elképzelhetetlen” (A számok és az irodalomtudomány. Helikon, 15: 415).

A matematikai-statisztikai módszerektől való idegenkedés okait és tényezőit Mistrík a következőkben foglalja össze; érdemes idézni, mert a kérdéskör legátfogóbb kifejtése: „1. A kiválasztott mennyiségi mutatót gyakran elszigetelten értelmezik és értékelik, pedig a szöveg helyes jellemzése csak az adatok összessége alapján és a szöveggörnyezet figyelembevételével lehetséges; 2. a matematikai mutatót kritériumnak tartják, holott csak egy bizonyos minőség jelzője, amely kiindulópontul szolgálhat a szöveg elemzésénél; 3. nem veszik figyelembe azt a tényt, hogy a nyelvi elemek stilisztikailag többértékűek, és hogy két különböző szituációban egy és ugyanazon elem kétféle, akár egymással ellentétes jelentésben is funkcionálhat; 4. a szöveg nyelvi oldalát gyakran anélkül jellemzik, hogy figyelembe vennék a nyelvi oldal és a nyelven kívüli tényezők kölcsönhatásában létrejött kapcsolatokat; 5. nem veszik tekintetbe, hogy egy mennyiségi vonás nem lehet a megnyilatkozás esztétikai minőségeinek mutatója. Sem az elemek változatossága vagy sztereotíp használata, sem az elemek bősége önmagában nem esztétikai kategória, és nem hordoz eleve rá jellemző esztétikai minőségeket. Ezeket a minőségeket csak akkor képviseli a nyelvi elemi amikor szövegbe ágyazódva meghatározott kapcsolatokat képez, másképp: amikor nyelven kívüli elemmel (pl. a tematikával) lép kölcsönhatásba; 6. nagyon gyakran a szövegnek matematikai-statisztikai elemzésekor mindent összeszámolnak, amit csak lehetséges. Viszont a szöveg minőségi elemzése szempontjából egyes számadatok tökéletesen irrelevánsak, mások pedig a szöveg különböző stilisztikai sajátosságainak jelölői lehetnek. Következésképp matematikai-statisztikai elemzést nem szabad vaktában végezni, bár időnként, mint ismeretes, teljesen véletlenül megállapított mennyiségi mutató is kiindulópontja lehet komoly elemzésnek.” Majd hozzáteszi: „A művészi stílusra az elemek többértékűségének szélesebb skálája jellemző, mint a nem művésziekre. Így egzakt adatok egyenletes érvényességének föltételezése hasznosabb a nem művészi szövegek elemzésében, amelyekben a nyelvi elem stilisztikai értéke sokkal élesebben és egyértelműbben korlátozott, mint a művészi szövegekben. Ugyanezért az elemzésben nagy jelentősége van a reprezentatív komplexum kiválasztásának, e komplexum viszonyának az eredeti komplexumhoz, és a szubjektív stílussteremtő tényezők általános felfogásának (A nyelvtudomány ma. Bp., 1973. 462–3).

Nem fogadható el tehát teljesen Zsilka Tibor álláspontja, amely szerint a reprezentatív minták helyett „kisebb, de egységes lezárt struktúrák” kvantitatív elemzése célravezetőbb „Egyrészt azért, mert így induktíve szintén elérhető, hogy az elemek (események) nagy száma alapján kapjuk meg a vizsgált jelenség relatív gyakoriságát és valószínűségét, másrészt mert ezzel lezárt struktúrák matematikai elemzése is elvégezhető” (i. m. 46).

Ez az okfejtés akkor volna helytálló, ha 1. rendelkezésünkre állna olyan, nem művészi szövegeken alapuló reprezentatív felmérés, amely stilisztikailag

differenciálatlan, és így a nyelvi átlagot képviselve összehasonlítási alapul szolgálhat; 2. a vizsgált író, korszak, stílusirány stb. is megfelelő reprezentatív mintával feldolgozott állapotban volna, s az egyes művek ezzel összevethetők volnának.

A mondattani jelenségek statisztikai vizsgálatában figyelembe kell venni, hogy stilisztikai értékelhetőségüket némileg korlátozza az a tény, hogy a mondat közlésegyység, a szövegnek alapegysége: stilisztikai értékének megállapításakor nem lehet elszakítani a szövegtől/szituációtól és a nyelven kívüli tényezőktől.

A különféle mondatformák a legkülönbözőbb tartalmak hordozására alkalmasak, ugyanaz a mondatszerkezet tehát többféle stílushatást kelthet (vö.: Herczeg Gyula: A mondatstilisztikai kutatás mint módszer. *ÁltNyTan.* XI. 141).

A fenti körülmények óvatosságra intenek az adatok felhasználásában, illetőleg megkívánják, hogy az eredményeket a közlés oldaláról vizsgáljuk. Másrészt viszont a mondatszerkezeti formák történetileg változó kategóriák: kialakulásuk, elterjedésük és háttérbe szorulásuk jellemző lehet egy-egy korszakra, korstílusra, stílusirányzatra, műfajra stb. Így módon tehát, ha körütekintően választjuk meg a vizsgálandó mondatformákat, azok előfordulási arányai jól jellemezhetnek valamely szöveget, sőt valamely stílusirányt stb. is. Tudjuk azonban, hogy ez nem jelent teljes (nyelvi) leírást — nem regisztráljuk minden nyelvi szint adatait —, mégis sokat mond ennek a közvetlenül a szöveg alatti szintnek a pontos jellemzése.

A korszakok, irányzatok, műfajok, szerzők stílusának jellemzésére megfelelő mennyiségű (reprezentatív) minták feldolgozása szükséges. Szólni kell ezért arról is, mi a jelentősége e (stilisztikai) vizsgálatokban a számítógép segítségül vételének. Kétségtelen, hogy a számítógép — az emberi munkához viszonyítva — hallatlanul gyors teljesítményekre képes, s az információknak nagy tömegét tudja feldolgozni, az adatok olyan tömegét, amelyet más módon nem lehetséges összeszámolni, viszonyítani, számításoknak alávetni. Ahhoz azonban, hogy a gépnek megfelelő utasításokat adhassunk (ez rendkívül fontos, hiszen a gépek „az utasításokat betű szerint követik . . . , a gép nem csal, ahogy az elemző ember tenné” (Garvin, Paul: A számítógép a természetes nyelv vizsgálatában. In: *A nyelvtudomány ma*, 193), óriási előkészítő munkára van szükség, a szempontok tüzetes átgondolására, az anyag pontos előkészítésére. . . . a stílus részben mennyiségileg, részben minőségileg determinált és a stílus azonosítása, leírása és értékelése olyan folyamatok, amelyek megkívánják az analitikus és szintetikus gondolkodás bonyolult összekapcsolását. A gondolkodás terén semmi sem helyettesítheti az emberi elmét, de azt a mechanikus munkát, amely a stílus azonosításához, leírásához és értékeléséhez szükséges, leghatékonyabban a számítógépek segítségével lehet elvégezni. Ez azért van, mert ezek a folyamatok mind *k o m p r e h e n z i v i t á s t*, adatok óriási halmazának kezelését, mind *i n t e n z i t á s t*, sokrétű, dinamikus elemek egész részletes összeállítását követelik” Karl Kroeber szerint (*Helikon* 15: 393).

A számítógép — célszerű használatában és fejlett szinten — már nemcsak az adatok rendszerezésében és a jellemző értékek számításában, hanem az anyaggyűjtésben is részt vehet. A matematikai statisztika szerint 10–20 000 értéket tartalmazó — vagy annál nagyobb — adathalmaz számítógép nélkül nem dolgozható fel.

A fentieket összefoglalva hangsúlyoznunk kell, hogy a teljességre törekvő stilisztikai elemzés nem lehet kizárólag kvantitatív módszerű, ez ugyanis még akkor sem ad teljes képet, ha az összes nyelvi szint adatait regisztrálja. Mindamellet az egzakttság igényével fellépő elemzésnek fontos tartozéka a kvantitatív vizsgálat. Az azonos szempontok szerint végzett ilyen egzakt vizsgálatok eredményei egybevetésre alkalmasak, nem haszon nélkül való tehát őket közzé tenni.

Ha a vizsgálat nem terjed ki minden nyelvi szintre, a legjellemzőbb képet a szövegről mondatainak minősítése adja, hiszen a mondatok közlésegsége, meglétük elengedhetetlen szövegsajátság, a szöveg alatt közvetlenül elhelyezkedő szinten állnak. Kvantitatív feldolgozásuk nem jelenti azt, hogy a szövegből kiragadott, attól elszigetelve szemlélt egyedi mondatok egyedi „stilisztikai szerepét” néznénk, hanem éppen egészében tekintjük át a szöveget, különféle mondatainak, mondatszerkezeti formáinak előfordulási arányaiban. Ha a kiválasztott körön (itt: a szöveg mondatain) belül mindent vizsgálnánk, a fölöslegesen részletező pozitívizmus hibájába esnénk, és áttekinthetetlen adattömeg jönne létre. Ezért fontos, hogy kellő körültekintéssel válasszuk meg a vizsgálandó típusokat, a szempontokat olyan módon határozzuk meg, hogy jellemző adatokat nyújtsanak a szövegre, a szerzőre, a műfajra, az irányzatra, a korszakra stb. Így a szövegfajtákon felmért gyakorisági adatok megmutatják egyrészt a szóban forgó nyelvi formának a kifejezésben betöltött helyét, értékét, másrészt a vizsgált szövegek stiláris milyenségét, a szerzők, a műnemek, a műfajok stiláris jellemzőit. A nyelvhasználat közös vonásaiból körvonalazódik egy-egy korszak stílusának számos lényeges tulajdonsága (bár az ún. stílusirányzatot nem kizárólag a nyelvi tényezők adják). Ha — akár egy rövid korszakon belül is — diakroniában vizsgáljuk bizonyos nyelvi formák meglétét vagy hiányát, illetve előfordulási arányait, kirajzolódik a fejlődési vonal.

Az elméleti fejtegetéseknek gyakorlati alkalmazásban való illusztrálása e rövid tanulmány keretében nem lehetséges, néhány jellemző adatot azonban be tudok mutatni a vázolt módszerrel készült nagyobb dolgozatom anyagából. Vizsgálati anyagom terjedelme folytán reprezentatív korpusznak minősül, s mivel részegységekből: novellákból, valamint három regényfejezetből áll, ezeknek eredményei egymással, valamint a teljes anyagból számított átlagokkal is szembesíthetők.

Alapvizsgálatom anyaga 30 Mikszáth-elbeszélés, kontrollként 3 Jókai-, 5 Petelei-, 5 Krúdy-, 3 Móricz- és 5 Kaffka-elbeszélést dolgoztam fel, valamint három fejezetet Mikszáth „A Noszty fiú esete Tóth Marival” című regényéből. A korpusz terjedelmét a következő adatokkal mutatom be:

	Bekezdés	Mondat-egész	Mondat-egység	Szövegszó
Mikszáth-elbeszélések	2874	5703	13365	62858
Jókai-elbeszélések	204	341	1208	6472
Petelei-elbeszélések	355	1125	2221	9469
Krúdy-elbeszélések	155	569	1380	7859
Móricz-elbeszélések	395	800	1945	9102
Kaffka-elbeszélések	185	672	1533	8364
Mikszáth-regényrészletek	359	872	2195	10344

Mikszáth műveinek kritikai kiadása „Elbeszélések” ciklusának kialakításában a szerkesztőknek nehézséget okozott, hogy a művek egy részének szépirodalmi vagy publicisztikai jellege nem különül el határozottan. Az átmeneti műfajiságú írások hovatartozását részben az egykorú kötetbeli megjelenések műfaji besorolása szerint végezték el. (Krk. 27. kötet. 231.) A kvantitatív vizsgálat eredményei további érveket szolgáltathatnak a műfaji minősítéshez.

Az általam feldolgozott írások közül kettő van, amelynek novella mivolta kétséges: „Az újságfaló” és a Sárospatak című, ez utóbbi a „Magyarország lovagvárai” című kötet egyik darabja. „Az újságfaló” a karcolatnak, tehát a publicisztikai írásnak, a Sárospatak pedig az ismeretterjesztő cikknek határvonalán áll.

Ha összevetjük néhány adatukat különböző típusú, de j e l l e g z e t e s Mikszáth-novellák adataival, valamint a harminc feldolgozott Mikszáth-novella összesített átlageredményeivel, kitűnik, hogy több szempontból is mérhető, sőt számottevő, szignifikánsnak mondható különbség van köztük.

A mellékelt táblázatban a s z ö v e g s z ó k s z á m á n a k adatait tartalmazó oszlopokat megvizsgálva feltűnik, hogy a 30 novella mondat-egységeinek szószámátlagáa 4,76; ez Nagy Ferenc adatával összevetve jellegzetes egyezést—hasonlóságot mutat. Nagy Ferenc „Kriminálisztikai szövegnyelvészet” című monográfiájában (Bp., 1980. 35) tíz, különféle műfajba tartozó szöveg adatait közli. Az értekező próza, a műszaki szövegek mutatói lényegesen különböznek a szépirodalmi szövegektől. Az általa vizsgált novella mutatója 4,58 — a regényrészleté 4,85. Ezekről az értékektől is, a Mikszáth-novellák átlagától is, az egyes jellegzetes Mikszáth-novellák értékeitől is „Az újságfaló” és a Sárospatak mutatói térnek el lényegesen, azaz az átlagot egy egésznél nagyobb mértékben haladják meg. A többi szövegnek az átlagtól való eltérése (akár pozitív, akár negatív irányban) minimális, egy-két tizednyi értékű. Hasonlóképpen eltérő értéket mutat a két írás mondat-egységei szószámának s z ó r á s é r t é k e is a Mikszáth-novellák egyébként meglepően homogén szórásértékeitől: azokban 2—7, 2—8 között húzódik az a szószám-határ, amelyen belül a mondat-egységeknek kétharmada elhelyezkedik, „Az újságfaló” és a Sárospatak megfelelő értéke 3—9. (Ezek természetesen kerekített számok.)

A bekezdéseinek és a mondat-egységeinek hosszúsága is jellemző valamely szövegre. Az utóbbit fejezi ki a Deme-féle s z e r k e s z t e t t s é g i m u t a t ó (Deme László: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata Bp. 1971. 136—61), melyet a mondat-egységek és a mondat-egységek hányadosaként kapunk meg. Hasonlóképpen kiszámítható a bekezdések szerkesztettsége is. „Az újságfaló” bekezdései és mondat-egységei szerkesztettebbek, mint a többi novelláé: hosszabb mondatokból és bekezdésekből áll a szöveg. Úgy látszik, a 2,3—2,4 körüli szerkesztettségi mutató bizonyos típusú novellisztika egyik jellemző jegyének tulajdonítható: a Mikszáth-novellák 2,39-es átlagán kívül emellett szól vizsgálatomban a Móricz-novellák 2,453-as, a Kaffka-novellák 2,302-es értéke. Nagy Ferenc (Az impresszionista prózastílus statisztikai vizsgálata. MNy. 79: 31) szerint az általa elemzett századforduló kori novellák ilyen mutatója 2,36. P. Eőry Vilma (Különböző típusú novellák mondat-szerkezetei. MNy. 79: 167) Tamási Áron novelláit vizsgálva 2,41-es eredményre jutott. (Ez az utóbbi adat annál is érdekesebb, mivel a Tamási-szövegek egyéb mutatóik tekintetében nagyon is eltérnek a többitől.)

„Az újságfaló” és a Sárospatak a mondataikban fellelhető szervesen egy-

Cím	A vizsgálati szempont		A szövegszók száma a mondategységekben			Szerkesztettségi mutató	
	Átlag	Eltérés	szórásérték	mondategység			
				bek.	mondat		
Sáríka grófnő	4,92	+0,16	2,87	4,3	2,4		
Az újságfaló	5,85	+1,09	3,38	10,8	2,6		
A pénzügyminiszter reggelije	4,31	-0,45	2,19	4,1	1,9		
A kaszát vásárló paraszt	4,01	-0,75	2,18	3,2	1,9		
Sárospatak	6,11	+1,35	2,99	4,6	2,2		
A Plutó	4,87	+0,11	2,86	4,9	2,4		
A ló, a báránka és a nyúl	4,52	-0,24	2,68	4,3	2,2		
A 30 Mikszáth-elbeszélés átlaga	4,76			4,8	2,39		

Szervetlen egységek %		Igeneves szerkezetet tartalmazó mondat-egységek %		Igei állítmányú mondat-egységek %		Névszói és névszói-igei állítmányú mondat-egységek %		Narratív szövegrész %
5,6	-0,69	1,4	-0,24	70,9	-2,73	15,7	+ 3,47	60,5
2,0	-4,29	4,0	+2,36	66,9	-6,73	22,5	+10,27	86,8
4,3	-1,99	0,9	-0,74	69,7	-3,93	10,3	-1,93	65,8
6,1	-0,19	1,4	-0,24	75,6	+1,97	9,9	-2,33	34,6
2,4	-3,89	4,9	+3,26	78,1	+4,47	14,7	+2,47	86,6
7,8	+1,51	1,9	+0,26	75,7	+2,07	10,4	-0,03	43,2
5,6	-0,69	0,5	-1,14	75,3	+1,67	10,2	-2,03	55,6
6,29		1,64		73,63		12,23		

ségek kis számában, valamint a mellékmondat értékű igeneves szerkezetek magas arányában is eltér a többi Mikszáth-novellától, feszesebb, kevésbé élet-szerű, élőbeszédszerű a szövegezése azoknál. Az eddigi adatokhoz hozzá-tehetjük, hogy hiányzik belőlük a mikszáthi epikának jellegzetes szöveg-sajátsága: a közlésformák gazdagsága és mozgékony változtatása is: több mint 80%-ban narratív jellegű a szövegük. Így „Az újságfaló” — témája alapján is — inkább időszzerű kérdéssel foglalkozó karcolat, tárcacsevegés, mint novella, a Sárospatak pedig az ifjúsági ismeretterjesztő irodalom körébe sorolható, nagyobb joggal volna helyük ilyen alapon a kritikai kiadás „Cikkek és karcolatok” ciklusában, mint az elbeszélések között. Íme tehát egy példa arra, hogy a kvantitatív módszer segíthet a műfaji árnyalatok megkülönböz-tetésében és a határkérdések megoldásában.

Raisz Rózsa

A „hiv magyarázat” eredete

(Pázmány bibliai idézeteinek fordításáról, forrásáról)

„Csak sejtésekre vagyunk utalva arra nézve, honnan veszi Pázmány bibliai idézeteit” — írta Sík Sándor (Sík 283). A prédikációkban nem Káldi nyomán idézi a bibliát, pedig akkor már (1636-ban) Káldi fordítása (1626-tól) az ő engedélyezésével közkezen forgott (Sík 439). A többi magyar bibliafordításhoz való viszonya máig is tisztázatlan, akárcsak Károli fordításáé (A magyar irod. tört. 338). Bár Büky (83—84) több korai fordítás néhány versét összehasonlította egymással, és feltételezte, hogy az egyházi használatban volt egy hagyományos magyar fordítás, legalábbis részleteké, mégis arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy Pázmány maga fordította a szövegek nagy részét. Mint majd látjuk, Szántó bibliafordításával sem lehetett azonos Pázmányé, mert Szántó is a Vulgátát fordítja (vö. Holl, id. Erdő 378—9). 1975—76-ban Pázmány Kempis-fordításának egy részletét elemeztem, s akkor, szintén a kérdés megoldását keresve, egymás mellé állítottam több magyar fordítást, de a görög szöveggel (esetenként a Septuagintával) és a Vulgátával együtt az alábbi módon:

1. Kempis—Vulgata: Qui sequitur me non ambulat in tenebris (Ioan. 8, 12)

Görög: *ὁ ἀκολουθῶν μοι οὐ μὴ περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ*

Müncheni K.: Ki követ engemet,

nem jár setetűben (NYtár. I. 355.)

Nádor K.: valaki engőmet követ,

ez nem jár setetűben (uo. XV. 175.)

Lobkowitz K.: A ki engőmet követ

nem jár setetűben (uo. XI. 1.)

Debreceni K.: ah ki engőmet követ

nem jár a binőknek setetűben (uo. XI. 1.)

Érdy K.: Ha ki engem követ

nem jár az setetűben. (uo. IV. 220.)

Jordánszky K.: Ky engem követ,

az setetűben nem jár. (RMNy. 653.)

Károli: az ki követ engemet,

nem jár az setetűben, (Vizsoly, 1590)

Káldi: a'ki engem követ,

nem jár a'setetűben. (Bécs, 1626.)

Pázmány: Az, ki engem követ,

setetűben nem jár, (Nagyszombat, 1738)

2. Kempis—Vulgata: Vanitas vanitatum et omnia vanitas (Eccl. 1, 2)

Septuaginta: *ματαιότης ματαιότητων*

τὰ πάντα ματαιότης

Károli: felőtte nagy hijában valóság,
ezec mindenec hijában valóság.

Káldi: hiúságoknak hiúsága, és mindenek hiúság.

Pázmány: Hivságok hivsági, és csak azon hivságok mindenek.

3. Kempis-Vulgata: non saturatur oculus visu, nec auris impletur (satiatur = Kempis) auditu. (Eccl. 1, 8)

Görög: *καὶ οὐ πλησθήσεται ὀφθαλμὸς τοῦ ὁρᾶν
καὶ οὐ πληρωθήσεται οὖς ἀπὸ ἀκροάσεως*

Károli: nem elégednéc meg a szem látúan, sem be nem tellyesednéc az fül hálláual.

Káldi: nem elégedik-meg a' szem látással, sem a' fül hallással bé nem telik.

Pázmány: hogy megnem elégszik a' szem látással, a' fül-sem tóltetik bé hallással.

A legfeltűnőbb egy közös fordítási hiba Károli és Pázmány szövegében, a 2. idézetben (Eccl. 1, 2): *ezec, azon*.

A *τὰ πάντα* jelentése: 'a minden (amiről szó van)'. Főnévi használatban határozott névelővel *egészet, teljeset* jelent. A *τα* határozott névelő, (eredetileg mutató névmás). A magyarban a határozott névelőnek nincs többes száma, ha „többes számba” tesszük, akkor mutató névmás lesz belőle: *azok*. Sem Kempis, sem a Vulgata szövegében nincs meg! Nemcsak azért, mert a latinban nincs határozott névelő, hiszen ugyanúgy benne lehetne tévesen a latin szövegben pl. a *hic, iste* vagy *ille* megfelelő alakja, mint ahogy Pázmány és Károli szövegében is szerepel. Tehát csak külső forrásból származhatott a hiba, olyan szövegből, amely a görög *τὰ πάντα* állandó szókapcsolatban a *τα* névelőt különállónak fogta föl, mechanikusan többes számnak vette lefordította, s így lett belőle mutató névmás: az (*ὁ, ἡ, το* → *τα*) → *azok*. Ilyen természetű hibát csak magyar fordító követhet el. A filológia akkori állása szerint sem kellett nagy felkészültségű fordító ahhoz, hogy a határozott névelő használatát ismerje (vö. Calepinus). Valószínű az is, hogy egyetlen magyar fordítóról van szó, akinek ezt a hibáját, amint az általános jelenség, a másolók átvették.

Pázmány körülbelül 10 éves koráig protestáns volt, protestáns nevelést kapott (Sík 10), s ez alapvetően meghatározta jártasságot a bibliában, a protestánsoknál is „bibliásabb” stílusát saját írásaiban. Sokat idéz emlékezetből (Sík 357, 358—61). Már Kolozsvárott tanult latint, hébert és görögöt (Fraknói 1873., Sík 16), ahol rektora a híres lengyel bibliafordító, Wujek Jakab volt (Sík 18). Ebben az időben ugyanott próbálta kinyomtatni Heltai a teljes bibliát (Fraknói 1873, 365—7), Károli Péter pedig ki is adta Melanchton nyomán készült görög nyelvtanát (Fraknói 1873. 43, 114). Szintén Kolozsvárott működött Pázmány és családjának katolikus hitre térítője, a széles körű irodalmi munkásságot folytató és nagy hatású Szántó István, egy elveszett bibliafordítás szerzője (Rónay 62).

Pázmány tehát vagy eredeti görög szöveget is forgatott, amikor a bibliát idézte (ami kizárt a jelen esetben, hiszen Kempis latin szövegét fordította), vagy emlékezetből betold a latin szövegben egyszerűen nem is létező szót, amely csak görög szövegből készült magyar fordításra vezethető vissza. Nem használhatta közvetlenül Károli Bibliáját sem, hiszen — többek között — a latinnal egyezően megtartja azt a figura etimológiát, amely már a görögben

is hebraizmus („hivságok hivsági”), és amelyet Károli felold („felötte nagy hijában valóság”).

A Kempis-fordítás első kiadásához írt előszavában (1624.) pedig a következőket olvassuk: „. . . maga én a Biblia után nem olvastam könyvet, melynek előtte ezt nem itéltem volna fordításra méltónak” (Pázmány I. 208). Csakis a biblia után „ítélte” Kempis művét fordításra méltónak. Persze ez lehet rangsorolás is, sőt talán elsősorban az. Mégis a fentiek alapján már feltételezhetünk egy, a görögből készült, elveszett vagy lappangó magyar bibliafordítást, amelyet Pázmány emlékezetből idéz, és amelyet Károli is felhasznált, talán még „katolikus” korszakából hozva magával.

Mivel ennyire különleges hibáról van szó, ez az egyetlen példa is elég biztos támpont lehetne a fenti hipotézis felállításához. Erre a következtetésre jutottam 1975-ben. Mégis, miután „egy tanú nem tanú”, időközben összehasonlítottam Merk kritikái kiadása alapján a Vulgátával és a görög szöveggel a Pázmány-prédikációk előtt szereplő evangélium-fordítások, valamint Károli és Káldi fordítását. Elsősorban olyan helyeket kerestem ki, amelyeknél a Vulgáta latinja és a görög szöveg eltér egymástól, — vajon melyik fordító melyiket követi?

„mikor immár *bimbóznak*, tudgyátok, hogy közel vagyon a nyár” (Pázmány VI. 1)

„Mikor immár *bimbózni* kezdenec, és azt látjátoc, ti magatoktól megtudgyátoc, hogy közel vagyon a nyár! (Károli)

„mikor immár *magokból gyümölcsöt hoznak*, tudgyátok, hogy közel vagyon a nyár” (Káldi)

Vulgáta: *cum producunt iam ex se fructum* (Lk 21, 29—30)

görög: *σταν προβάλωσιν ἤδη*

(„mindön hajtanak már”; — egyes kódexek:

προβάλ. τ. καρπὸν αὐτῶν γινωσκ. ἤδη (Merk)

(vö. még Vásárhelyi: „mikor immár ő magoktól gyümölcsöt hoznak”)

„mondgyátok-meg Jánosnak (Pázmány VI. 27)

„mondgyátok-meg” (Károli)

„jelentsétek-meg” (Káldi)

„möggyatok” még (sic! Vásárhelyi)

Vulg.: *renunciate Joanni* (Mt 11, 4)

görög: *ἀπαγγείλατε*

(adjátok hírül, adjátok tudtára, értesítsétek)

„vízzel keresztelek” (Pázmány VI. 62)

„Én keresztelek vízzel” (Károli)

„Én vízben keresztelek (Káldi)

„En vízbe kereztelek” (Vásárhelyi)

Vulg.: *in aqua* (Jn 1, 26)

görög: *ἐν ὕδατι*

„a követek pedig” (Pázmány VI. 62)

„A követec pedig” (Károli)

„És a kik küldettek vala” (Káldi)

„Es ákik küldettetenek vala” (Vásárhelyi)

Vulg.: et qui missi fuerant (Jn 1, 24)

görög: ἀπεσταλμένοι

„Isten szabadítóját” (Pázmány VI. 99)

„az WRnac szabadítását” (Károli)

„Isten üdvözítőjét” (Káldi)

„Istennek üdüezítőyet” (Vásárhelyi)

Vulg.: salutare Dei (Lk 3, 6)

görög: τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ

„hogy béirattatnék”

„hogy magokat béiratnák”

„hogy béiratná magát” (Pázmány VI. 126)

„beirattatnéc”

„beirattatnánac”

„beirattatnéc” (Károli)

„bé-íratatnék”

„bé-vallanák”

„bé-vallaná” (Káldi)

„be iratnek”

„be iratnak”

„be iratna” (Vásárhelyi)

Vulg.: describerentur

profiterentur

profiteretur (Lk 2, 1–5)

görög: ἀπογράφεσθαι

ἀπογράφεσθαι

ἀπογράψασθαι

A fordítások és a görög–latin egybevetéséből a fentiek alapján nyilvánvaló, hogy Pázmány szinte aggályosan a Vulgátát fordítja. Ha azonban a Vulgáta szövege eltér a görögtől, amint az a bemutatott példából egyértelmű, akkor a görögöt veszi figyelembe (pl. *bimbóznak* stb.). Ebből arra következtethetnénk, hogy ő is a fenti módon járt el, azaz összehasonlította állandóan a görög szöveget és a Vulgátát. Ámde előfordul az is, hogy a görög és a Vulgáta egyezik, s a fordítás tér el (ti. Pázmányé és Károlié) mindkettőtől (pl. *vízzel, mondgyátok meg*). Ez nem lehet kódex-variáns, legalábbis Merk alapján nem. Ez esetben viszont az következik a fentiekből, hogy Pázmány nem is annyira a görög szöveget használta, hanem valamiféle (görög) fordítói hagyományra támaszkodott, emlékezetből, illetve kéznél lévő írott fordításból vette a változatokat. Tehát mind a Kempis-fordítás, mind a prédikációk evangélium-fordításainak néhány helye alapján ugyanaz a következtetés adódott. Pázmány és Károli között is nagyobb az egyezés a többi fordítással és a Vulgátával szemben (*bimbóznak, követek* stb.), sőt a göröggel szemben is (*vízzel, mondgyátok-meg*). Az *év űdaru vízzel* fordítás csak görögből készülhetett, mert a bibliai görögben az *év* lehet instrumentális. Mivel azonban a keresztesítés a nyugati egyházban is, még a XII. században is alámerítéssel, azaz *vízben* történt, feltekezem, hogy a *vízzel* olyan fordítótól származik, aki igen járatos volt a

bibliai görög nyelvben, és talán már a liturgikus szokás sem befolyásolta (Luther és Sylvester János például következetesen *mit Wasser*, illetve *vizuel* alakokat használnak).

Egy olyan Magyarországon, amely már a XII. században a görög kultúrát latin nyelven közvetítette a Nyugat felé, ahol akkor a görög nyelv ismerete eléggé ritka volt (pl. Cerbanusnak 1131—1150 között készült fordítását bizonyíthatóan 1160 előtt már használták Párizsban; Zalán 48—54, Szigeti 30—4, l. még Makkai—Mezey 307—8), nagyon is kézenfekvő éppen a bibliának mind a görög, mind a latin (Vulgata) szövegét figyelembe vevő magyar fordítása, illetve ennek feltételezése. Tudomásom szerint a görögből való fordítással a kutatás eddig nem számolt, mivel nem találta a nyomát (A korábbi feltételezések összefoglalását l. Tarnai 244—45). Úgy gondolom tehát, hogy ez a „hiv magyarázat”, azaz „hú fordítás” kérdésének megoldása, ti. hogy honnan veszi Pázmány bibliai idézeteit.

Irodalom

- Büky B.: Milyen magyar bibliát használt Pázmány Péter? *Vigilia*, 1981. 46/2). 81—84.
- Calepinus: *Dictionarium undecim Liguarum*. Basileae, 1605. (Hic, iste, ille stb. címszavak).
- Erdő P.: Káldi György bibliafordításának kézírata. *Vigilia*, 1983. 48/5. 378—9.
- Fraknoi V.: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Budapest, 1873.
- Makkai L.—Mezey L.: Árpád-kori és Anjou-kori levelek, XI—XIV. sz. Sajtó alá rend. Makkai László és Mezey László. Budapest, 1960.
- A magyar irodalom története (Főszerk. Sötér István). II.
- Merk, A.: *Novum Testamentum Graece et Latine. Apparatu critico instructum* ed. Augustinus Merk S. J. Roma, 1933.
- Pázmány P.: Pázmány Péter összes munkái. I—VI. Budapest, 1894—1905.
- Pázmány—Kempis: Kempis Tamásnak Kristus követéséről... Nagyszombat, 1738.
- Rónay Gy.: Kutatás közben. Budapest, 1974.
- Sík S.: Pázmány. Az ember és az író. Budapest, 1939.
- Szigeti R. L.: *Translatio latina Ioannis Damasceni (De Orthodoxa fide L. III. C. 1—8) saeculo XII. in Hungaria confecta*. Budapest, 1940.
- Tarnai A.: „A magyar nyelvet írni kezdik”. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Budapest, 1984.

Bencze Lóránt

A Napló dicsérete

Justh Zsigmond Naplójának stílustörténeti méltatása¹

1981-ben múlt negyven éve annak, hogy Halász Gábor megjelentette Justh Zsigmond Naplóját. Nem tudom, ez a körülmény indította-e a jeles irodalomtörténészt arra, hogy közre bocsássa „legendaoszlató”, kegyetlen és

¹ A Magyar Nyelvtudományi Társaság magyar szakosztályának 1982. november 9-i ülésén tartott előadás módosított szövege. Akkor Naplója kiadásának negyvenedik évfordulója volt a méltatás oka; most újabb alkalom indokolja a megemlékezést: kilencven éve, 1894. október 9-én hunyt el Justh Zsigmond.

igazságtalan írását (Németh G. Béla: Szemközt egy legendával. Justh Zsigmond epikája. Új Írás, 1981/6: 87—93).

Már hosszabb idő óta foglalkoztat a századvég sokszínű világa, szerteágazó, sőt „indázó” művészeti irányzataival, stílusáramlataival, a korabeli élet és a művészetek kölcsönhatásaival. Amikor az említett tanulmányt olvastam, saját megírandó cikkemnek valami ilyesféle címet próbáltam adni: „Védőbeszéd”, vagy: „A Napló védelmében”. Ahogy haladtam az anyag összegyűjtésében, a szakirodalom tanulmányozásában, hamarosan rájöttem arra, hogy Justh Naplója nem szorul az én védelmemre: értő és érző olvasója előtt feltárja kincseit (ahogy felmutatta Halász Gábor, Rónay György, Diószegi András és mások számára is). Ezért módosítottam hát írásom címét. Lehet, hogy a „dicséret” patetikusnak tetszik, de vállalom, bár tudom, ez a mű alapos, elmélyült nyelvi-stilisztikai vizsgálódást igényelne, az pedig szétfeszítené egy folyóiratcikk kereteit.

I. A Napló felbukkanása. Justh Zsigmond Naplója 1939-ben került az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonába dr. Justh János Arad megyei földbirtokos, az író unokaöccse révén. Halász Gábor először a Magyar Könyvszemlében adott hírt a Naplóról (MKsz. 1939. 159—64: Justh Zsigmond ismeretlen naplói és más kéziratai. A Széchényi Könyvtár új szerzeménye); majd két értékes tanulmányával és gazdag jegyzetanyaggal együtt meg is jelentette. „Nyomatott a könyvnyomtatás 500-ik évében” — olvashatjuk a címlapon. Ezt a megjelölést a bibliográfiák az 1941-es évvel oldották fel; csupán Szávai János munkájában találkoztam az 1942-es évjelöléssel (Az önéletrész. Bp., 1978.).

Az újabb kiadásra 1977-ben került sor; a sajtó alá rendező Kozocsa Sándor Halász Gábor emlékének ajánlotta kötetét; csatolta Justh-nak azóta előkerült mintegy háromszáz levelét is, bőséges jegyzetanyaggal; kár, hogy Halász magyarázatait, kiegészítéseit nem vette át, így a nevek sokaságában továbbra sem könnyű a tájékozódás. (Sajnos, a levelekhez fűzött megjegyzések között jó néhány filológiai pontatlansággal, téves adattal találkozhat az olvasó. Kiadásra vár még — amennyiben fellelhető — a Justh-hoz írott levelek tömege is. A közelmúltban Konrádnyé Gálos Magda, Justh párizsi életének jeles kutatója megjelentetett néhányat egy vidéki folyóiratban.)

Érdemes utalni arra, hogy Halász Gábor már 1939-ben, tehát a Napló felbukkanásának évében bemutatott egy részletet Justh feljegyzéseiből: Antokolszkijnak, a Párizsban élő orosz szobrász műtermének leírását (H. G. Válogatott írásai. Magvető Kiadó, 1959/77; 493—501. Vázlat a szecesszióról).

II. A Napló szerkezete. A „kétrendbeli napló” (Halász megjelölése) első része egy évszám nélküli Párizsi napló. Első közleményében Halász Gábor még 1887-re tette ennek keletkezését; később helyesbítette 1888-ra. A megírás idejét tulajdonképpen igen könnyen meg lehetett állapítani, hiszen Justh napról napra — vagy inkább: éjszakáról éjszakára — jegyezte benyomásait, élményeit; nem csupán a dátum, de a napok közelebbi, tüzetesebb megjelölésével is; így: „*Vasárnap*, január 1.”; „február 15. szerda — *Hamvazó szerda*” stb. Véget ér: „*Csütörtök*, máj. 31-én”.

A Hazai napló 1889. március 15-e és június 5-e között íródott; ugyanígy naponkénti feljegyzésekből tevődik össze; néha két napot összevonva: *szurda-csütörtök*.

1. **Mi van a Naplóban?** Halász Gábor így mutatja be a MKsz.-ben: „csak jelezni akarom, milyen érdekes anyaggal szolgál egy írásmű, ahol (!) a reggeltől estig emberek között járó és embereket megfigyelő író jóvoltából felvonul az akkori Párizs egész társadalmi és szellemi elitje: Sarah Bernhardt, Taine, Bourget, Comtesse Diane, Princesse Mathilde, Verescsagin, Antokolszkij, Munkácsy, a Faubourg St. Germain-típusai; a századvég kozmopolita művészhada arcképét, beszélgetéseit, környezetét kapjuk eleven, könnyű tollú előadásban; kétségtelen, hogy Justh legérdekesebb munkája. A magyar rész már személyesebb vonatkozású, de telve általános reflexiókkal, későbbi regényei problémáival; művészet- és társadalomszemléletére elsőrendű forrás... a szempont mindig az analitikusé. — A portréfestő szenvedélyen túl a társadalmi fogékonyság adja meg mind a párizsi, mind a magyar kötet értékét. Nem is beszélve a külön művészi gyönyörűségről, mit e jellegzetesen századvégi: egyszerre mondén és artistikus életélvező és súlyos válságokkal vívódó vallomás a mai olvasónak nyújt” (i. m. 163—4). Ennél szebb, tartalmasabb méltatást nehéz volna mondani a Naplóról. Diószegi András elemzései — Halász néhány megállapítását kiegészítve — az idézeteket erősítik meg.

2. **Mi teszi elevenné?** „Atmoszférája van” — mondja róla Diószegi András (MlTört. 4: 851) —, „amely megőrzi a pillanatot, s a részleteket életre keltő villanásokat.” — „Párizs nem azért eleven, mivel Justhnak jó az emlékezőtehetsége” — mondja a már idézettek megelőzően Diószegi —, „s dokumentatív bőséggel maradtak fenn a tolla nyomán nevek, helyszínek és jellemfoslányok; hanem azért, mert a Naplónak a moszférája van” (i. h.). S ehhez hadd fűzzek egy kiegészítő észrevételt: valójában nem is az emlékezőtehetség munkált ezekben a „jegyzetekben” (ahogy Justh maga emlegette); hiszen lefekvés előtt vagy ébredés után nyomban rögzítette friss élményeit, benyomásait, a hangulati hatásokat, asszociációkat; a még át nem rendezett, „rövid távú emlékezet” vezette tollát (ahogy van Dijk nevezti: Textwissenschaft, 1980, 165 kk.). Az emlékezetbe elraktározott információk egy része csupán alkalmilag, csak rövid pillanatokra szükséges, míg másokra később, tartósan is szükség van. A Napló — minden bizonnyal — a rögzítést szolgálta későbbi célok érdekében. Sietve, a napi élmények első, közvetlen, még át nem formált hatása alatt, azok varázsában-büvöletében vetette papírra jegyzeteit. Ismét Diószegit idézhetjük: „...a párizsi napló minden egyes kis mozaikját minuciózus gondnal megfigyelt részletekből, aprólékosan szétboncolt árnyalatokból rakja össze. Mindig a friss, az első, a még szemeiben káprázó befolyás (? valószínűleg: benyomás helyett) a fontos” (i. h.). — Feljegyzései — Szávai János találó elnevezése: „kifelé tekintő naplója” számára „élményeit, benyomásait jegyzi föl a z o n m e l e g é b e n . . . a Goncourt-testvérek mintájára” (i. m. 48). A Napló emellett forrásul is szolgált; ebben a tekintetben bizonyos különbség figyelhető meg a párizsi és a hazai feljegyzések sorsa között; pontosabban: eltérő szerepet szánt nekik: a párizsi napló részleteit inkább tanulmányaihoz, cikkeihez használta fel (vö. pl.: Egy párisi salon, Parisianismus, Magyar Salon 1888. 9: 471—9, 646—50), míg a hazai napló egyes alakjai, helyzetei a regényekbe, novellákba épültek be. Így az egészret tekintve: naplójából írói portréja rajzolódik ki; naplója az írói életmű része (vö. Szávai i. m. 118). Justh munkásságát mérlegelve korántsem elsőrangú az a kérdés,

amelyet Szávai felvet, hogy ti. műalkotás-e a napló.² Erre csak azt felelhetjük: életművének szilárd része, megértésének kulcsa, a megvalósult — és a ki nem bontakoztatható tervek, lehetőségek gazdag tárháza; bár a pillanatok rögzítésére készült, talán mégsem túlzás, ha azt mondjuk: legmaradandóbb, leginkább időálló alkotása lett.

A Naplót — annak írása közben — valószínűleg kevesen ismerték; leveleiben említi, hogy édesanyja olvasott belőle, ő maga részleteket küldött Aggházy Károlynak, egyes lapjait Bródy Sándor is nézegette; társasága csak annyit tudott e tevékenységéről, hogy „jegyzeteket készít”. De — erről magából a Naplóból értesülünk —, tervezte valamikori megjelentetését: „Ha e jegyzetek sok év múlva meg fognak jelenni — így ígértem meg Bunny-nek — e kép után (melyet ajándékba ad nékem — cadeau princien) készült eauforte, vagy rézmetszet lesz az élén” (Napló, 249; idézi Diószegi is: ITK. 1960. 652). — Rupert Bunny festménye a jegyzetei fölé hajló Justhot örökítette meg (vö.: Napló, 238); bár: „e pose elég kényelmetlen volt” számára (i. m. 252); Halász Gábor Justh kívánsága szerint járt el: a kötet élén látható az említett festmény színes másolata. — Itt idézhető egy, Aggházy Károlyhoz írt levél részlete 1889. április 1-éről: „Hogy képet adjak mindennapi életmről, ezentúl jegyzeteket fogsz kapni minden héten tele az én »Drang és Hoffnung«-ommal, olyan genre-ba írva, mint ahogy tavaly Párizsban írtam jegyzeteimet. Kérlek aztán, ha jó hosszú összegyűlt, küldd vissza. Ezek a dolgok is ki lesznek halálom után adva. Széchenyi Lajos azt mondta rólam, hogy kedvenc sportom posztumusz dolgokat írni, azt hiszem, igaza volt. Kérlek, a jegyzeteimet senkinek sem mutatni” (22. sz. levél; Kozocsa kiadása, 494).

Életrajzi adatai szerint 1885-től kezdve évente hosszabb-rövidebb időt tölt Párizsban (19. sz. levél; id. Szinnyi Józsefnek, 490—1), majd Franciaország más tájain is; ott hunyt el, Cannes-ban.

Nem volt még huszonöt esztendő, mikor párizsi jegyzeteit írni kezdte: (1888.) „Vasárnap, január 1.: Majd halálra fagyva reggel 6-kor Párisba érkezem. Dideregye ülök a sapin [’bérkocsi, konflis’] fenekén s így fog el az első párisi hangulat” (25). — „... akárcsak Proust” — mondja Halász Gábor (Napló, Justh Párizsban, 11), aki néhány évvel később ugyanezzel a kelletlen sóvárgással kezdi meg vándorútját a szalonokban és mondén krónikáit a Figaróban részben közös szereplőkről... felfedező úton járnak, amelyből nemcsak jegyzetek, de egy életre szóló remekmű születhetik. Az érlelés szükséges évtizedeit azonban csak Proustnak adta meg a gondviselés (i. h.). „Mintha igazolni akarta volna — mondja másutt Halász —, hogy a mindennapos hajszának, a beteg testet még jobban betegítő nagyvilági robotnak, ha a pihenésre szánt negyedórákban könnyű ideges tollal számot ad róla, megvan a maga szépsége, értéke és rangja is az alkotások sorában” (i. m. 17). Halász, majd Diószegi is elemzi a Naplók tartalmi vonatkozásait: a téli Párizs szalonjainak, operabáljainak, bulvárjainak képeit (vö. Mírtört. 4: 850); és a felbukkanó számos arcélt, érdekesen „analysált” íróit, festőt, tudóst, társaságbeli hölgyet és urat... A Naplót kellene idéznünk,

² Szávai kritériumai szerint a napló nem műalkotás: nem zárt, „megkomponált” egész, hanem nyitott: minden nap élmény számára; nélkülözi a távlatokat, arányokat; nincs benne „fejlődés” sem (i. m. 105).

vagy csatolnunk a maga teljességében ahhoz, hogy szemléltethessük az élmények, benyomások sokaságát, mert a Napló — a méltató, értékelő tanulmányok ellenére — szinte kiapadhatatlan forrása lehet (vagy lehetne) a századvég művelődéstörténetének (irodalom, festészet, szobrászat, zene, társas élet, színház, „életmód” stb.).

Cs. Szabó László írja Marcel Proustról szóló esszéjében: „Túl a regény felén Swann fölkeresi régi barátait, Guermantes hercegeket. Vacsorára hivatalosak, előáll a fogat. Sietős beszélgetésükből kiderül, hogy látogatójuk, akármennyire restelli is, halálos beteg. De nincs idő megértő szóra, vigaszra, amely után kapva kap egy menthetetlen ember. Hív a társasági kötelesség, nem várhat miattuk a többi vendég. Azaz dehogynem várhat, várhat mégis, mert a hercegnő indulóban rádöbben, hogy cipője nem illik a ruhához, felmegy hát a szobájába, lábbelit cserélni. Proust nem mindig ilyen kegyetlen” (Cs. Szabó László, Alkalm: Megváltás Szodomában. Gondolat Kiadó, 1982. 450). Az idézett jelenet megfelelőjét (megfelelőit) Justh párizsi naplójában is olvashatjuk Jablonowska hercegnő betegségéről, haláláról, Sarah Bernhardt „betegápolásáról”, a hercegnő barátnőjének látogatásáról: „És most madame de Béthune ismét beszélni kezdett, hadarva beszélt el egy costumebált, kérdészködött milyen jelmezben megyek ctesse Diane jelmezestélyére, ruháiból kiáradt párisi parfüm-je, szemeiből életkedv beszélt — és a hercegnő ott feküdt mellette halványan tompa kifejezésű szemekkel, amelyekkel tekintet nélkül nézett maga elé, tán az ürbe látva — abba az ürbe, honnan nincs visszajövetel” (200). Még élesebb az a kép, amit a hercegnő gyászszertartásán résztvevőkről rajzol: „ki élt annyit, mint ez a szegény asszony, s Párisban úgy elfelejtik holnap, mintha nem is létezett volna. . . Kin(n)t a templom előtt napfény, virágok, madárdal. Az egyik oldalon az elhunyt legjobb barátnője, ctesse de Béthune, ki zokogva, talpig feketében, melegen viszonozza kézszorításomat s könnyzárpor között figyelmeztet — hogy azért ma este fogadni fog — otthon lesz” (237).

A párizsi napló egyes hangulatképei nem csupán a festészethez vonzódo szerző látásmódját tükrözik, de arról is vallanak, hogy Justh érzékelte a színek, fények, hangok vibrálását; leírásai — talán nem túlzás ezt mondani — nyelvi eszközeivel közelebb hozzák a kor nagy párizsi festőinek világát. Ő is „lefestette” Goulué-t, „Páris leghirhedtebb cancan táncosnját” (Napló, 111); néhány évvel korábban, mint Toulouse-Lautrec, vagy az éjjeli Monmartre-t, mint Pissarro. Bougivali kirándulásának leírása, „a finom permeteg eső” Renoir képeinek hangulatával rokonítható.

Mint tudjuk, Hazai naplóját előmunkálatnak szánta, megirandó nagy társadalmi tablójához: „A kiválás genesis”-éhez akarta majd felhasználni sietősen feljegyzett, gyakran csak „vezérszavakba” sűrített, érezhetően emlékeztetőnek szánt észrevételeit, reflexióit.

Mindössze harmincegy évet élt; huszonkét éves korától kezdve hordozta magában a végzetes betegséget, így terveinek csak töredékét tudta megvalósítani. Ha naplóit regényeivel egybevetve olvassuk, érezzük igazán a terv és a megvalósulás közötti szakadékot. A kibontakoztatás milyen lehetőségét rejti a Hazai Napló a már nagybetegen írt (Czóbel Minka szerint Malonyai Dezsőtől befejezett és korrigált) Fuimushoz képest! Ezért kell (kellene) a Naplót a többi, utóbb készült munkája kulcsának tekinteni; megértésükhöz és értékelésükhöz is a Naplóra (és a levelekre) kellene támaszkodnia a vizsgálónak.

III. Műfaj és stílus. A napló mint műfaj sajátos kifejezési formákat igényel: Justh természetesen egyes szám első személyben beszél, gyors félmondatokban, vázlatosan, emlékező-emlékeztető vezérszavakkal; a friss élmények hatása a gyakori jelen idő használatban is tükröződik. A sűrűn felbukkanó, viszonylag nagyszámú ún. nominális szerkezet (állítmány nélküli mondatok, a jelzős szintagmák különféle válfajai stb.) alkalmas volt arra, hogy a szerzőt később is emlékeztesse, a rögzítetteket ismét felidézhetővé tegye számára. Ezeket a jelenségeket Herczeg Gyula egy korai tanulmánya: A nominális stílus a magyarban (Nyr. 80: 40—55; 204—17) részletesen vizsgálja, s egy alakulófélben lévő, „modern” stílus jegyeit fedezi fel bennük. Újabb munkáiban (A modern magyar próza stílusformái. 1975.; A XIX. századi magyar próza stílusformái. 1981.) vizsgálódásait az írók még szélesebb körére terjeszti ki; Justh stílusalakító szerepét továbbra is úttörő jelentőségűnek tekinti; bár utal arra, hogy a Napló a maga korában nem hathatott.

A Justh Naplójából idézett részleteket a tömörítés, nyomatékositás, kiemelés példaként említi Herczeg: „Az, hogy nincsenek ragozott igék, hanem igét helyettesítő elvont főnevek... elősegítheti a melléknévi minőségjelzők használatát; ezekkel pedig sokszor színező, emfatikus hatás is elérhető” (A XIX. századi magyar próza stílusformái, 250—3). Munkája egy további fejezetében részletesen vizsgálja a felsorolások szerkezetét, majd több példát idéz Justh Naplójából, valamint a Fuimusból a „portrék”, „leírások”, „szobabelső”, a „külső környezet” és a „tájé” szerkesztésbeli sajátosságainak bemutatásához (i. m. 302—21). — Elemzéseik rendkívül gondosak, igen alaposak, mégis — úgy vélem — a könnyebb áttekinthetőség érdekében kissé leegyszerűsíti a Napló írásának folyamatát: „Justh naplóiban számos olyan példa található, amelyben a leírandó tulajdonnév a szövegösszefüggésből kiemelkedik, és egymagában áll. Justh rendszerint megjelent látogatóban valamelyik barátjánál, vagy estélyen vett részt, s az érdekesebb személyeket leírta, feljegyezte naplójában... Ez a stilisztikai eljárás utóbb akkor is megmaradt, amikor a leírandó tulajdonnév igés állítmányú mondat alanyaként szerepelt” (i. m. 308).

Azonban — itt utalnom kell a már korábban említettekre — a naplójegyzetek funkciója kettős: első sorban emlékeztető szerepük van a „vezérszavas” felsorolásoknak, s csak másod sorban és csupán a Napló számára tekinthetők stílus elemeknek. Azaz: a „szuperstruktúra” (adott esetben: a regény vagy az elbeszélés műfaja) másfajta „mikrostruktúrát” kíván (vö. ehhez: van Dijk i. m. 128 kk.). Herczeg a következőket mondja: „A ragtalan változat, amelyben a testrészek és a ruházati tárgyak alanyesetben, rendszerint jelzős főnevekként, minden mondattani kapcsolódás nélkül követik a megadott személyt (esetleg dolgot) jelölő főnevet, tömegesen mindenekelőtt Justh Zsigmond Naplójában, ill. kevésbé gyakran regényeiben, novelláiban fordul elő” (i. m. 306).

Mint már utaltam rá, Justh a napló írásakor gondolt annak valamikori megjelentetésére, de a párizsi napló egyes mozzanatait a feljegyzést követően hamarosan részletesebben is kidolgozta: feloldotta a „vezérszavak” kurta utalásait: (1888.) „Kedd január 31. . . írok négyig, az új cikkemet megfabrikálom” (Napló, 83). Egy évvel a párizsi napló írása után jelent meg Páris elemei című könyve. Szinnyi Ferenc tanulmánya (Budapesti Szemle, 1918. 3: 372—407) részletesen felsorolja Justh párizsi tárgyú írásait. Ő nyilván nem ismerte a Naplót magát, hiszen az tanulmánya írásakor még a Justh család

birtokában volt; felsorolása annál érdekesebb: Párisi typosok, Párisi séták és képek, A belélet Franciaországban stb. (i. m. 378—80). A Napló olvasója rábukkanhat a jegyzetekből megismert személyekre, eseményekre. Utaljunk itt az említett munka korabeli visszhangjára: az Ország-Világ című folyóirat 1889-es évfolyamában olvasható: „Könyvpiacz. — »Páris elemei« címmel Justh Zsigmond, a fiatalabb írói nemzedék egyik legtöbbet tanult és legtehetségesebb tagja, érdekes könyvet adott ki, melyben azt a hideg, fáradt világot ecseteli találó színekkel, melynek »modern Páris« a neve. Justh könyvének már az első fejezete megtanítja az olvasót arra, hogy aki írta, azt éber megfigyelő képesség támogatta munkájában, hogy a könyv szerzője egyik(e) azon keveseknek, akik nemcsak néznek, hanem látnak is. A további fejezetek folyamán aztán megismerjük a szerző egyéb jó tulajdonságait, tapasztalva, hogy amit látott, plasztikus leírásban állítja lelki szemeink elé, és amit leírt, azt igen gyakran valódi szellemmel fűszerezi. Justh könyve hű képét adja annak a sokat csodált társadalomnak, melynek megnyerő, de hazug a modora, csodálatosak, de hazugak érzelmei, mely egészében egy nagy, nagy hazugságra van építve, de emellett az egész világot meghódította magának, hazugságainak szeretetreméltóság által. Így a könyv tárgya, már természeténél fogva érdekes, de fokozza érdekességét Justhnak könnyed társalgási hangon tartott, de mégis tartalmas irállya. Ez új könyvével a fiatal szerző nemcsak, hogy az eddig megjelent munkái iránt beléje helyezett várakozásnak felelt meg fényesen, hanem érdeklődést kelt előkészületben lévő művei iránt is . . .” (OV. 1889. 274).

A párizsi naplóban gyakran felbukkan comtesse Diane neve, irodalmi körével együtt: (április 6.) Péntek: . . . ,1/2 11 kor Ctesse Diane estélyére. Un *grand* vendredi. Az első az idén. Vagy 200 ember. Marquise d’Osmond leányával (qui passe pour être sa nièce) mille de La Roche-al, Rohan anyjával és két rútnővérével, ms. de la Vieuxville és gyönyörű leánya, madame Carniguet és leánya, a Cazalis-ok, Jean de Néthy, Laurent Tailhade, (a décadent költő), Sully Prudhomme, a Monton-ok, Albert Savine (szobrász), Henner, Bergeret, Boisjoslin, Marbeau, Masson stb stb.

A grófné ctesse Diane uniformisában (már t. i. ahogy Henner megörökítette őt), fekete hosszú uszályú fekete bársonyruhában veres dísszel és veres szalaggal nyakán, mélyen kivágott derékkal és igen bizarr indiai ékszekkel diszítve” (Napló, 204).

„Egy párisi irodalmi salon (Comtesse Diane és köre)” című írásában — nyilván jegyzeteinek felhasználásával — a Magyar Salon olvasóinak is bemutatja Justh a nevezetes hölgyet. Míg a Naplóban 19 sort kapott a nagyszabású estély — s ebbe a legjelesebb vendégek felsorolásán kívül a másor (sőt annak kritikája is) belefért —, addig a Magyar Salon-beli cikk hét lap terjedelmű, s több illusztráció is kiegészíti: comtesse Diane, Aicard, Prudhomme arcképe, a századvég ízlésének megfelelően zsúfolt és agyondíszített szalon fényképe, valamint a Jean de Néthy (Némethy Emmi) mellszobráról készült felvétel.

A Napló és a cikk szövegét egybevetve jól megfigyelhetjük a „távirati” tömörségű szerkezetek fellazulását, kiegészülését. A „vezérszavak” segítségével Justh előhívja emlékezetéből azokat a részleteket is, amelyeket csak utalás-szerűen rögzített az estélyt követően. Az „Un *grand* vendredi. Az első az idén. Vagy 200 ember” — szerkezeteket a folyóiratban egy hasábnyi terjedelemben fejtí ki: „Valaki oly exclusiv, oly nehezen megközelíthető salonját »Académie de la conversation«-nak nevezte el.

S valóban az. És pedig rangfokozatokkal bíró akadémia.

Míg a grófné legbensőbb körébe jut valaki, addig sok-sok meredek lépcsőfokot kell megmásznia.

Salonja (ha lehet erre ezt a szót használnunk) organizálva van. „Emberei” osztályozva vannak. Vagy nyolcszáz ember látogatja öt rendszeren, ezeket hétfőn délutánonként fogadja. E nyolcszáz emberből vagy kétszáz minden hónap első péntekjén tartott nagy estélyére min dig, vagy kétszáz csak e g y e s ilyen estélyekre hivatalos.

Mert az „első osztályú nagy péntekesekből” egyesek a minden hét péntekjén tartott irodalmi estélyekre is hivatalosak, vannak aztán olyanok (tán ötvenen), kik minden péntekre meg vannak hívva hozzá (s e társaság a salon quintessentiája); s végül olyan boldog halandók (ezek száma alig megy a húszra), kik hétfőként a Sully Prudhomme által praesidiált ebédekre is bejutottak” (MS. 1888/9, 472—4). — S ugyanilyen részletesen ismerteti Justh a szalon társalgási szokásait, mindezt korábbi tapasztalatai alapján, a jegyzetekből idézett három szerkezetből kibontva, szabályos mondatokká formálva.

Ugyanígy egybevetethetjük a comtesse Diane-ra vonatkozó — már idézett — három sornyi naplórészletet a cikk leírásával: „Háziaszonyunk ott áll a salon egyik sarkában a kandalló előtt. Fekete bársony ruhája végig hullámozza természet, fūrtei ráborulnak homlokára. Mély szemeivel maga elé néz, merészen, öntudattal, mint csak az teheti, ki számot adhat mindarról, amit érez, amit gondol. Hófehér vállai élesen válnak el a fekete bársony ruhától, nyakán lángvörös keskeny szalag. Így festette le Henez(r ?) is, kinek legkiválóbb arcképe ez, a mester és a minta halála után a Louvreba jutó festmény.

Visszaadta a nagy festő mindazt, ami oly kiváló e nőben. Szemei merészek, szembenéz a férfival, megérti s megbocsátja gyengeségeit. Szembe néz Istennel s nem süti le szemét előtte sem, mert hiszen »mindent tud«. Szembe néz az asszonnyal: azoktól, kiknek nincs mit megbocsájtani, nem fél, *amazokat* pedig érti és szánja.

Szembe néz a társasággal, s törvényeinek ellenébe oda dobja kis könyvét s merészen így kiált fel: »több vagyok nálatoknál, mert én nem itélek el, hanem megérték és megértetek«” (i. m. 474).

Ez a leírás nem csupán a „fekete bársony ruhát” viselő hölgyet írja le, hanem annak személyiségével is megismerteti az olvasót; szabályos, teljes mondatokká alakítva a feljegyzések kurta utalásait. Hasonló részletességgel mutatja be az estély többi szereplőjét is.

Ugyancsak a Magyar Salon 1888-as évfolyama közölte Justhnak Parisianismus (Idegenek és francziák Párisban) című tanulmányát; a benne felsorakoztatott festők, írók, költők, színészek és arisztokraták neve, tömör és találó jellemzése megtalálható a Naplóban is (vö. MS. 1888. 9; 646—50); bár ezúttal a részletes feldolgozás parabolyszerű keretbe van foglalva, s evolutionista, filozófiai fejtegetéseket is tartalmaz.

Úgy vélem, a bemutatott példák megerősítik a Napló kettős szerepéről mondottakat: emlékeztető jegyzet és forrás is. A tömör, szűkszavú jegyzetek feloldásának módját viszont már a műfaj határozza meg. Ebből a szempontból a Hazai Napló külön vizsgálatot igényel: hiszen annak számos szereplőjével a regényekben, főként a Fuimusban találkozunk. Az epikus alakít és színez, változtatja a neveket stb. Azonban a Napló és a szépirodalmi jellegű feldolgozás viszonya alkotáslélektani szempontból is különleges: az 1889-ben

feljegyzett élmények, friss tapasztalatok s a már halálos betegen frott regény mozzanatai között nem nehéz felismerni az összefüggéseket, de észre lehet venni a fáradtság tüneteit is: a lendület, mely kezdetben vezette tollát, alábbhagy; ilyenkor kevésbé módosítja a Napló szövegét. Szinnyei Ferenc így jellemzi Justh életének ezt az utolsó szakaszát: „Versenyfutás a halállal — mindent, amit osztályáról fontosnak tartott, át akart menteni regényébe is —, hogy vázlatos, elnagyolt, nyelvileg sincs eléggé megformálva —, bizonyára igaza van a kérlelhetetlen kritikának —, de egy a halállal viaskodó fiatal ember írta, aki már saját maga javítani sem tudta műve kefelevonátát. Egy regényíró, ki harmincegy éves korában meghal, nem lehet egészen kiforrott egyéniség s az írásnak kész művésze” (i. m. 407). Mióta levelezésének egy része is napvilágra került, még jobban kirajzolódik, kibontakozik előttünk ennek a halállal való tusakodásnak a tragikuma: hányszor panaszskodik leveleiben egyre fogyó erejéről.

Utalhatunk itt Halász Gábornak a Hazai naplót méltató tanulmányára, de szólnunk kell a Justh stílusára tett megjegyzéseiről: „...stílusa is, ez az idegenszerűségekkel telezsúfolt, affektált, megszokott magyar vonások nélküli, gyakran jellegtelen írásmód, nem olvad-e fel végül is egyfajta magyar eleganciában, könnyűléptű, szikár hetyke mondatok táncában, amit mintha cimbalom éles pengéze kísérne” (i. m. 23). Ez a meglepő hasonlat csak visszautalás Justh cigányzene-rajongására: „Aztán a jó Poldi odaáll a banda elé s megszólal hegedűjén a keserű magyar nóta, amely kicsavarja a szívből mindazt, amit beleszáraszt az élet” (Napló, 270).

Az „idegenszerűségek” és — főként a párizsi naplóban gyakran felbukkanó — francia, angol, ritkábban német mondatok, mondattörédek valódi szerepét, a jegyzetekben elfoglalt helyét Diószegi András találó észrevétele világítja meg: „...imponáló biztonsággal vázol fel pillanatképeket, rögzít meg egy tánc közben elsuhanó női arcélt, egy röpke párbeszédet (ezért is annyi szövegében a francia, német, angol félmondat)” (MIRTört. 4: 851); azaz: ezek jelentős része is a „pillanat” megörökítését szolgálja. Jól megfigyelhető: ha a franciákkal folytatott beszélgetést fordulataival együtt akarja megőrizni, teljes francia mondatot szó feljegyzéseibe, gyakran hosszasabbat is (érdekes, sziporkázó szellemességeket); ha viszont csak a tartalom a fontos, átvált a magyarra. Ilyenkor csak egyes idegen szavakat vegyít a szövegbe; ha angolokkal társalog: festő barátaival vagy az előkelő társaság tagjaival, angol kifejezések, mondattörédek bukkannak fel a Naplóban: (Cary Elwes festővel) „egy üvegházszerű kiugrásban telepedünk le *to drink our five o' clock tea*” (163); hasonlók: *shake hand, upper ten thousand, awfully shoking, awfully shoking indeed, ladylike, genteel people* stb. Egy „osztrák—magyar bál” 1888. január 28-án: „Mennsdorff-Builly — kis édes fiatal macska, szép ruhák hivatalosan viselve. . .Kezeit úgy hordja ha jár, mint a pincsik, ha *aufwartiroznak*. — Hohenlohe közelebb a *weanerhez*, mint *Oesterreichisch unmmittelbarhoz*” (78—9).

A francia, angol és német töredékek is különféle stílusrétegekből valók: az irodalmi és művészeti eszmefuttatások választékos kifejezései mellett felbukkannak a párizsi argo elemei is. Meg is jegyzi egy alkalommal: „Sarah kifizuráz engem és T.-t, hogy annyi argo-t használunk” (170). A tüzetes nyelvi elemzés tárhatja fel, mennyi vibráló ötlet, csipős szójáték, máig is friss és kaján rezdülés, lelemény, fintor van elrejtve a gondolatjelek-zárójelek közé fogott „keveréknyelvi” naplójegyzetekben. Jean Berge fiatal francia költővel

való megismerkedését így írja le: „Öt perc múlva összedisputálunk, 10 perc múlva kibékülünk, s egy félóra múlva a Café de la Paix-ben ülünk teázva *parlant métier*. Kedvenc regényírói Theuret (horribile dictu) és Loti; Zolát, Bourget-t ki nem állhatja, mert örül az életnek és szintetikus” (90).

*

Ebből a méltatásból még fontos mozzanatok hiányoznak. Most csak arra mutathattam rá, milyen fontos, sőt meghatározó szerepet töltött be a Napló Justh alkotásainak sorában: emlékeztető élménygyűjtemény és forrás is volt számára egyszerre, egyidejűleg: meríteni tudott belőle nagyobb lélegzetű műveihez; vázlatait, pillanatképeit alakíthatta a tanulmány, novella vagy a regény műfaji követelményeihez igazodva, mindaddig, míg rohamosan hanyatló életerejére engedte.

Nem céltalan és haszontalan legendakergetés tehát a Napló értékeit feltárni és méltatni: maradandó alkotása ez a századvég egy éles szemű megfigyelőjének; elvezet a „modernizmus” bölcsőjéhez; a mai olvasót is segíti eligazodni kora irodalmi és művészeti életének szövevényében; gazdagítja ismereteinket a századfordulóról. Szegényebbek volnánk nélküle.

Horváth Mária

A felkiáltójelek poétikája

1. Ebben a közleményünkben azt kívánjuk megmutatni, hogy a felkiáltójelek sajátos poétikai szerepvállalásukban nemcsak mint szövegalkotó tényezők játszanak nagy szerepet, hanem éppen a verssorokba rendeződő versbeli mondanivalót is motiváló hatásukban a vershatás, a versértelmezés és befogadás szempontjából is jelentős eszközök. A verseket népszerűsítők, a versértelmezők, a versmondók s általában a verskedvelők, a versolvasók a költemények architektúrájában, kompozíciójában jelentkező felkiáltójelekről annyit érzékelnek, hogy a felkiáltójelek sohasem közömbös írásjelek: szuggeráló erejük nemcsak bizonyos indulati jelzéseket közvetítenek, hanem éppen poétikai effektusaik révén a művészi szándékú közlés hatásmechanizmusát is felerősítik. S külön, sajátos poétikai információt hordozó, közvetítő és megjelenítő erejükben válnak szerves alkotórészeivé a költői üzenet tartalmának, a vers gondolatvilágának, a lírai élménytárnak. Ezzel magyarázhatjuk azt a jelenséget is, hogy megszaporodott a felkiáltójelekre komponált költemények száma is. Erre szolgáltató típuspldát Fodor József *Éró évek* című alkotása.

2. Mai költőink alkotásai is arról bizonykodnak, hogy egy-egy vers szerkezetében, hangszerelésében, gesztusaiban a felkiáltójelek nemcsak a zaklatott és belső feszültségekkel teli költői világ érzékeltetésére alkalmas versépítő elemek, s nemcsak a lélek konok erejéről tanúskodnak, hanem éppen az „intellektuális versépítés” (Nemes Nagy) indulati töltéssel feldúsított logikájában a felkiáltójelek erőtere kitágul, s egyre gyakrabban már a verscímelekben is kulcsszerephez jutnak. Típuspéldául szolgálhatnak Babits Mihály egyszavas

verscímei: *Hazám! Éjszaka!* A versek hatóanyagában kommunikációs eszközként alkalmazott felkiáltójelek használati értéke is gazdagabbá vált: a kiemelő hangsúly, az indulatfestő gesztus, a szemnek és a belső hallásnak szoros összefüggését érzékeltető felkiáltójelek használata azzal is kitágult, hogy költőink egyre gyakrabban komponálják verseiket felkiáltójelekre, sőt a költők ideges, nyugtalan, zaklatott közérzete olyan versek alkotására készítetik őket, hogy szinte a teljes vers a felkiáltójelek sajátos funkcióját vállalja. Nem véletlenül olvashattuk pl. Utassy József új alkotásairól ezt a meghökentető, de valójában nagyon is igaz jellemzést: „Utassy új versei felkiáltójelek kévélnak” (Pokolból jövet c. kötetéről. Alföld, 1981. 10. sz. 78).

A szuggesztív felkiáltójelekre komponált versek nemcsak leki állapotot rögzítő versépitő elemként használják fel ezt az írásjelet, hanem az egész verset összetartó kapocsként is. Ezt példázza Szabó Lőrinc több költeménye, pl. az *Őszi éjszaka* 17 soros versében 14 jutott kulcsszerephez. Vizualitásban is sajátos versépitő eszközként használja fel a felkiáltójeleket Illyés Gyula. Csak két példát idéznék ennek illusztrálására: Bartók című versében 15 felkiáltójel szerves alkotórész a költői üzenet tartalmát illetően is. Nemcsak formai kellék a felkiáltójelek nagy száma Illyés *A tihanyi templom hegyén* című költeményében: gazdag kifejező árnyaltságot éppen úgy érzékeltet, mint a költői szándék iránti olvasói figyelem erősítéséük és megtartásának akaratát is.

Az elszaporodott felkiáltójelek szinte jelképpé erősödnek Nemes Nagy Ágnes több versében. A szabadsághoz című alkotásában a sok *hi p n o t i z á l ó*, sőt *u t a s í t ó* felkiáltójel merész képzetkapcsolási lehetőségeket éppenúgy felszabadít az olvasóban, mint az etikai töltésű magatartásformák vállalásának erkölcsi parancsát is szuggeralja: „Adj léghajót! Hitet! Mennyei képet! | Törd át a törvényt! Add ide magad! | ...Hogy ne egyenek annyit az üzerek, | s hogy a halottak feltámadjanak!”

Külön információs értéke van annak a költő gesztusnak is, hogy verseik címében sajátos közlő, kifejező szerepet szánanak az írásjel megnevezésének, illetőleg mindannak az információnak, amit magában foglal a felkiáltójelek sajátos kommunikációs funkciója. Hogy mire gondolunk, jól bizonyodik erről Kónya Lajos *Utak*, emberek, felkiáltójelek című versének alábbi szövegrészlete: „Föl-fölbukkan az elsüllyedt évek | mélységeiből egy eltorzult arc | s *mint az eleven felkiáltójel* | megül szerelmes szavaink végén.” Jellemző típuspéldaként utalhatunk Földeák János *Felkiáltójel*ként című költelményének e részletére is: „Haj fiúk, fiaim, | elmúlnak az évek, | ...*én felkiáltójel*ként | szavatokban éljek.” Jellemző példakul idézhetjük még ezeket a verscímeiket is: Apáti Miklós: *Vers felkiáltójelekre*; Kiss Benedek: *Tavaszi kérdő- és felkiáltójelek*. Lányi Sarolta: *Felkiáltójel*. Kassák Lajos: *Felkiáltójel*. Rozgonyi Iván: *Felkiáltójel* stb. stb.

3. Költőink a felkiáltójelek alakját is a poétikum eszközeként használják fel: a felkiáltójel grafikai képe a szemnek, a látásnak is szóló információkat közvetít. Sajátos tipográfiai helyzetekben a grafikai aspektus helyettesíti mindazokat az intonációs formákat, amelyek a felkiáltójelek által szuggesztív asszociációkban felerősödnek, és érzékelhetővé válnak.

Hogy a felkiáltójel alakja önmagában véve is jellegzetes grafikai manipulációra alkalmas, azok a versrészletek bizonyítják, amelyekből szinte kiugranak a felkiáltójelek, s a nyúlánk felkiáltójel szemmel tartja a vessoro-

kat, vagy egyenesen az élükre áll, vagy éppen megálljt parancsol szertelen áradásuknak.

A megnyúlt, a sudár felkiáltójelek grafikai képe kiáltó mozdulatként mered az olvasóra. Erről tanúskodnak ezek a versrészletek: „Micsoda táj! És milyen dél!

A nagy !

(Oláh István: Micsoda táj). —

„A csillagok, s az asszonyok, | Könnyhullatása nélkül |

?

!

egyetlen felkiáltójel | a három legjobb világ” (Márki Zoltán: Láthatatlan kesztyű).

Nemcsak a felkiáltások gesztusát, hanem az akusztikus kihívásokat is szuggeráló megszorított felkiáltójelek sorozata is sajátos szemantikai és retorikai funkciót teljesít pl. ebben a szövegösszefüggésben: „A falak aranykarikákat és ezüst négyszögeket forgattak | síkjaikon | !!!!!!!!!!!!! | most gyűlölni tanítunk | !!!!!!!!!!!!! (Kudlák Lajos: Ez-vers).

Hogy milyen szokatlan vershelyzetekben használják fel költőink versalkotó eszközként a felkiáltójeleket, arról e néhány példánk tanúskodik:

E
v
e
z
ő
r
ú
d
o
n
SZ I
VEM
!
a
lapát

(Ószabó István: A szent hajós)

Nem egyszerűen vizuális formai megoldás, hanem külön mondanivalót, üzenetet közvetítő versépítő eszköz a két felkiáltójel közé komponált verssorok jelentkezése:

! a Hüvelykmatyit mondanád újra!
! de tudnod kell én is kishercegnek születtem !

(Zalán Tibor: Elrohadtak körülöttem a mesék)

— „Tudom a zuhanás-repülés | ! a szárnyakat a gravitáció | ellen feszülni teremtettük! (Balázsovics Mihály: Napló).

A verscímul használt! az egész versben megfogalmazott felkiáltás, érzelmi kitörés, türelmetlen indulat, szándékos vagy szándékolatlan lelken-dezés, irgalmatlan parancs érzékelésére hangolja az olvasót, mint ezt alábbi példánk is tanúsítja:

Zalán Tibor:!

„Vedd magadhoz | tölts, fogjon, lökjön | reszkess, szűkölj, | adjon, rohasszon, roppantson össze” stb.

A felkiáltójelek sajátos, poétikai szerepe erősödik fel abban a formai megoldásban, hogy a verssorok elé kerülnek a jelek, vagy verset záró eszköz-ként funkcionálnak. A verssorokat kitöltő felkiáltójelek egymásutánisága a versek kommunikációs folyamatában kulcsszerephez jut.

A gazdag példatárból csak a legjellemzőbbeket idézzük az elmondottak illusztrálására: „! Hallgass meg Isten: Némaságod | feldul: szinte a | falakra fröccsent velőket idézi” (Zalán Tibor: Don Quijote sír). — „Uraim | és akkor a forradalmár költő | előrántott egy *felkiáltójelet* | és azt mondta szabadság szerelem | barátaim | később az öngyilkos költő | egy *felkiáltójel-toronyba* volt bezárva | és hallgatott | elvtársaim | ez a cirkuszi monocikli | amelyen járok!” (Csiki László: Jel). — „Mentve-rejtő | írásjelek | között | vacog | a vers |, s nem érti | miért | vajon | mindez | MIERT | !!!!!!” (Molnos Lajos: Állapot).

A sor- és verszáró felkiáltójelek a teljes vers nyelvi szövetében az erős érzelmi töltésről is árulkodnak, s ezt a funkciót a hangosításban is érzékeltetni kell, s erre sajátos zenei információs eszköztárt is igénybe kell venni.

4. Mai költőink a *felkiáltójel* alakját, grafikai képét, a látványok síkjába vetített vizualitását gyakran használják fel merészebb képzetkapcsolásokra készített szó- és jelképek, beszédes hasonlatok megalkotására. Hogy a felkiáltó-jel alakjára komponált poétikum milyen nagy képsugalló erővel is bíró vers-alkotó eszköz, arról ezek a versrészletek bizonykodnak: „Semmi egyéb ez az erdő, | csak fekete vonalak rengetege, | *néma felkiáltójelek tömege*” (Szemlér Ferenc: Bükkös). — „A feszes derekú | jegenye | az éj *fel- | kiáltójele*” (Török Elemér: Magány). — „De kibújt már, ni, a sok kikerics | az *apró felkiáltó-jelek*” (Simon István: Szeptember). „Ég áldjon, kukoricatábla | *felkiáltójel, zöld dárda* | élő tengere vagy te” (Kormos István: Óda a kukoricához). — „Jegenyefák hosszú sora: sárga | *felkiáltójelek vonala* | von csíkot a szeptem-beri tájba” (Rónay György: Őszi kép Szárszón). — „A polcon *felkiáltójel egy bokály*” (Czegő Zoltán: Laterna magica). — „A téren templom. Nem is *föl-kiáltó: | fölpanaszló jel* ott az a torony” (Csanádi Imre: Sörédi vázlat). — „Madárijesztők | *Mezők felkiáltójelei*” (Szűcs Imre: Madárijesztők). — „Kapa-vágás betűkből | szótagol a sorsom | *öblös felkiáltójelek* | rúd végén a korsók” (Bencze József: Mennyei ÁBC). — „Hipnotizáló hősés | Körültáncolja | a *villanyoszlopok felkiáltó- | jeleit*” (Csukás István: Hipnotizáló hősés). — „Sza-vadra karban felelnek a fák, mint | *erős, sudár, felkiáltójelek*” (Papp Lajos: Elégia és magyarázat). — „Nyolcszáz év köbe faragva. | Ízzik az egregyi templom | tornya a napsugarakban | *kiáltójelként a dombon*” (Demény Ottó: Az egregyi templom). — „A két fenyőfa felsötétlik | Félelmetesen: *két föl-kiáltójel* | javallja: tedd a dolgot!” (Vas István: Októberi este a kertben). „Pókháló belézés | apám nagykabátja | *felkiáltójel az ujja*” (Pátkai Tivadar: Tétéles történelem). — „Táj fejeződik be így | nyárfák elmosódott dátumá-

val | *völgyek gondolatjeleibe* mélyedő hegyekkel | ég papírlapjában megsemmisülve | hiába a *sürgönypóznák felkiáltójelei* | madarak röpdősésének *szagगतott pontjai*” (Pardi Anna: A levél).

5. Nagyon gyakran a felkiáltójelek grafikai képerre épült szó- és jelképek, metaforák és hasonlatok bizonyos versszituációkban és gondolati hátterekben már túllépi az érzéletes látványok körét, s az olvasót merészebb asszociációk vállalására készítő metaforikus összefüggések révén látomásos jelenségek tűnnek fel a versek képvilágában. Mind a lírai közlés-mód, mind a tágabb kontextusi szituációkban, szemantikai síkokban s tömör képi áttételekben kitáguló jelentéshordozó szerepkör egyre változatosabbá válik. Erről a jelenségről ezek a típuspéldák bizonykodnak: „Sóvárgom a halált, | bonyolult fogalmazású *sorsom* | *felkiáltójelét*, | a végső nagy igent” (Váci Mihály: Sóvárgom a halált). — „Még csókoltalak, mikor a duda gőze | *felkiáltójelet harsant* a sötétre” (Kiss Dénes: Gépek várták). — „Mondatokba bújok, s ha kell feszengve | *préselem magam felkiáltójelbe*” (Majtényi Erik: Játsszatok velem). — „Bízd az időre, | *felkiáltójelet cattant* | a lélek eleven, erős rostjaiból font | *igék sudarára*” (Pákolitz István: Bízd az időre). — „Csavargni, akár egy karámból kicsapó | *betörhetetlen felkiáltójel*” (Nádor Tamás: A szerelem körei). — „Ez a kérdőjel te vagy, | *ez a felkiáltójel a te ocsudásod*” (Bede Anna: Tükörjáték). — „A felkiáltójelet | Lefektették gonosz erők | Feketében aztán nagyranőtt” (Orsovai Emil: Vásott percek). — „Kinestári egyhangúsággal | és csupa *felkiáltójeles fenyegetéssel* | árad utca hosszát a tilalom-özön” (Pákolitz István: Inkább). — „Ülök egy versvégi ponton. | Lakott mondatokon távol . . . | Mögöttem mogorva szavak | figyelik a csendet. | Leveleket hullatják. | *A felkiáltójelek élésednek*” (Markó Béla: Tűnődés). — „A bizonyosság | fölfeszülöm a keresztre, immáron | a képzeletbeli falíújságra, *felkiáltójelként*” (Thinsz Géza: Felkiáltójelként). — „Mögétek állok, nem közétek | s oly egyenesen, akár egy *roppant felkiáltójel*” (Lakatos István: A túl parton). — „Kamaszvár izzó ablakú | esti parkra mered | kavicsútjain sokasodnak | *sétálgató felkiáltójelek*” (Arató Károly: In memoriam). „*Eleven felkiáltójel* | a vágy feltörő mondata után” (Litauszky István: Kamasz). — „Sorsom, még kérdőjelek | s *szikár felkiáltójel* rá feleletem” (Filadelfi Mihály: Sorok a hegyekből). — „Mint *góliát felkiáltójel* | áll felnyújtott nyakkal János | a keresztelő | fényívek lengő sugarában | a kettéhasadt értelem között | az izzó művészet | búvóló égi jeleként” (Bárdosi Németh János: Látomások szószólója: Egry József képei előtt). — „Nagy bazalt szikláknak | *felkiáltójele* | egymás mellett meredez. | Hol az a mondat, | melyet ez a sok nagy | szikla kiáltóvá tesz” (Devecseri Gábor: Badacsony). — „Te ördögi szakadékok felett | lebegő | kaján fintor | s könnyed tagadás | *villózó felkiáltójele!*” (Papp Lajos: Kaleidoszkóp: Picasso képei előtt). — „Az ötödik emeleten élek, élesen villanó ablakok mögött, kezemben egy rosszul működő telefonnal, s a *várakozás felkiáltójeleivel a szívemben*” (Véski Endre: Felkiáltójelek a készülődésről). — „Ahogy dereng szeliden | a szélzilálta szöveg a vizen, | melynek végén *felkiáltójel a vitorlarúd*” (Káldi János: Füred, Tagore sétány). — „Mi tart meg? | Avilai Teréz álma a fallal körülvett, | nyár-forrázta kertben, hogy egyszer, | valamelyik levele végén, odaír, | odaír neki egy összeszakító, magas | *szent felkiáltójelet!*” (Gergely Ágnes: Egy reneaszánsz faragásra). — „*Kémények* | *felkiáltójele* a felhők hömpölygő mondata után” (Bihari Sándor: Jégvirág és gyöngyvirág). — „Csak önmagáért nem lehet a szó | Szúrj a napba *felkiáltó-*

jelem | világsugárzó rádióadó” (Kiss Dénes: Országoló). — „S míg táncolt minden, mi ál-eleven | Mint *felkiáltójel* állt mereven” (Gábor Andor: Kevesek megszámlálása). — „Legyen hát versem | szívem | hőse ő! | *Sorzáró fehér felkiáltójel* [N | agy | L | ásuló | a költő]” (Csukás István: Ősz és egy költő).

6. Napjainkban minden stílusnemben, műfajban nagyon elszaporodtak a felkiáltójelek, mert árnyalt szemantikai használati értékük van. A versek nyelvi szövetében szerepet vállaló felkiáltójelek vizsgálata megkülönböztetően meggyőzőt bennünket arról, hogy ezt a változatos szemantikájú funkciót is tekintetbe kell vennünk a felkiáltójelek értelmezésénél és hangosításánál. A használati érték íve nemcsak a csendes, udvarias óhajtól a harsány felkiáltásig, az irgalmatlan követelésig, a szigorú parancsig terjed, hanem a vershelyzeteknek, a költői szándéknak, az elérendő célnak megfelelően minden érzelmileg erősebben, árnyaltabban motivált mondanivaló jelzését is vállalják a felkiáltójelek. Így: a lelkendezést, az erős vágyakozást, a csodálkozást, a hetvenkedést, a rettenetet, az örömteli és fohászokodó felkiáltást, a kihívást és a tiltást, a döntésre való felszólítást, a harsogó lelkesültséget, az elfulladás döbbenetét, a rideg elutasítást stb. Hogy költőink a felkiáltójelek még árnyaltabb jelbeszédéről is tudnak, arról ezek a versrészletek tanúskodnak: „Önként füstbe szállnak a | *csillag-léptű, a forradalmár-képbő* | *felkiáltójelek*” (Nádor Tamás: Bábel ideje). — „*Felkiáltójel-türelmetlen árad* | és szétfeszíti mellem ez az ének” (Bogdán László: Matiné). — „Csak akinek nincs más érve, | s pontot, vesszőt elvetett, | *tűzdel minden mondatvégre* | *felkiáltójeleket*” (Horváth Imre: Írásjelek). — „Verseim, egyszer még elindulhatunk? | Bár össze-vissza hánykódó betűkkel, | síró zárójelekkel, *zörgő felkiáltó-* | *jelek* kíséretében, de mégis induljunk el, | *ők a mi szerszámaink*” (Győri László: Kiselégia). A felkiáltójel alakjára komponált derűs, humoros kép is azt tanúsítja, hogy a felkiáltójel grafikai képéből kibontott poétikum is beletartozik abba a szerepkörbe, amit a felkiáltójel magára vállal: „Az ajtó előtt | lecsüngő pofájú bulldog ült | *...farka mozdulatlan felkiáltójel...*” (Kántor Péter: Áprilisi séta).

7. Ez a példánk arra is bizonyíték, hogy a felkiáltójel valóban sok funkciójú írásjel. Erről bizonyodik az is, hogy elég gyakran találkozunk a kérdőjel és a felkiáltójel *e g y ü t t e s* használatával is. Mai költőink verseiben is találhatunk olyan részleteket, amelyekben a két írásjel funkciójából, illetőleg a kérdőjel és a felkiáltójel együtt jelentkező lehetőségeiből alkotnak találó hasonlatokat, szóképeket: „Míg ifjan járjuk a hegyet, | *felkiáltójelek vagyunk*, | de lám, mint írástudók, | hátunkra véve az eget | nagy, görbe fák közt ballagunk, | *s kérdőjelekké változunk*” (Cspeli Szabó Béla: Írástudók). — „A kérdőjelek: | a görbe öreg emberek, | görbülök én is, lassan megtörve, | s aláhajolva a gödrökbe | mindig felállni! — | maradni szálás | fenyő, égig is mutató jel: | *nem kérdő, de felkiáltójel*” (Kalász László: Kérdeznek). — „A rendőr messze valahol | Az utca végén silbakol | És írásjelben öltve testet, | Ott *felkiáltójelnek festett* ... | Talán ő is néz engemet | És most magában emleget, | De végén itt a messze térnek, | *Kérdőjelet lát-annyyit érek*: | Így jár az emberi képzelet | Formál belőle így jelet | Vigyázza meg, hol áll a sorba: | Írásjelében ott a sorsa” (Londesz Elek: Írásjelek).

8. Egyik cikkünkben (Nyr. 102: 274) már szóltunk arról, hogy a kérdésnek és a felszólításnak sok közös eleme van: a kérdés egyúttal felhívás,

felszólítás a válaszadásra, az állásfoglalásra. Ezért is találkozunk a kérdőjel és a felkiáltójel együttes használatával. A felkiáltójellel szigorított kérdés (Jele: ?!) egyre gyakrabban jelentkezik nyelvhasználatunkban. Igen érzéketlenül szól erről Sütő András ebben a szövegrészletben: „Te nem kérde, hanem *felkiáltójellel mondd* nekem, mekkora is ez a felelősség valójában.” (Vö. Alföld, 1981, 9. sz. 58.) Tömör képi áttételekkel mai költőink arról is szólnak, hogy a felkiáltójelnek nem kizárólagos funkciója az indulatok jelzése, a *magabiztos higgadtság* érzékeltetését is vállalni tudja. Erre utal Garai Gábor Moszkvai nyár című költeményének ez a részlete: „Fecskek és felhőkarcolók | a felhőtlen, rugalmas kékre | fölrajzolnak egy tiszta szót | cirill betűkkel, hosszú, szálkás | ábrákkal: négy égtáj felé | lendül — majd *lezárja a higgadt | tudat felkiáltójele.*”

9. S végül röviden szólunk kell arról is, hogy a mai vallomásos és számonkérő lírai alkotásokban a szerzők lelki izgalma, felháborodása s jobbitó szándékkal telített indulata egészen sajátos közlő, kifejező szerepet vállaló felkiáltójelekben is ölt testet. Nem túlzás ez a megfogalmazás: a szemnek úgy tetszik, hogy a sokszor a megtöbbszörözött felkiáltójelek szinte belehasítanak a versek nyelvi szövetébe. A verses szövegek hangosításában a fül számára is érzékeltetni kell a költői szemlélődés állapotából kicsapó érzelmek, indulatok túlradását kifejező, de ugyanakkor *alakító* és *irányító* felkiáltójeleknek sajátos funkcióját az akusztikus, a melodikus követelmények szempontjából is: zeneileg, dinamikailag nem minden esetben csak a harsányság, a megemelt hangzás, s a heves pózok kíséretében jelentkező felkiáltás a legmegfelelőbb akusztikus eszköz a felkiáltójelek kifejező hangosításában. Természetesen a felkiáltójelekre komponált versek teljes hangszerelésére is tekintettel kell lennünk még akkor is, ha azt is érzékeljük, hogy a felhasznált felkiáltójelekben olyan *önálló* stílusértékek is benne rejlenek, amelyek révén az akusztikus stílusjegyek is felerősödnek.

10. A felkiáltójelek gyakran valóban „beleszólnak” a szövegbe, a költői üzenetbe, de arról a jelenségről is írunk kell, hogy olykor a költők a tartalmas gondolatot, az őszinte felháborodást, megrendülést és lelkesedést csak a sajátos szerepkörből kiesett és így elközömbösített felkiáltójelekkel pótolják. Az ilyen versek hangosításában jön rá a versmondó és hallgatósága, hogy a „tartalmas” felkiáltójelek „megszóllatásában” felhasznált akusztikus eszközök (a magasabb hangfekvés, az élesedő hangszínezet, a megnövelt nyomaték, a megemelt hangadás) öncélú retorikai funkciót teljesítenek, és így hatástalanná válnak.

Bakos József

Vizsgálható-e a szövegbefogadás mértéke?

(Egy Ady-vers középiskolai elemzésének tanulságai)

1. Irodalomtanításunk legszebb feladata az esztétikai értékekre érzékenyen reagáló olvasóközönség felnevelése, vagyis olyan készségek kialakítása, amelyek lehetővé teszik a művészi szövegek értő, sőt műélvező befogadását. Egy irodalmi alkotás élményszerű élvezete nem egyszerűen szövegértés (különösen nem az a vers esetében), hanem bonyolult folyamat, mert a nyelvi jelrendszeren — mint közvetlen összetevőkön — kívül más, nyelven kívüli jelrendszerek is irányítják: stilisztikai, akusztikai elemek, érzelmi, kulturális mozzanatok, társadalmilag kialakult képzetek mélyítik el a szöveg jelentését.

Minden költői szöveg (vers) sajátos szövegmű. Ha az alkotó és a befogadó kapcsolatát a kommunikációs viszonyban fogjuk föl, ahol az adó—költő, a vevő—olvasó (befogadó), az üzenet — a költő szándékolt mondanivalója, közlemény — a vers vagy regény stb. szövege, akkor a költemény egy különleges normatív szabályrendszeren (kódon) megvalósuló egyirányú közlemény. Bizonytalan a sikeres „kommunikáció”, hiszen a verset olvasó vagy hallgató befogadónak át kell állnia a költő által alkalmazott egyéni kódra. (Pl. Ki kell találni, hogy a költő egy bizonyos nyelvi jelet, képet, alakzatot, ritmikai formát stb. milyen, a köznyelvitől erősen eltérő, egyéni jelentésben használ.) Közben befolyásolják — és így a művészi kommunikációt árnyalják — más, előzetes ismeretek, szövegelőzmények, egyéni esztétikai érzékenysége, érzelmi alkata, műveltsége stb., vagyis a szövegtanban ismert elnevezés szerint: a preszuppozíciók.¹

2. Vajon vizsgálható-e a versbefogadás mértéke? Le lehet-e mérni számszerűen, hogy a költői üzenet eljutott-e a befogadóhoz? Erre kerestem választ, amikor két III. osztályos gimnáziumi fakultatív csoport 24 tanulójaival elemeztem Ady Endrének: Az eltéved lovas című költeményét.

A többszörös jelentést hordozó verset értelmezték, elemezték, s az így elkészült dolgozatok tartalomelemzése betekintést nyújt a mű és a befogadó kapcsolatába. A tartalomelemzés közben felállított kategóriák értékelése pedig számadatokkal igazolhatja a költemény befogadásának rejtett „mechanizmusát”.

A művet elemző középiskolásoknak végig kellett járni a szövegbefogadás fokozatait a konkrét jelentés felismerésétől az egészen elvontig; verselemzés közben bonyolult elméleti leírást kellett végezniük, foglalkozni a vers struktúrájával, magyarázni, értékelni előzetes ismereteik szerint. A szövegértés preszuppozíciói (előismeretei) ebben az esetben a tankönyvekből megtanulható

¹ L. Nagy Ferenc: Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába. Bp., 1981.

elemzési modellek és a tanári magyarázat, vagy ritkábban egy-egy Ady-tanulmány, esetleg hallott, megfigyelt rádió- és tévéműsorok. Így Az eltévedt lovas jellegzetes képei: a lovas-motívum, az őszi, vad táj, a passzív emberi világ, a fenyegető rémek, a múlt témahálózatán már úgy közvetítik Ady gondolatait, hogy a befogadó rávetíti saját ismereteit is.

A tanulók versszövegértése, -befogadása bizonyos mértékig irányított folyamat, hiszen magyarórakon, sőt a fakultatív oktatás keretében még inkább, ezt is tanulják.

A verselemzés, vagyis a befogadás fázisait meghatározhatjuk a nyelvi jelek szintjén: ide tartoznak a grammatikai, szintaktikai, stilisztikai elemek jelentései; és a mélyebb szövegösszefüggések szintjén: a denotatív jelentések fogalmi elemzésén túl a lexikológiai jelentéstartományokban.² Eddig még az alkotással csak mint nyelvi, ritmikai szöveggel foglalkozunk, a verselemzés azonban nem állhat meg a szemantikai értés síkján. A verset át kell tenni a nyelvi jeleken kívüli jelrendszerek és a kompozíciós összefüggések szintjére.

A tanulók dolgozatában vizsgáltam a verselemzés tartalmas, információ-hordozó jegyeit, ezekből állítottam fel a kategóriákat úgy, hogy csoportosításukban kifejeződjék a befogadás mélysége, a konkrét szövegértéstől a szimbólumok kibontásáig.

A dolgozatok szövegteni értékelése közben a következő kategória-csoportokat lehet elkülöníteni a befogadás szintjei szerint:

1. A költemény konkrét jelentését kifejező tartalmi jegyek szintje: ezeknek a kategóriáknak az előfordulása bizonyítja a denotatív és a szintaktikai jelentés síkján a szövegértést.

2. A versben a szókapcsolatok konkrét jelentésén kívül a mélyebb szövegösszefüggések felismerésére utaló tartalmi jegyek; ezek a verset a lexikológiai jelentés síkján értő befogadás kategóriái.

3. A nyelven kívüli valóság mozzanatainak tükröződése a verselemzésekben: a szimbólumok többletjelentéseinek felismerését kifejező kategóriák.

4. A kompozíciós összefüggések szintjének tartalmi jegyei: a költői kifejezőeszközökre mint művészi üzenetközvetítőkre felügyelők elemzési kategóriái.

Az 1–2. csoport a versszöveg nyelvi jelentéskomplexumában meglévő tartalmi jegyek kategóriáit tartalmazza, a 3–4. a nyelvi jelrendszereken kívüli jelentések kategóriái. Az elemzési kategóriacsoportokat 1-től 4 pontig értékelve, súlyozva mennyiségileg is kifejezhetjük az Ady-vers befogadásának mértékét.

3; Mindegyik kategóriacsoport tagjait sorrendbe állítottam az előfordulás gyakorisági mutatója szerint.

1. csoport: A költemény konkrét jelentését befogadók elemzési kategóriái. Szövegértés a denotatív és szintaktikai jelentés síkján

Kategóriánkénti pontszám: 1

Elérhető maximális pontszám 1 dolgozatban: 10

Elérhető maximális pontszám 24 dolgozatban: 240

² L. Vö. Károly Sándor: Általános és magyar jelentéstan. Bp., 1976.

Sorrend	Kategóriák	Előfordulás	Elért pontszám	A max.-hoz viszonyított arányszám %-ban
1.	Tájelemek, úttalan út	23	23	95,80
2.	Múltidézés	18	18	75,00
3.	Eltévedés	16	16	66,66
4.	Fenyegető rémek	16	16	66,66
5.	Utas- lovas-motívum	15	15	62,50
6.	Céltalan bolyongás	14	14	58,33
7.	Homály-, köd-motívum	14	14	58,33
8.	Gátló erők, akadályok	11	11	45,83
9.	Őszi képek	8	8	33,33
10.	Passzív emberi világ	6	6	25,00
	Összesen	141	141	58,75%

Tanulságos, hogy a költemény konkrét jelentéskategóriáiból melyikkel milyen arányban foglalkoztak a tanulók. Nem véletlen, hogy a „tájelemek”, a „múltidézés” és az „eltévedés” motívumával foglalkoztak a legtöbben. A tájelemek felidézése azért szerepel 21%-os főlényvel legelől, mert a tankönyv ennek kulcsszerepet ad az Ády-kép kialakításában.

Az elemzésekben elsősorban a tankönyv által sokat említett jelentéssíkot ragadták meg, ezt fogadták be a legintenzívebben. Ugyanakkor a vers-elemzésnek ezen a legalsó szintjén is csak kevesen számoltak ugyanezeknek a tájelemeknek mint „gátló erőknek” értékelésével, még kevesebben emlékeznek a „passzív emberi világ” versbeli szerepére. Ez utóbbi két kategória a tanári magyarázatból lehetett ismerős.

A preszuppozíciók hasznos megtérülése számszerűen így alakul: tankönyvbeli ismeretek 95,80, illetve 75,00, 58,33%-os, a tanári magyarázatból 54,83, illetve 25,00%-osak.

Szembetűnő a különbség a tankönyv javára: „Verba volant, scripta manent.”

A 2. csoport kategóriái kifejezik a szövegbefogadás fejlettebb szintjét, a lexikológiai jelentéskapcsolatok felismerését.

E kategóriák előfordulása a dolgozatokban feltételezi a szavak, szókapcsolatok poliszemiájára való reagálást és a jelentésmezőkre is felfigyelő szövegbefogadást.

A kategóriák közül a *csupa* szó értelmezése azért került a 4.-ből ide; a *szimbolizmus* és a *háborúellenesség* pedig a 3.-ból, mert figyelembe vettem a tanulók előzetes ismereteit is. Ilyen még a magyar Ugar-motívum és a Lelkek a pályván c. vers felidézése is. Ezek meghatározó elemzési kategóriák voltak a tankönyvben, így a tanulóknak nem kellett feltétlenül megjárni a költői szöveg befogadásának előbb feltételezett négy lépcsőjét felismerésükhöz.

Kategóriánkénti pontszám: 2

Elérhető maximális pontszám 1 dolgozatban: 26

Elérhető maximális pontszám 24 dolgozatban: 624

Feltűnő a „szimbolizmus” kategória 100%-os megléte a dolgozatokban! Erőteljesen érvényesül itt is a tankönyv hatása: Adyt a szimbolizmussal együtt tanulták.

Sorrend	Kategóriák	Előfordulási szám	Pontszám	A maximálshoz viszonyított arány %-ban
1.	Szimbolizmus	24	48	100,00
2.	Háborúellenesség	19	38	79,16
3.	A szerkezet jelentése	18	36	75,00
4.	A <i>csupa</i> szó értelmezése	18	36	75,00
5.	Kilátástalanság	13	26	54,16
6.	A vers megírásának körülményei	12	24	50,00
7.	Kísérteties hangulat	12	24	50,00
8.	Általánosító nyelvtani formák	11	22	45,83
9.	Monotonitás	10	20	41,66
10.	Rímelés	6	12	25,00
11.	A magyar Ugar-motívum	8	16	33,33
12.	A vers ritmikája	5	10	20,83
13.	A „Lelkek a pályván”-motívum	4	8	16,66
Összesen		160	320	51,28%

Kevesebben ismerik föl a magyar Ugar-motívum meglétét, noha az 1. kategóriacsoportban a „tájelemek” kategóriája 1. helyen állott. Az ellentmondás csak látszólagos. Természetes, hogy a tájelemek konkrét jelentésére reagálnak, de már nehezebb azt észrevenni, hogy a „dudva, a muhar, a gaz” (A magyar Ugaron) ugyanaz a lexikológiai jelentésmezőben, mint az „erdővel náddal póre sík”. Ehhez már az Ady-életműben kellene gondolkodni, egy új jelentésösszefüggésben, új versben kellene ráismerni egy versmotívumra. Ez és a ritmus kifejező ereje is csak a tanári magyarázatban hangzott el, és a szövegértésnek ezen a szintjén is jóval kisebb hatású a tankönyvből szerzett ismereteknél (33,33%, 16,66% — szemben a tankönyvből származó előismeretek 100%, 41,66%-os arányával).

A 3. kategóriacsoport: a nyelven kívüli valóság mozzanatainak tükröződése a verselemzésekben, a szimbólumok többletjelentéseinek felismerését kifejező kategóriák.

Itt már a befogadó kilép a nyelvi jelrendszerből, felfigyel a *s u g a l l t j e l e n t é s r e*, keresi a szövegben meg nem fogalmazott költői üzenet „üres mondatait”.

A szövegértésnek ezen a szintjén a víziók a vers hangulatával együtt tartalmi jegyekként nyilvánulnak meg. A befogadó már szövegkomplexumnak látja a versszöveget, rádöbben pl. a költemény motívumaiban a költő korának problémáira, beleérzi az alkotó egyéniségét, miközben hasznosítja a különböző forrásokból szerzett előismereteit.

Kategóriaérték: 3 pont

Egyéni maximális pontszám: 54

Összes maximális pontszám: 1296

Az 1–2. kategóriacsoport 58,75 és 51,28%-os átlag-kategóriaértéke mögött a 3. csoportban hirtelen esés áll be. A műértő-műélvező szövegelemzés, befogadás folyamatában ez az a határ, ahol már a szemiotikai jelentés⁴ hat.

A szövegértésnek ezen a szintjén is első helyen állnak a tankönyvi átvételek: az „időtlenség”, „az eltéved magyarság”, az „eltévedt emberiség”, az „eltévedt Ady”, a „dehumanizált, emberellenes világ”, a „civilizálatlan rémektől való félelem” mondanivalója (66,66%-tól 45,83%-ig).

⁴ L: Károly Sándor: Általános és magyar jelentéstan Bp., 1976.

Sorrend	Kategóriák	Előfordulás	Pontszám	A maximálishoz viszonyított arány %-ban
1.	Időtlenység	16	48	66,66
2.	Eltévedt magyarság	15	45	62,50
3.	Eltévedt emberiség	14	42	58,33
4.	Emberellenes világ	12	36	50,00
5.	Félelem a civilizálatlan világtól	11	33	45,83
6.	Az eltévedt Ady	10	30	41,66
7.	Hasztalan kísérletezés	10	30	41,66
8.	Halál, pusztulás	9	27	37,50
9.	Állandóan újratermelődő gátak	8	24	33,33
10.	Rejtőzés, bújdosás	7	21	29,00
11.	Tehetetlenség	6	18	25,00
12.	Tévhittek, irracionális álmok	6	18	25,00
13.	Erőszak	3	9	12,50
14.	Hajszoltság, menekülés	2	6	8,33
15.	Fájdalom	2	6	8,33
16.	Felbolydult világ, visszas értékek	2	6	8,33
17.	Felelősség kérdése	2	6	8,33
18.	Kirekesztettség, magány	2	6	8,33
	Összesen	137	411	31,71%

A tanári magyarázatból felbukkanó elemzésmozzanatok kategóriái, a „hasztalan kísérletezés”, „elmúlás”, „állandósult újratermelődő gátak” 41,66, 37,50, 33,33%-os arányszámot mutatnak. Ebben a kategóriacsoportban már nincs is olyan nagy különbség a tankönyv és a tanári magyarázat hatásfoka között, mert ezeket a kategóriákat a jobb képességű tanulók elemzéseiben le lehetjük föl zömmel. Nagyobb teret kap ezen a szintén már az önálló megoldás is.

A 4. csoport: A kompozíciós összefüggések szintjének tartalmi jegyei: a költői kifejezőeszközökre mint művészi üzenetközvetítőkre reagáló elemzési kategóriái (l. a következő oldalon):

Sorrend	Kategóriák	Előfordulás	Pontérték	A maximálishoz viszonyított %-os arány
1.	Kulcsszavak keresése	12	48	50,00
2.	A lódobogás ritmusa	11	44	45,83
3.	A jelzők szerepe	9	36	37,50
4.	Gondolatritmus	8	32	33,33
5.	Sötétség, szintelenség	6	24	25,00
6.	Csend, tompaság	6	24	25,00
7.	Neologizmusok	6	24	25,00
8.	Negatív értékek jelentése	5	20	20,83
9.	Pesszimizmus	4	16	16,66
10.	Nominális stílus	3	12	12,50
11.	Archaizmusok	3	12	12,50
12.	Víziók	2	8	8,33
13.	Tragikum	1	4	4,16
14.	Balladaiság	1	4	4,16
	Összesen	77	308	22,91

Pontérték: 4

I dolgozat maximális kategória-pontszáma: 56

Az összes dolgozat maximális kategória-pontszáma: 1344

Ez a legmagasabb szintű, műértő-műélvező befogadás. A formai jegyek, amelyek a verset verssé teszik, ebben a stádiumban tartalmiakká válnak, és rezonátorként erősítik fel a l a t e n s j e l e n t é s e k e t.⁵ A befogadó itt döbben rá igazán, hogy a verset „nem lehet lefordítani” prózára. Olyan nyelvi konstrukciót fejt meg, ahol sajátos szabályok érvényesülnek: a verssé szerveződés hangtani, verstani, ritmikai szabályai. Megértés és sejtés vibrál az olvasóban, ez teremt benne feszültséget, és egyszerűvé, megismételhetetlenné, titokzatossá avatja Ady szimbolista versét.

A tanári magyarázatból a „pesszimizmus” és a „víziók” kategóriái ismét csak kis arányban vannak jelen a dolgozatokban (16,66, 8,33%-ban), ugyancsak a „nominális stílus” és az „archaikus szókapcsolatok” is (12,50%). A tankönyvbéli ismeretekből szerzett elemzési mozzanatok arányszáma ebben a kategóriacsoportban is kedvezőbb (50,00, 45,50%). A tanulók számára Az eltévedt lovas c. költemény befogadásához, értő elemzéséhez a szükséges előismereteket elsősorban a tankönyv szolgáltatta, ezt tekintették a legfontosabb ismerettárnak.

4; Ha az egyes kategóriacsoportok arányszámait összehasonlítjuk, a következő értékeket kapjuk az Ady-vers befogadásának folyamatáról:

Kategóriacsoportok	Pontérték	Elért pontszám	Max. pontszám	%
1. A denotatív-szintaktikai jelentés megértése	1	141	240	58,75
2. A lexikológiai jelentés, a poliszemiából adódó jelentések felismerése	2	320	624	51,28
3. A szimbólumok jelentéstartományának befogadása	3	411	1296	37,71
4. A költői kifejezőeszközök jelentéseinek befogadása	4	308	1344	22,91
Összesen	10	1180	3504	33,64

A 24 verselemző iskolai dolgozatban tehát Az eltévedt lovas c. Ady-vers befogadását kifejező kategóriacsoportok 33,64%-a fogalmazódott meg, durván fogalmazva a költői üzenet harmadrésze ért célt, miközben a III. osztályos gimnazista tanulók aktivizálták a tankönyvből, a tanári magyarázatból és egyéb helyekről származó előismereteiket.

A két fakultatív csoport összetétele, értelmi képessége, esztétikai fogékonysága egy átlagos gimnáziumi osztályúnak felel meg, ahol a tehetségesek mellett ott szerepelnek a közepesek, sőt a gyengék is. A dolgozatírás körülményei (helye, ideje) olyanok voltak, mint egy szokásos iskolai dolgozaté.

Természetesen más korú, más műveltségű befogadók elemzéséből más adatokat nyernénk, függően az előismeretektől, a preszuppozícióktól.

⁵ A szöveg többletjelentése, sugallt jelentés.

A dolgozatok tartalomelemzési kategóriacsoportjainak értékeléséből mást már számszerű adatokkal is bizonyíthatjuk, hogy egy szimbolista vers befogadása nem azonos a szöveg megértésével, azon túl többfázisú szellemi tevékenység. (Mutatják ezt az egyre csökkenő értékek a maximálisan elérhető pontszámok %-ban kifejezett aránymutatóiban.)

Mivel a vers különlegesen, egyéni módon konstruált szöveg, de szöveg a versből készült elemzés is, a szövegtan módszereivel vizsgálhatjuk a befogadás folyamatát, sőt mértékét is, tapasztalatait pedig hasznosíthatjuk az irodalomtanításban. Verselemzéskor szövegértésre is nevelünk, közelebb juttathatjuk tanítványainkat a jövő olvasóközönségét minden alkotó nagy vágyához, amit Ady Endre így fogalmaz meg: „hogy látva lássanak”, hogy ne legyen akkora szakadék író és olvasó, mű és közönsége között.

Szili Szabolcsné

A nagykoványi nyelvjárás jövevényszavai

Egy-egy helyi nyelvjárás jövevényszavainak vizsgálata korántsem új keletű a magyar dialektológiában, hiszen cikkben vagy nagyobb tanulmány részeként többen is foglalkoztak ezzel a témakörrel (pl. Penavin Olga: Nyr. 88: 450–6; Bálint Sándor: Nyr. 94: 345–7; Imre Samu: NytudÉrt. 72. sz. 81–90; Kiss Jenő: MNyTK. 159. sz. 43–55). Az itt említett dolgozatok tanulságait fölhasználva jutottam arra gondolatra, hogy a nagykoványi népnyelv jövevényszavait csokorba gyűjtöm és közzéteszem, ugyanis tájszólásunkra több nyelv is hatással volt; főképpen a német nyelvjárás elemek térhódítása jelentős, viszonylag számottevő bizonyos latin szavak elterjedése is, valamint — csekély mértékben ugyan — szerb-horvát és cigány eredetű tájszók bekerülésével is számolni lehet. Adataim társadalmi elterjedtségét a következőképpen minősítem: () = régies és < > = ritkán használt alak.

A nagykoványi tájszólás szókészletére is jellemző — miként a köznyelvre és minden nyelvjárásra —, hogy származását, összetételét vizsgálva több rétegű, vagyis az ősi finnugor elemektől az ótörök, szláv, német, latin francia stb. jövevényszavakon és a belső szóteremtéssel keletkezett lexémákon át a nemzetközi vándorszólig különböző eredetű, állományát tekintve szakadatlan változásban levő szavakból tevődik össze. Mivel a nagykoványi nyelvjárás szókincsének gyűjtését még nem fejeztem be és a közelebbi-távolabbi környékről sem jelent meg még tájszótár (földrajzilag Kiskánizsa van legközelebb, ahonnan Markó Imre Lehel jelentetett meg regionális szótárt), ezért természetesen arra nem vállalkozhattam, hogy anyanyelvjárás szókészletét az egyes elemek eredete szerint fogjam vállatóra. Erre egyébként elvi okokból sem volna szükség, hiszen a nagykoványi tájnyelv szókincsének jelentős hányada azonos a köznyelvvel, amelynek szókészlete etimológiai szempontból föl van dolgozva.

A fentiekben kifejtettek alapján a nagykoványi nyelvjárás szókincsének vizsgálatában azt tekintetem feladatommá, hogy a valódi tájszók (néhány esetben az alakilag tanulságos elemek) elemzésével mutassam be a nyelvjárás szókészletének sajátos vonásait. Az ide sorolt tájszók eredetének bizonyításában a szakirodalom eredményeire támaszkodtam, mégpedig elsősorban a TESz. és az ÉKsz. álláspontját, minősítéseit vettem figyelembe, a német eredetű jövevényszavak besorolásában ezenkívül Imre Samunak a felsődéri nyelvjárás szókészletére vonatkozó kutatásait (vö. NytudÉrt. 72. sz. 81–90) és Kiss Jenőnek a mihályi népnyelv német eredetű tájszavait feltáró munkáját (vö. MNyTK. 159. sz. 43–55) is fölhasználtam. Eljárásomat azzal indokolom, hogy a községünkbe települt német családok különböző falvak más-más német nyelvjárását beszélő lakóiból kerültek ki (pl. Kocsola, Nagyszékely, Pári); s ezekről a tájszólásokról — sajnos — nem készült dialektológiai tárgyú leírás. A nagykoványi nyelvjárás cigány eredetű tájszavait viszont egyrészt a TESz. és az ÉKsz. fölhasználásával, másrészt a helybeli cigányok nyelvhasználatának passzív módszerű megfigyelése alapján vettem föl szógyűjteményembe.

A nagykovácsi tájszólás szókészletének néhány sajátos vonása jórészt annak következtében alakult ki, hogy a község lakói a török hódoltságot követő újratelepülés során és a későbbiekben idegen nyelvű népekkel kerültek kapcsolatba. A XVII–XVIII. század fordulóján kisebb csoportokban szerb családok költöztek a faluba. A szerbek egy része beolvadt a helyi lakosságba, más része elköltözött.

A szerb-horvát nyelvi hatás, ha ilyenről egyáltalán beszélhetünk, csekély mértékű lehetett, hiszen csupán egy-két tájszóról lehet feltételezni, hogy talán az egykori rácok (szerbek) terjesztették el a nyelvjárásban. A következő tájszókát lehet ebből a szempontból figyelembe venni: *gica* 1. 'tojáshímző eszköz', 2. 'zsupfődeles ház ormát szegélyező zsupköteg', *doszta* 'elegendő', *keszöce* 'kukoricalisztból készített étel', (*merce*) 'régii úrmérték (kb. 25 literes)', (*nyoszolu*) 'ágy; nyoszolya', (*paloznya*) 'fészektójas', *paroznya* 'a pattogatott kukorica ki nem pattogott szeme', *píte* 'süteményféle' és *siska* 'lelógó fülű (pl. disznó)'. A szerb hatás kisebb mértéke mellett szól az a körülmény is, hogy a XVIII. században alig találunk a község lakói közt szerb nevű családokat. Ilyen például a *Peszer* családnév az 1728-as összeírásban, valamint az 1753-as összeírásban szereplő *Drávocz* név, amely *Drávecz* ~ *Dravecz* formában ma is megvan a nagykovácsi lakosok között. A *Peszer* név elírás lehet a *Peszér* helyett, ugyanis a napjainkban is közismert *Pöszér-kút* földrajzi névben – véleményem szerint legalábbis – az egykori *Peszér* > *Pöszér* családnév lappanghat, mint ahogy a *Csibor-gödör* helynévben is egy, a faluban ma már nem ismert, de az 1728-as összeírásban meglevő *Csibor* családnév szerepel előtagként. Mindkét összeírás egyébként a Tolna Megyei Levéltárban található meg.

A XVIII. században még csupán néhány német család költözött a faluba, de a XIX. század első felében is kisszámú németajkú lelt otthonra Kőnyi községben. Német nyelvű lakosok betelepülése a Bach-korszakban öltött nagyobb méretet, de a helybeli magyar lakosság létszámához viszonyítva ez sem volt olyan arányú, hogy a falu etnikai, nyelvjárási arculatát lényegesen megváltoztatta volna. Ami változás a német ajkúak beköltözése a nagykovácsi tájszólásban okozott, az elsősorban a német jövevényszavak viszonylag nagy számában mutatkozik meg. Ezek nagy része a Bach-korszak után gyökeresedett meg a nyelvjárásban. Elterjedésükben némiképpen egy-két szomszédos falu (elsősorban Pári, kisebb mértékben Kocsola) lakosságával történő érintkezés is közrejátszott, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia idején az osztrákokkal közös ezredekben való katonáskodás is hozzájárult néhány német eredetű szó és kifejezés térhódításához. Ilyen például a *cibak*, amelynek eredeti 'katonáknak adagolt kétszersült' jelentése nem él ugyan a nyelvjárásban, de az *Uan, mind a cibak* 'nagyon száraz' értelmű szólás-hasonlat mind a mai napig megőrizte.

Mivel a nagykovácsi tájszólásban használatos német jövevényszavakat nemegyszer körülményes, problematikus lett volna bizonyos fogalomkörökbe besorolni, ezért az egyszerűség kedvéért az ide tartozó szavakat, kifejezéseket betűrendben teszem közzé. Azokat a német eredetű elemeket, amelyek már nagyon régen meghonosodtak nyelvünkben (pl. *borbély*, *farsang*, *gallér*, *herceg*, *torony* stb.) vagy későbbi átvételek ugyan, de országszerte ismeretesek (pl. *cucli*, *dózni*, *kapszli*, *pakli*, *smirgli*, *tromf* stb.) nem vettem föl szógyűjteményembe. Kivételt ez alól csak akkor tettem, ha az adott jövevényszó hangalakja nagyobb mértékben eltér a köznyelvitől (pl. *céndzár* 'a vásároknál másoknak alkudni segítő személy: alkusz, szenzál', *fölöstökön* 'reggeli; früstük', *porhelt* ~ *sporhelt* 'takaréktűzhely; sparhelt', *sum* 'kedv, hangulat; svung' stb.) vagy pedig a nyelvjárási szóalak valamilyen hangtani szempontból figyelemre méltó változást mutat (pl. *hébér* 'borszívó eszköz, lopó; hévér', *májtér* 'habarcs; malter' stb.). Természetesen akkor is kivételt tettem, ha egy-egy szónak a jelentése tér el a köznyelvitől vagy más nyelvjárá-sokétól (pl. *dépo* 'farakás', *jágér* 'erdész', *masina* 'cséplőgép', *rétli* 1. 'blúz' 2. 'férfi kiskabát; zakó' stb.).

Az adatok besorolásában az ÉKsz. minősítéseit vettem alapul. Eszerint anyagomból minden olyan német eredetű szó kimaradt, amely az ÉKsz.-ban általánosan ismert szóként fordul elő. Besoroltam viszont a német jövevényszavak közé minden valódi és jelentésbeli tájszót, az alakilag különbözőket — mint fentebb indokoltam — csak kivételként. Tájszónak számítottam azokat a lexémákat, amelyek az Értelmező Kéziszótárban nincsenek meg, illetőleg az ott megtalálható szavak közül azokat a német eredetűeket is fölvettem összeállításomba, amelyek *táj* (= tájnyelvi) és *nép* (= népi, népies) minősítéssel szerepelnek.

A nagykönyi nyelvjárás német jövevényszavai a következők: *abázull* ~ *habázull* 'bőkezűen bánik az állatok etetnivalójával; pazarol (vmilyen ételt)', *abriktull* 'üt, (el)ver', *áncvájra* 'gyorsan, egykettőre', *áncstül* 'egyenlő állás, kiegyenlítés (a kuglizásban, tekejátékban)', *ándung* 'hangulat, kedv, állapot', *áslang* 'kénlap; ánslog', *áspa* 'motolla', *áspáll* 'motollál', *auf* 'föl (a lónak mondják, amikor (pl. patkoláskor) a lábát föl akarják emelni', *avandzséroz* ~ *avandzsérull* 'előlép (a rangsorban); avanzsál', *avizáll* 'üzenetet átad, beszél vkinek', *baktër* 'vasúti pályaór', *bekáfull* 'lerészegedik, berüg', *belinërkeszkenő* 'kötött vagy horgolt nagykendő; berlinerkendő', *berukkull* 'bevonul (katonának)', *bukza* 'pénztárca', *cáig* 1. 'gyenge minőségű ruhaszövet', 2. 'élesztő', *cakni* 'ruhaszegély; cakk', *cakompakk* 'mindenestül, összesen', *calstok* 'colostok', *cëkkër* 'kétfülű, hántolt vesszőből készített kisebb kosárféle', *cëndzár* 1. 'a városokban másoknak alkudni segítő személy; alkusz, szenzál', 2. 'házasságközvetítő (asszony)', *cëndzárkodik* 1. 'a vásárban alkudni segít vkinek', 2. 'házasságot közvetít (asszony)', *cibak* (csak az *uan*, *mind a cibak* 'nagyon száraz' jelentésű szóláshasonlatban használatos), *ciha* 'dunya- vagy párnahuzat', *curikk* 'vissza, hátra', *curikkul* ~ *crukkul* 'hátrál', *csicsédli* 'aprópénz', *dëpó* 'farakás', *dincitüll* 'párol; dinsztel', *dunc* 'befőtt; dunszt', *ëccáig* 'evőeszköz', *egrecéroz* ~ *egrecérull* 'erőszakosan irányít, parancsolgat; egzecíroz', *ërifëráll* 'elárúsít, elad; elliferál', *fajin* 1. 'rendes, becsületes', 2. 'finom, jóízű (étel)', *fájront* 'a munka befejezése, abbahagyása', *fars* 'hamis, rossz; fals', *fásérozott* 'vagdalt hús; fásírozott', *faszull* 'kikap, szorul', *fédërës* 'rugózzal ellátott, rugós', *fërslag* 'nagy láda; ferslóg', *fërtá* ~ *fërtál* '8 katasztrális hold', *fërtásajtár* 'kisebb dézsa', *fikumfërtig* 'teljesen kész, be van fejezve', *flaszter* 'kövezett járda', *forhant* 'használt, tartalék (pl. ruha, szerszám), (fölostököm) 'reggeli', *frász* 'fene (szitkozódásban használatos)': *A frász essën bele!*, *furtonfurt* 'állandóan, szünet nélkül', *futura* 'magtár', *futurás* 'magtáros', *fürhang* 'függöny', (*güfli* ~ *grifli*) 'palavessző', *gült* 'rendben van, érvényes', *griff* 'a lópatkó közepébe helyezhető csavar', (*hájzli*) 'árnyékszék', *haptág* ~ *haptáig* 'vigyázállás; hapták', *hëbër* 'borszívó eszköz, lopó; hévér', *hëcsédli* 'csipkebogyó', *hërgott* 'káromkodásban használt szó': *A hërgott szencségit nekijje!*, (*himpër*) 'málna', *isterc* ~ *buzaislerc* 'búzaliszttól piritott étel', *jágër* 'erdész', (*kalázli*) 'üvegporhár', *kászli* 'konyhaszekerény', *kiszni* 'ládaféle', *klumpa* 'facipő', *kóstáll* 'vmennyibe kerül', *kötër* 'fogda, zárka', *kuffër* 1. 'katonaláda', 2. 'far, fenék', *kukkër* 'látcső', *kukkërull* 'látcsövön néz vmit', *kunc* 'ügyesség, fortély', *kunërull* 'dorgál, szid', *lórë* 'gazdasági vasút kocsija', *lörë* 'rossz minőségű bor', *májtër* 'habarcs; malter', *maródi* 'beteges, gyengélkedő', *masina* 'cséplőgép', *masináll* 'cséplőgéppel csépel', *masinás* 'cséplőmunkás', *masni* 'szalagcsokor', *mosztra* 'esetlenül nagy, otromba', *móring* 'jegyajándék', *munër* (csak a *munërba van* 'hajban van' kifejezésben használatos.), *nánámpöttömbe* 'nagyon messze, elérhetetlen távolságban', *nyukli* 'metélt; núdli', *ordung* 'rendetlenség, fölfordulás', *ordungull* 'rendetlenséget, fölfordulást csinál', *összestimüll* 1. 'összehangol', 2. 'összejátszik vkivel', (*pájsli*) 'gyomor', (*pámvádli*) 'kisvasút', *parula* 'kézfogás tenyérbe csapással; parola', *parulázik* 'parolat ad vkinek', *püingá* '(kés)penge', (*pülli*) 'kb. 10–15 literes faedény', *porhelt* ~ *sporhelt* 'takaréktűzhely; sparhelt', *pront* 'vérmegyezés', *pruszli* 'női mellény', *pufándli* 'múfar', (*rajcsur*) 'katonaságnál) lovaglási gyakorlat', (*rajcsuroz*) 'katonaságnál lovaglási gyakorlatot

végez', *rapsic* 'orvvadász', *raszull* 'pihen', (*réf*) 'régí hossz mérték; rőf', *réfiull* 'ver, megpofoz', *ren* 'sütő', *rélli* 1. 'blúz', 2. 'férfi kiskabát; zakó', *rifull* 'szaggat, tép', *salukátër* 'zsalugáter', *sámédli* 'zsámoly', (*sifonér*) 'ruhásszekrény', *silapos* 'kajla, ferdén álló <kalap>', *simfiull* 'ócsárol, leszól vkit', *sindő* 'tetőcserép; zsendely', *sindölöz* 'zsendelyez', *sirbakull* 1. 'búslakodik', 2. 'siránkozik', *sluszpassz* 'vége, nincs tovább', *smórni* 'pirított lisztből készült étel', *stájër* 'lóhere', *stëfundër* 'iparos, iparosféle', *stóc* 'rakás; stósz', *strájja* 'az istállóban felfüggesztett, a jószágot egymástól elválasztó farúd', *sübër* 'a szekér fenekéhez és oldalához illeszkedő, trapéz alakú deszka, amely megakadályozza a rákomány kiszóródását', *sublót* 'fiókos szekrény', *sukk* 'régí hossz mérték', *sum* 'kedv, hangulat; svung', *susztëráj* 'cipészműhely', *szaltërull* ~ *szaltëroz* 'szétválogat, osztályoz; szortíroz', *szëkánt* 'zsörtölbődő, kötekedő <ember>', *taniszli* 'papírzacskó; stanieli', *tëlázi* ~ *tëlázsi* 'polcos állvány; stelázi', *tészli* 'a szekértengely végére erősített vaskupak', *tilángli* (*zsir*) 'a disznó belső részeit borító, fátyolszerű zsírréteg', (*tislër*) 'asztalos', *trëcéruull* ~ *trëcéroz* 'vmire szoktat, nevel; dresszíroz', *trotyli* 'totykos, lassú mozgású <személy>', *tuszli* 'vászonból készített, kévekötéskor mindkét karra húzott ruhadarab', *vájling* 'nagy méretű bádognál', *vándli* 'az a mozzanat, amikor a kuglizásban a golyó a pálya szélét képező oldaldeszkát éri', *vártëpiszli* 'várj egy kicsit' (a *vártëpiszli*, *hurka sül* szólásszerű kapcsolatban használatos), *vëndő* 'zsirosbődön; vëndely', *vërbung* 'fölfordulás, rendetlenség', *vërbungull* 'fölfordulást, rendetlenséget okoz', *vërcájg* 'szerszám', *vërtáfull* 'virraszt, éjjelez', *vikszüll* 'padlót' fényesít', *zupa* 'régén a katonaságnál kapott' leves' és *zsvártli* ~ *sfártli* 'disznósajt'.

Ha a nagykoványi tájszólás német jövevényszavait fogalomkörök szerint tekintjük át, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy az átvételek nagy része néhány témakörbe sorolható, mégpedig elsősorban a mezőgazdasági munka és eszközei, a szerszámok és házi eszközök, a táplálkozás, az öltözködés és a katonaelet szókincsére terjednek ki. A nyelvjárást ért német hatás egyébként kb. századunk első harmadáig érvényesült, ugyanis nagyjából addig éltek a faluban olyan emberek — az 1900-as évektől egyre inkább csökkenő számban —, akik még valamelyest az eredeti német tájszólásukat is őrizték.

A betelepült német ajkú lakosság nemcsak a nyelvjárási szókincsében hagyott maradandó nyomokat, hanem ezenkívül hatást gyakorolt a község hagyományainak, szokásainak némely területére is, főképpen a népi táplálkozásra és a viseletre. Így pl. valószínűnek látszik, hogy a búzaliszt pirításával készített ételnek nemcsak az *isterc* ~ *búzaisterc* és *smórni* neve került be a nagykoványiak szókincséjébe, hanem a névvel együtt maga az ételfajta is a beköltözött németektől vált ismertté. Mivel néhány évtizeddel ezelőtt még nagyon sok *zsuppos* (szalmatető) ház volt a községben, ezért ezeknek befedésére sok zsúpra volt szükség. A zsúpot rozsból állították elő kézi csépléssel. A rozscséplés fontos eszköze volt a *csép*. A vele történt rozscsépillés munkamenetét a helybeli, tősgyökeres magyarság valószínűleg részben a bekerült németektől, részben a szomszédos, német telepítésű Pári község lakóitól tanulta el. Ugyanők abban is szerepet játszhattak — véleményem szerint legalábbis —, hogy a *bokáncsi* 'gyapjúból kötött zokni <főleg lányoknak, asszonyoknak>', a *tutyi* 'gyapjúból kötött lábbelféle', a *hossziszáru kapca* 'gyapjúból kötött, térdig érő, mintás harisnyaféle <férfiaknak>' és a *klumpa* 'facipő' a nagykoványiak viseletében is teret hódított. A *klumpát* a környéken jellegzetes pári viseletnek tartották, ezért csúfolják a páriakat *klumpásoknak* is (vö. Tolna megye földrajzi nevei. Bp., 1983. 126). Az utóbbi két-három évtizedben egyébként a három viseleti darab közül a *hossziszáru kapca* és a *klumpa* szinte teljesen visszaszorult, de *tutyi*-ban is kevesen járnak, elsősorban középkorú és idősebb asszonyok viselik még napjainkban is.

A nyelvjárásban kisebb számú, latin eredetű jövevényszó is meggyökeresedett. A valódi tájszókon kívül néhány jelentésbeli lexémát (pl. *esenc* 'ecet', *limbus* 'ingoványos, vizenyős terület stb.) és egy-két jellegzetes alaki tájszót (pl. *iskátula* ~ *katula* 'doboz;

skatulya', *létánya* 'litánia', *tréktáll* 'sokfélével' kínál'), is fölvettem összeállításomban. A következő szavak sorolhatók ide: (*ádvént* 'karácsony előtti időszak', *ámmént* 'munkában lemaradó, mindenholnan elkéző ember', (*ápitus*) 'étvágy', *árénda* 'haszonbérlet', (*áristom*) 'zárka, fogda <a katonaságnál>', *aszparátusz* 'aszparágusz', *bónás* 'zavarodott, kerge', (*dékány*) 'harangozó', *déta* 1. 'különleges étrend; diéta', 2. 'sok beszéd, fecsegés', *détázik* 1. 'diétázik', 2. 'sokat beszél, fecseg', *dézöntor* 'csinytevő, pajkos <gyerek>', *diskuráll* 'veszekszik, vitatkozik', *dispitáll* 'pörlekedik, veszekszik', *doktor* 'orvos', *egzekució* ~ *égzekució* (csak az *uan*, *mind az egzekució* 'hajthatatlan, makacs' jelentésű szóláshasonlatban használatos), *esenc* 'ecet', *franc* 1. 'fene <szitkozódásban használatos>': *A franc egye még!*; 2. 'nőcsabász': *Naty franc az a Pista gyerek, sok lánncan udvarát má életibe.*, *fundáll* 'vizsgálgat, szemügyre vesz', *gyéhéna* 1. 'gyenge, tehetetlen', 2. 'rossz, gyenge minőségű', *gyuss* 'örökség; juss', *gyussull* 'örököl; jussol', *hēptika* 'tüdőbaj; hektika', *hēptikás* 'tüdőbeteg; hektikás', *iskátula* ~ *katula* 'doboz; skatulya', *katikizmus* ~ *katékizmus*, *kórus* 'templomi karzat', *lénia* 'egyenes bevágás, út az erdőben', *létánya* 'litánia', *licita* 'árverés' (elvonás a *licitáll* 'árverez' igéből), *limbus* 'ingoványos, vizenyős terület', *minisztér* 1. 'a kormány tagja', 2. 'ministráns', *minisztráll* 'ministrál', *muzsika* 1. 'zene', 2. 'vmilyen hangszer', *muzsikás* 'muzsikus', *ókula* 'szemüveg', *ómárium* 'fiókos szekrény; almárium', *Páksom* 'a nagykoványi határ egy része, amely egykor legelő volt', *passzus* 'marhalevél, járlatlevél', *pérsóniás* 'alázatos, hízelgő <férfiakra mondják pejoratív színezettel>', *pérsóniáskodik* 'hízelg, alázatoskodik', (*pérváta*) 'árnyékszék', *prezsmítáll* 'kioktató hangon) sokat beszél, magyaráz', *profésszor* ~ *profésztor*, *proseció* 'körmenet; processzió', (*régula*) szabály', *régviráll* 'végrehajt, foglalással, árveréssel adósságának megfizetésére kötelez vkit', *régvirálló* 'végrehajtó', *segrēstye* 'sekrestye', *sentencia* 'igazság; szentencia', (*szekszió*) 'egy úrbéri telek (32 katasztrális hold)', (*szépéráll*) 'tejet' szeparátorral lefőlöz', *szilenciom* 'fölfordulás, rendetlenség', *szóدابikabóna* 'szóدابikarbóna', *tángáll* 'üt, ver', *tercia* 'terület, telek', *tréktáll* 'sokfélével' kínál', *vaks* 'gyanú; voks' és *vaksull* 'gyanúsít; voksol'.

A nyelvújítás latin jövevényszavainak témakörök szerinti összetétele azt mutatja, hogy egy részük a vallás, az egyházi kultúra területére esik (pl. *ádvént*, *dékány*, *dispitáll*, *létánya* stb.), másik hányaduk a közsézigazgatásra, törvénykezésre vonatkozó szavakat foglalja magában (pl. *egzekució*, *gyuss*, *licita*, *régvirálló*, *vaksull* stb.), nagyjából harmadrészük pedig a legkülönbözőbb fogalmi körökre terjed ki (pl. *ápitus*, *esenc*, *limbus*, *ómárium*, *szépéráll*, *tángáll* stb.). A latin jövevényszavaknak a nagykoványi tájszólásban való meghonosodásában is bizonyára fontos szerepet játszott az egyházi kultúra és a hazai deákos műveltség több évszázados hatása, továbbá az a körülmény, hogy „A XVII. századtól a latin nyelv annyira elterjedt hazánkban, hogy az iskolázott emberek második nyelvéné, *lingua paterna*-jává vált, a közéletben uralkodott, s tanult ember, akár nemesi származású, akár nem, latin tudás nélkül elképzelhetetlen volt” (Bárcai Géza: A magyar szókinés eredete.² Bp., 1958. 102).

Egy-két *c i g á n y* jövevényszó is gyökeret vert a nyelvújításban. Ezek a következők: *dēbla* 'ördög', *dzsalózik* ~ *dzsaszoz* 'megy', *dzsivázik* 'lop, megdezsmál', *kár* ~ *kárszég* 'hímvevő', *kula* 'ürülék', *kulázik* 'székel' és *morē* ~ *morkász* 'cigány'.

Régebben a falu szélén és a környező erdőkben viszonylag sok cigány lakott. Az utóbbi egy-két évtizedben pedig közülük igen sokan beköltöztek a faluba.)

Az itt felsorolt tájszavakon kívül természetesen vannak a nyelvújításban — ugyanúgy, mint a köznyelvben — más (pl. francia, olasz, török stb.) eredetű jövevényszavak is, ezek azonban nem tájnyelvi elemek, ezért nem foglalkoztam velük. A nagykoványi nyelvújítás szókinésének kisebb mértékben a cigány, szerb-horvát és latin eredetű tájszavak, de főképp a német jövevényszavak kölcsönöznek sajátos színezetet.

Megjegyzések egy metrikai kezdeményezéshez

(Jékel Pál—Szuromi Lajos: Petőfi metrumai I. Debrecen, 1980. Rotaprint 651 oldal [statisztikai korpusz bevezetéssel];

Szuromi Lajos: Petőfi verselése a János vitézig. *Studia Litteraria* 1982. 117—124. oldal + 15 tábla [elméleti tanulmány és összesítő táblázatok]

Statisztikai módszerrel vershangzást vagy megvalósuló metrumot kutatni nem új dolog. Olyan sok szempontú elemzésre azonban, amelyet Szuromiéék végeztek, nem tudok példát.

A metrikai jellemzés a statisztikai kiadványban a szótagok nyomatókának értékelésével kezdődik, a bőséges bevezető tájékoztatás szerint is. Minden szótag alatt nyolc számjegy található, ezek helyét (a pozíciókat) 8 betű jelöli: $\begin{matrix} a & b & c & d \\ e & f & g & h \end{matrix}$. Az első (a) pozíció jelzi a szótag időtartamát: a rövid nyílt szótag értéke 1, a rövid magánhangzós zárt szótagé 2, a hosszú magánhangzós nyílt szótagé 3, a hosszú zárté 4. A második (b) helyen találjuk a szótagnak a szóban elfoglalt helyzetét minősítő számot (szó belseji 0, szókezdő 1, egytagú szót alkotó 2), a harmadik (c) helyen jelölik a szerzők a szólamkezdő szótag nyomatókát és bizonyos korrekciókat, pl. a gép által „enklitikának” mért szócskák esetében. A d pozíció az érzelmi nyomatók ± 3 határok közti értékét fejezi ki, de a gépi összesítésben csupán a szótagnyomatók összegéből derül ki, hogy negatív vagy pozitív-e a d pozíció számjele. Az „e” pozíció a metszetkövető szótag nyomatókának számjele; az f pozíció értéke az „arzikus” (azaz metrikailag súlyos) szótagokban 1. A g h pozíció kétjegyű számként egybeolvasva tartalmazza az a—f pozíciók számaival jelölt pontok összegét. Példa A borozó c. versből:

E	ke-	bel-	nek	min-	de-	ne.
0120	1100	2000	2000m	2100	1000	1000
0104	0002t	0103	0002t	1105	0001t	0001z

(m = mellékmetszet, t = trocheus, z = csonka láb)

A módszert Kecskés András sokoldalú vizsgálatai után is jónak, előremutatónak, a nyolcpozíciós szótagértékelést még éppen áttekinthetőnek tartom azok számára, akik ezt érdeklődéstől indítva és némi fáradságot befektetve elsajátítják, mint valami különleges kottaolvasást vagy orgonaregiszter-jelzést.

A kérdés csak az, hogy ezt a kitűnő módszert mint keretet a szerzők hogyan töltik ki tartalommal, azaz valóságos adatokkal. Ehhez több szempontot is figyelembe kell venni.

Az egyik szempont Szuromi Lajos alapállása a szimultán vers tekintetében.¹ Azt

¹ Ehhez ismernünk kell Szuromi korábbi munkásságát is (főleg: Ady szimultán ritmusa. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1969) és elméleti alapvetésének összefoglalását: A versritmus elemzése az iskolában. Debrecen, 1980. Módszertani segédanyagok 47. A Hajdú-Bihar Megyei Pedagógus Továbbképzési Intézet kiadása, 108 oldal.

hiszem, ebben elvileg teljesen egyetértünk: a magyar nyelv prozódiaja az időmértékes verselés első alkalmazása óta szükségessé tette a verslábak és az ütemek valamilyen együttélését, bár koronkint, szerzőnkint, sőt versenkint más-más arányban.² Hogy ez az arány milyen, aszerint beszélhetünk megmértékelt ütemhangsúlyos versről, tiszta időmértékes versről, valóságos szimultán verselésről stb. De ez nem jelenti azt, hogy a magyarban minden időmértékes metrumú verset szimultán mértékrendszerűnek nevezzünk. Alighanem a szerzők sem ezt gondolták, amikor a bevezetés 1. oldalán ezt írták: „Műköltői alkotásaink zöme az időmértékes vagy szimultán mértékrendszerben íródott.” Ez inkább csak fogalmazási — esetleg gépelési — hiba, és így kellene értenünk: „Műköltői alkotásaink zöme az időmértékes vagy a szimultán mértékrendszerben íródott”

Egyébként örülnünk kell a több szempontot átfogó szemléletnek: „A magyar verselésben hagyományos monometrikus (időmértékes-verslábhozó vagy hangsúlyos-ütemező) szótagminősítéssel szakítva komplex szótagminősítést követünk” (19).

A másik szempont a vizsgálat egzakttsága. Erre minden olyan tudománynak törekednie kell, amely a nyelvvel kapcsolatos, mert az emberi nyelv természeti és egyúttal társadalmi jelenség, tehát vizsgálatához egyaránt szükséges méríteni a természet- és a társadalomtudományok eszköztárából. Mégis az a véleményem, hogy ne bízzunk túlságosan az egzaktnak látszó eljárásokban addig, amíg meg nem győződünk róla, hogy azok az adatok, amelyeket a statisztikai pontok mennyiségéhez betápláltunk, teljesen valós, objektív tényeket tartalmaznak-e. A részletes vizsgálatkor kiderül, hogy ezek a pontok sok szubjektív, olykor vitatható, sőt sajtós előiskolázottság nélkül valótlannak látszó adatot tartalmaznak, más fontos adatokat pedig nem vesznek figyelembe. Ezért igen kérdéses az, amit a szerzők a 2. oldalon állítanak: „A szótagolt költői verssorok alatt két sorban számjelekkel mindent le tudunk írni, ami prozódikusan fontos.”

Egy harmadik szempont a könyv címének tartalma. Abban teljesen egyetértünk, hogy Petőfi versei túlnyomórészt metrikus versek s hogy nagy szerepe van bennük a szimultán verselésnek. Azt is tökéletesen igaznak tartom, hogy a metrumelemzés csupán része a ritmuselemzésnek.

Még abban is egyetérthetünk, hogy a szövegnek prozódiai alapegységei a szótagok és a szavak, és hogy más hangsúlyfoka van a szókezdő szótagnak, mint a szólamkezdő szótagnak. De hogy az egytagú tartalmas szók szükségképpen nagyobb hangsúlyfokúak, mint a több tagúak, és hogy tőlük élesen elválaszthatók az ún. enklitikák, abban nagyon is kételkedem. Az sem egészen egyértelmű, hogy ki mit és melyik szövegben tekint szólamnak. Az adott népdalsorban (Zöld erdőben, sík mezőben sétál egy madár) a *zöld* és a *sík* valóban tartalmas, egytagú, szólamkezdő szavak, tehát értékelésükkor a maximális 2 pontot kapják. De az *erdőben*, *mezőben* szavak első szótagja csak akkor kapja a pusztán szókezdő szótagra jellemző 1 pontot, ha az egész verset nagyon értelemszerűen olvassuk. Ritmikusabb, dalszerű versmondáskor a szólamhangsúly elnyomja a szólam belseji szóhangsúlyt.

² Iskolai tankönyveinkre csaknem száz évig érvényes volt az, amit Torkos László már 1871-ben megállapított (Az Országos Középtanodai Tanáregylet Közölnye IV. 452): „A legelső hibás eljárás, mely verstanainkban általában honos, az, mely szerint egy részt főrészekben az egyes sorok rhytmusának feltüntetésénél egyedül a bennök előforduló v e r s l á b a k vétetnek alapul, a sorokat alkotó ü t e m e kről s azoknak helyes h a n g s ú l y o z á s áról ellenben legcsekélyebb említés sem tétetik, más részt pedig a függelékül felhozott ü t e m e s sorokban az ütemezés mint a magyar népies alakok különös sajátsága tüntetetik fel.” Csak a legutóbbi évtizedben történt jelentős változás a szaktudomány által már régen felismert kettősség iskolai bemutatására (pl. Goda Imre—M. Boda Edit: Irodalom 7. 1983. 30—1, 40—1, 52—3, 282—5; Goda—Horváth—M. Boda: Irodalom 6. 180), és ebben Szuromi elméletének is szerepe van.

Az ún. enklitikák többnyire nem is enklitikák, hanem proklitikák, azaz hangsúlyos szótag előtti súlytalan egytagú szavak. Módszertani könyvében is (A versritmus elemzése az iskolában. Debrecen, 1980. 20) tágan értelmezi Szuromi az *enklitika*-t. A magyar nyelvészet ilyen fogalmat nem ismer. Sem az akadémiai nyelvtanban, sem Gáldi összefoglaló verstani könyvében nem szerepel. A szó a görög nyelvtanból való, de ott az *ἐγκλιτικά* csak a megelőző szóhoz simuló szócskát jelenti. (L. pl. Maywald József: Görög nyelvtan. 1906. 9.) Valódi *enklitikus* szócska, azaz *hangsúlyos* szótag *után*i egytagú súlytalan szó, a magyarban alig van: *is* kötőszó, *-e* kérdőszócska. Amit Szuromiék az enklitikák példáiul felsorolnak, még csak nem is mind proklitikák. Proklitikus szó tipikusan az *a*, az névelő (bár ezek sem minden szövegbeli és versbeli helyzetben egyformán súlytalanok) és az *e* jelzői mutató névmás; a *de*, *ha* kötőszók már olykor erősebb nyomatókat kapnak, néha meg nem tapadnak szorosan az utánuk következő szóhoz. A *te*, *mi*, *ti* névmások pedig gyakran hangsúlyosak, és ha nem rajtuk van a mondathangsúly, akkor is gyakran kapnak kisebb témahangsúlyt, utánuk pedig aktuális tagolási metszet következik, tehát nem tapadnak úgy, mint a magyar vagy a görög névelő. Ezek értékelését, besorolását semmiképp sem szabad mechanikusan egy gépre bízni. Ha pedig a szótag időértékét gépiesen határozzuk meg, a *de*, *ha* szócskák rövid magánhangzós nyílt szótagja az 1. pozícióban éppúgy 1 pontot kell kapjon, mint a több tagú szavak hasonló felépítésű szótagja.

A szólam fogalmának túl tág az értelmezése. Nem elég kritérium az, hogy grammatikailag és logikailag összetartozó nyelvi egység, hanem hozzá kell tenni, hogy mondatnyi vagy mondatnál kisebb *folymatos*, azaz lineárisan összefüggő szövegrész. Az alany — állítmány kapcsolatra, tehát a predikatív szintagmára nem jellemző az, hogy egy szólamot alkot; gyakran kettészakad, máskor az állítmány nagyobb hangsúlya miatt prozódiailag nem egy, hanem két szólam, inkább csak akkor kerülnek egyetlen szólamba, ha a mondat aktuális tagolása nem esik egybe az alany és az állítmány közti határral. A jelző és a jelzett szó, az állítmány és a tárgy kapcsolata sem alkot mindig egy szólamot. Sok függ az egész mondat alkatától és a szöveg egészében elfoglalt helyétől.

Az érzelmi nyomatók megítélése igen szubjektív lehet. A negatív számok alkalmazása a pontozásban megnehezíti a pontszámok összegezését.

A nyolc pozíció közül voltaképpen csak az első az, amit egy gép is aránylag megbízhatóan tud négy számjellel értékelni aszerint, hogy a szótag rövid magánhangzós nyílt, rövid hangzós zárt, hosszú nyílt vagy hosszú magánhangzós zárt szótag-e. (És természetesen a két utolsó pozíció kitöltése is a gép dolga: az előző hat pozíció pontszámainak összegezése.) De azért itt is vannak vitatható határesetek. Ezért alig fogadhatjuk el a 14. oldal állítását: „Ez (az összesítés), ami valójában hangzik”, sem a 20. oldalon található kategorikus kijelentést: „Minden szótagnak van mérhető (pozitív) időtartama.” Az a kérdés, milyen mértékkel mérünk. Mérőműszerekkel lehet mérni azt, ami hangfelvételen rögzítve van. Kimogrammok vagy oszcillogramok mérésekor is előfordul, hogy nem tudjuk századmásodpercnyi pontossággal megállapítani a szótaghatárt a magánhangzók és a folyékony mássalhangzók közt. Ha fülünkkel, azaz helyesebben: ritmusérzékünkkel mérünk, akkor a pontosságot persze nem század-, hanem tizedmásodpercekben kell értenünk.

Ha pedig relatív mértékkel mérünk, vagyis ha csak arról van szó, hogy egy szótagot a metrikai, prozódiai értelemben vett időérték négy kategóriájának valamelyikébe be kell sorolni, az nem ilyen abszolút, hanem csupán verstani értékelés szerinti mérés. Akkor pedig az a kérdés, hogy mit tekintünk nyílt szótagnak. A *vigan* 2. szótagja zárt, ha a szón belül nézzük, de nyílt, ha az utána következő szó magánhangzós kezdetét is figyelembe vesszük. A könyv — helyesen — nem a szón belüli, hanem a verssoron vagy legalábbis szólamon belüli helyzetét figyelembe véve értékeli ezt a szótagot 1 ponttal, azaz rövid

nyílt szótagnak. De az *életem* utolsó szótagját is ugyanúgy értékeli, pedig az a sor végi zárt szótag, prozódiailag nem egyértelműen rövid. (És ugyanígy végig a hasonló sorzáró szótagokban.) Épp ezért a szerzőknek az az állítása sem helytálló, hogy (23. o.) az első „pozíció alapján megalkotható valamennyi szótag hagyományos [azaz rövid vagy hosszú] minősítése”. Még kevésbé áll az, amit németül így fogalmaznak (37. o.): „Die 1. 2. 7. 8. Positionen sind automatisch messbar und programmierbar”. Hiszen még a szótagolás sem oldható meg automatikusan, kellő előkészítés nélkül. (L. a *vízszugár* típusú szavakat!) Csak a 7.–8. pozíció kitöltése automatikus: a pontok összeadása.

A bevezetés példáiból és a Petőfi-versek teljes metrumtáblázataiból megint az derül ki, hogy korántsem objektív az az értékelés, amely szerint a szerzők a szótagot ide vagy oda sorolják. Nem egészen világos, miért kap az *E kebelnek mindene* sorban az *E* mutató névmás a harmadik pozícióban 2 pontot. Az *e* tipikusan proklitikus névmás, azaz majdnem annyira szabályosan hangsúlytalan, mint mély hangú párja, az *a* névelő. Csak kivételesen kap hangsúlyt, rendszeren lexikalizálódott szókapcsolatban, mint az *e földön, e napon, e tekintetben* típusú határozó, *e világ* (szemben a másvilággal), vagy elemismétlő határozókban, mint *e mellett a ház mellett*. A Petőfi-szótárban *e²* címszó alatt közölt versidézetekben kevés kivétellel hangsúlytalan az *e* névmás; az említett állandó szókapcsolatokon kívül csupán akkor eshet rá némi nyomaték, ha utána hangsúlytalan jelző következik: *E kis házban*. Még akkor sem értelmi vagy érzelmi nyomaték esik rá, ha iktusra, azaz metrikailag súlyos helyre kerül, hanem csak időértéke nyúlik meg, mert érvényesül benne — akárcsak az *a* névelőben — az elhagyott *z* helyetti hasonulás folytán a rá következő mássalhangzó meghosszabbodása: *Boldogsággal csordultig e (k)kebel*. Csak néha kerül rá nyomaték ütemhangsúlyos versben: „*Ember, élő ember!*” *e szót kiáltotta* (JV). Ha tehát az *E kebelnek* sorkezdő *E* szótagjában a *c* pozícióban korrekcióra kerül sor, azt kell kiemelni, hogy verstani nyomatéka miatt (és nem szólamkezdő vagy érzelmi nyomatéka miatt) rövid magánhangzós zárt szótagnak tekintendő és ezért pótlólag kap 1 pontot. Az 1. versláb csak akkor trocheus, ha a kezdő szótagot így értékeljük.

Hiánynak tartom a beszédritmikai hangsúlynak figyelembe nem vételét. Ennek a Fogarasi János és Arany László által észrevett és Szabédi rendszerében újraértékelt törvényszerűségnek következtében az értelmi nyomatéktól mint 1. szótagtól számított 3. szótag talán 1, az 5. szótag inkább 2 többletponttal lenne értékelendő, ha más prozódiai elv ezt a nyomatékölést nem keresztezi. (Maga Szuromi is figyelembe veszi ezt — nyilván Vargyas ritmizálásának hatására — a monometrikus ütemes verselésben, Zrínyi soraiban: A versritmus elemzése az iskolában 16.) A *mindene* szó sorvégi utolsó szótagja eszerint 1 ponttal többet érdemelne (hogy melyik pozícióban, nem tudnám eldönteni, talán a korrekcióra fenntartott *c*-ben), és akkor még jobban kidomborodna a számadatokban is a trochaikus liktetés.

Mindezek — valamint a továbbiakban részletezendő, átlagos verstani műveltség alapján kifogásolható adatok — ellenére nagy előnye a Jékel—Szuromi-féle módszernek az, amit így foglalnak össze (23. o.): „Munkánk . . . nyíltta, közvetlenül kontrollálhatóvá teszi prozódiai és technikai döntéseinket.” Ez így, ha nem is teljesen, de nagy mértékben igaz. Azért térek rá rovábbi részletekre, mert a tévedések vagy vitatható besorolások ellenőrizhetők, ki lehet javítani őket.

Előbb azonban érdemes még figyelmet fordítani a bevezetés német összefoglalására is. Ez nem egyszerűen rövidített változata a magyar szövegnek, hanem többletet is tartalmaz: olyan rövid áttekintését a magyar verselésnek, ami a magyar szakember számára ismerős, tehát fölösleges. Itt csupán egy terminológiai pontosítást látnék célszerűnek (30. o.) abban a mondatban, mely így kezdődik: „Wenn wir annehmen, dass die Prosodie nichts weiteres als die Messung von Silben ist . . .” A *prozódia* — sőt a német *Prosodie* — szót összetett szó tagjaként újabban tágabb értelemben is használjuk: a mondat intonációját is szoktuk *mondatprozódia*-nak nevezni (*Satzprosodie*). Ennek megfelelően a metrikai vonatkozású prozodiát pontosabban *szótagprozódia* összetétellel nevezzük (*Silben-*

prosodie). Wacha Imre ezt nevezi artikulációs prozódiónak. — Amit egyébként a bimetrikus verselésről írnak, németül is jellemzőnek, helytállónak tartom, a Rilke-vers metrikai elemzését is.

Nézzük meg most A borozó metrikai táblázatát szótagról szótagra, sorról sorra. Egyetérthetünk azzal, hogy a *Gondüzbő* szó 2. szótagja a versprozódiaiban éppúgy mássalhangzós kezdetű nyílt szótag, mint a *Vigan* 2. szótagja. Hiszen a verset folyamatosan mondjuk, az összetett szó általában, a szólamnak nevezett egy hangsúlyú szókapcsolat pedig szintén gyakran megszakítás nélkül folyamatosan hangzik (Balassa József régebbi elnevezése szerint: fonetikai szó), tehát nem számít az, hogy írásbeli elválasztáskor a *gondüzbő*-ben másutt van a szótaghatár, mint versmondáskor. Ez még a különírt, de egy hangsúlyú szókapcsolatokra is érvényes, mint *Vigan illan*.

Az már vitatható, hogy a *borocska* 1. szótagja csupán szóhangsúlyt kap. A *gondüzbő borocska* ebben a verskezdésben olyan szókapcsolat, melyben a *borocska* főnévre is jut annyi hangsúly, mint a jelzőjére. Itt még új információelemet hordoz (még akkor is, ha figyelembe vesszük a vers címét, melyben már célzás van a borra), tehát 1. szótagja nem csak szót, hanem szólamot is kezd: a rá következő névutós szerkezetet (*borocska mellett*). Azonkívül érzelmi tartalma is van. (Érzelmi nyomatékot ui. nemcsak egy szó szótagi jelentése alapján vehetünk figyelembe, hanem helyzeti értéke szerint is.) Ézért az 1100 értékelés helyett kaphatna a szótag 1111-et, tehát 1 többletpontot szólamkezdő és még 1-et érzelmi nyomatéka miatt; a nyomatékpontok összege akkor 2-ről 4-re emelkedik.

A 2. sor *Vigan* szavának 1. szótagja méltán kapott 1 pontot érzelmi nyomaték címén. De ez meg még több pontot érdemelne, mert érzelmi nyomatékán kívül rá esik a mondat hangsúlya is. A mondat legnyomatékosabb szava, a propositum kezdő szava, mely a rá következő igei állítmánytól átveszi annak nyomatékát. A mondathangsúly jelölésére nincs külön pozíció ebben a jelrendszerben; vagy a 3., vagy a 4. pozíciót kellene erre a célra felhasználni. A generatív mondat szereti *emfázis* néven összefoglalni az érzelmi és az értelmi mondathangsúlyt (mások újabban megkülönböztetik az érzelmi jellegű *emfázistól* az értelmi nyomatékot kívánó *fókusz-t*); ezen az alapon akár a 4. pozícióba is kerülhet a jelölése, de ha külön akarjuk választani az értelmi tagolást (melybe nagyrészt a szólamok alakulása is tartozik) és az érzelmi kiemelést, akár inkább a 3. pozíció pontjaiba kell számítani.

És itt kell rámutatnom a pontozási rendszernek egy alapvetésben mutatkozó hiányára: a mondat aktuális tagolásának, a mondathangsúlyok (ti. főhangsúlyok és másodrendű propositumhangsúlyok) és a témahangsúlyok egymáshoz való viszonyának figyelembe nem vételére. Ha már tekintettel vannak a szerzők az érzelmi nyomatéka (mely sokkal szubjektívebb, semhogy közvetlenül a metrikai jegyekhez lehetne sorolni), akkor sokkal inkább ügyelni kellene a mondat értelmi tagolására és az értelmi kiemelés fokozataira.

Ilyen mondathangsúly esik a 4. sor *nevetem* szavának kezdő szótagjára, az 5. sor *mit* kérdőszavára (ez még érzelmi hangsúlyt is kap, mert felkiáltó mozzanatot fejez ki), a 6., 13., 15. sor *bor* szavára, a 8. sor *mindene*, a 10. sor *Fütyentek*, a 19. sor *nevetve* szavának kezdő szótagjára (ez utóbbira még érzelmi nyomaték is).

Hogy Szuromi valójában nem érzékeli a mondathangsúlyt, az módszertani segédkönyvből tűnik ki (A versritmus elemzése . . . 53—4). Sorkezdő kötőszót, névmást hangsúlyosnak jelöl ott, ahol súlytalan, és súlytalanak ott, ahol mondathangsúly esik rá.

A legnehezebben érthető és könnyen félremagyarázható (voltaképpen félrevezető) adatok azonban a verslábak megjelölésében — és e megjelölések elvi alapjában — találhatók. A verslábak a szótagok időértékén alapuló lejtési egységek. Múlt századi verselésünket elemezve már Toldy Ferenc használta ugyan (Életképek 1844. 255) a *trochaeusi* kifejezést a magyar ütemes verselés jellemzésére, majd Torkos László rendszerbe is foglalta a „hangsúlyos verslábakat” (A magyar verselés alapelvei. A pesti ág. hitv. gimnázium Értesítője 1865. 11—8) és később is élt verstani munkáiban a súlyos és súlytalan szótagok együttesének az időmértéktől független elnevezéseivel (pl. dactylusnak nevezve a hangsúllyal kezdődő három szótagú ütemet), Toldyhoz hasonlóan trocheusokat látott

az olyan ütemhangsúlyos versekben, mint „Megy a juhász számaron” vagy Arany Rozgonyinéja (Torkos: Költészettan 1871.² 55–6, 67), Torkos utóbb mégis — éles kritikák hatására (melyek még Arany Jánosnak 1880 körül írt A hangsúlyosok hexametere és Hangsúlyos verselés c. akadémiai papírszeletein is hullámot vetettek) — elállt a lábnevezések ilyen kiterjesztésétől (El a verslábakkal! Figyelő 1878. 356. Későbbi munkáiban sem tért vissza az ilyen átvitt értelmű lábnevezésekre, pedig még 1912-ben is sokat foglalkozott az időmértékes verselés és az ütemek viszonyával). Szuromi Lajos a *Studia Litterariában* megjelent cikkében „hangzó versláb” néven próbálja a versláb fogalmának ilyen kiterjesztett értelmezését felújítani úgy, hogy — a lejtésegység benyomásának megőrzése és igazolása végett — belejátszanak a láb hangsúlyviszonyai is. Amilyen szerencsés a komplex prozódia megnevezése, előtérbe állítása és sajátos vizsgálata (Torkos László, Sík Sándor, Gáldi László nyomán), éppolyan célszerűtlen a verslábak nevének „komplex” értelmezése. Igaz, hogy Horváth János megállapítása szerint (Magyar ritmus, jövevényi soridom 1922. 90) a „pongyola jámbusi sor . . . hangsúlyelosztása emlékeztet . . . jámbusi sorok lejtésére”, de ezzel nem akarja a z o n o s í t a n i a hangsúlyos lüktetést a verslábakkal. Horváth kifejezései nyomán itt inkább *színlelt jambus*-ról beszélhetnénk. Horváth másutt is (Rendszeres magyar verstan 1951. 125–6, 129–37) sokat foglalkozik a jambusi lejtés szabálytöréseivel, ütemes versbe való átjátszásával; de csak jambusi, ill. trocheusi s o r o król beszél, nem minősíti jambusi l á b n a k azt a szótagpárt, melyben hangsúlyos hosszú szótag áll a (súlytalan) rövidnek a helyén, sem pedig trocheusnak azt, amelyikben súlyos rövid szótag van a súlyos hosszú helyén. A verslábak fogalmával igenis csak „primer” értelmezésben dolgozhatunk eredményesen. Ezek a lábnevezések kizárólag időtartamviszonyon alapuló egységeket jelölnek. Más értelmű használatuk zűrzavarra vezet, tönkreteszi az egész verselemzési módszer hitelességét. A „hangzó” jelző különben is félrevezető, hiszen a hangzásba beletartozik az időtartam is, de a hanglejtés, sőt a hangszín is. Ezért károsnak tartom a „hangzó versláb” kifejezés ilyen alkalmazását az iskolában (amint ezt Szuromi ajánlja: A versritmus elemzése . . . 59–60). A hangsúlyt is figyelembe vevő lábnevezéseket legalább olyan élesen meg kell különböztetni a valódi (időmértékes) lábakétól, mint a metszetek jelölését a kétféle verselési (monometrikus) rendszerben, (Az idézett helyen ez utóbbinak a bemutatása nagyon helyes és célszerű.)

Már az sem szabatos besorolás, hogy a szerzők a sor végi *mellett* szót kétszer is trocheusnak értelmezik, holott a szó 2. szótagja hosszú mássalhangzóval végződik, tehát sor végén is mindenképpen hosszú. A *mellett* tehát olyan spondeus, mely a trocheusi sorba illeszkedve természetes szóhangsúlyánál fogva trocheusi lejtést kap. (Ugyanígy j a m b u s i l e j t é s ről kell beszélnünk a *Könnyel, virággal, félelemmel* Ady-sor 3. verslábjában, melyről Szuromi — A versritmus elemzése . . . 47 — azt állítja: „valójában jambus”.)

De ilyen magyarázattal sem helytálló az a minősítés, mely szerint a *Hogy csak a bor* sorkezdés choriambus. A magyar choriambus tiszta időmértékes képlet, mely szimultán érvényesülhet az ütemhangsúlyos metrikájú magyar versben is, ha a szótagok időértéke — u u —. Ilyen értelemben szól róla Gáldi is, akinek két helyére Szuromi (*Studia Litt.* 1982. 118) hivatkozik. Szuromi álláspontja, melynek megokolását A versritmus elemzése az iskolában c. könyvében olvashatjuk (48. o.), elfogadhatatlan egyéni elképzelésen alapszik. A *bor* a költemény 6. sorában mindenképp rövid, hiszen magánhangzó következik utána. Az előtte álló névelő pedig a trochaikus lejtés következtében — de a *bor* érzelmi és értelmi hangsúlya miatt is — Petőfi korának prozódiai törvényei szerint (ma már kissé archaikusan) megnyúlik: *Hogy csak a (b)bor istene*, és így tisztán megvan a trochaikus lejtés, melynek itt semmi köze a choriambushoz. Az *a* névelő nem kisebb súlyú, mint a *csak*; a mondottak miatt az „g” pozícióban is kaphatna 1 pontot.

A *Fütyöntek rád* sorrészet nem is hasonlít a choriambushoz, hiszen nincs benne rövid szótag. A *Szívemet hol* sorkezdés szintén nem choriambus; 3. szótagja hosszú, értéke két trocheus.

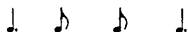
A *Két vándor* címéhez az egyetlen kérdésem: Valóban súlyosabb a két jelző azért, mert egytagú? A vers első sorában már nem is kérdelem, hanem határozottan kétségbe vonom azt, hogy a *kül* névutóban az egytagúságot két ponttal kell értékelni. Ennyire tartalmasnak érzem a szerzők egy enklitikus viszonyszót? A rá következő a névelő 2 pontját helyeslem, mert az *affiú* ejtőmód megokolttá teszi (bár lehet, hogy a szerzők nem erre gondoltak), de hogy a *fiú* 2. szótagja miért kap szólamkezdő nyomaték címén 1 pontot a c pozícióban, azt nem értem. És megint c jelzés a *vándorlanak* végén (lábjelként), mintha ez choriambus volna.

A következő versszakot kezdő *De* szó nem „enklitika”, szabályosabb volna 01 helyett 11 jelöléssel, már azért is, mert nem súlytalanabb, mint a 2. szótagú álló *mig* kötőszó. A sor végi *megy* zárt szótag, tehát 22 volna a megfelelő jelzése (nem 12).

És megint choriambusnak nevezett képletek ott, ahol nincs choriambus, hanem legfeljebb — u — (lépő szökő = harmadik epitritus), mint a *vándorlanak* szó, a *Míg gyors szökés* sorrészlet, — vagy nem is érthetők egyetlen összetett lábnak, mint a *Gyorsan sikamlék el* vagy *Sík róna téerein*, *S ballagva lejtének* sorok első négy szótagja.

A versek jellegzetes lejtése azért e félrevezető fogalmi rendszer ellenére is kiderül a képletekből. A choriambus elnevezésnek ez a kedvelése különben eszünkbe juttathatja reformkori elődeinket, akik a verbunkos zenében is, majd a verselésben is ki akarták domborítani az akkor elsősorban magyarnak érzett choriambusi ritmusképletet.³ Még Erkel is így írta le először a Hymnus dallamát, hogy choriambussal kezdte:

Is- ten, áldd meg.



Szerencsére idejében figyelmeztették, hogy a szövegnek nem ez a ritmusa, ezért az ország nyilvánossága elé már nem ez a változat került. (Babits Mihály is észrevette, hogy Arany tizenkettőseinek versritmusában nem a choriambus adja a sajátos magyar ízt, hanem általában a rövidebb és hosszabb szótagok arányos váltogatása: *Magyar ritmus* 1923. 1. jegyzet.)

Általában is az a kifogásolható Szuromi metrumelemzéseiben, hogy kitűnő elemzések mellett (mint módszertani segédkönyvének 83—5. oldalán *A vén cigány* és a Petőfi-versek metrikai jellemzése) olyan mesterkéltnek ható átértelmezéseket is alkalmaz, melyek semmiképp sem felelnek meg a közvetlen tapasztalatnak, a természetes ritmusérzéknek (mint uo. az *Aratlan dac* állítólagos „anapestizálása”). Ott is találkozunk (86—7. o., majd 91—2. o.) sorozatosan a choriambusnak és a többi versláb nevének efféle értelmezésével. Szinte üdítően hat, amikor a valódi choriambust nevezi choriambusnak (uo. 93—4) Weöres versében.

A „szólam” meghatározására általánosságban már utaltam. A *Két vándor* 10. sorában (*Míg* néma csend honol) a *Míg* kötőszó a c pozícióban 1 pontot kapott; ez a kulcs szerint a szólamnyomatékot jelenti, holott ez az egytagú szó nem alkot egy szólamot a rá következő hangsúllyal kezdődő jelzős predikatív szókapcsolattal. Még kevésbé szólamkezdő a sorvég *-nol* szótagja; vagy ha itt az 1 pont nem szólamnyomatékot jelöl, nem tudni, mit jelent. A *honol* szó különben tipikusan jambus, esetleg pirrichius, de semmiképp sem spondeus, ahogy a szerzők jelölik, hiszen első szótagja egyértelműen rövid.

A *Honát vesztette el* sor utolsó négy szótagját a szerzők megint choriambusnak jelölik (harmadik epitritus helyett); de ha choriambus, akkor nincs benne 4 pont értékű metszet!

³ Ez a nézet alighanem Fogarasi Jánostól indult ki (Művelt magyar nyelvtan elemi része. 1843. 134. §); Torkos előbb erősen bírálta Fogarasi „choriambus”-ait, és helyükbe a szótagok valódi időmértékén alapuló ritmusképleteket írta (Értesítő 1865. 5), csupán később (i. h. 12) engedte meg — a hangsúlyos verslábak elméletének bevezetése után — a choriambusnak (mint kettős trocheusnak) ilyen értelmű szerepeltetését.

Nagyon szerencsés azonban a 24. sor 4. szótagjának értékelése 10 ponttal („Az ifjú *dalt* zeneg¹⁾); ez valóban zárt szótag is, egytagú tartalmas szó is, szólamnyomatékos is, érzelmi hangsúlyt is kap, fő- és mellékmetszetre következik, „arsis” helyén áll. Ha a szerzők figyelembe vennék mondathangsúlyos helyzetét, még 1-gyel megemelhetnék a pontszámát.

Nem értünk egyet a szólamnyomaték értékelésére nézve a két utolsó sorban: „A dalra kelt fiú Ismét honára lel”. A szerzők az *ismét* kezdő szótagjára tesznek 1 pontot szólamnyomaték címén, pedig inkább a *dalra* és a *honára* szóval kezdődik szólam.

A „Mi haszna, hogy a csoroszlya” 4 első szótagjának még annyi köze sincs a choriambushoz, mint a Hymnusnak. A következő sorban meg az ionicus a minore kezdés kap c[horiambus] jelölést. A rá következő *haso* szótagok egyértelműen rövidek, semmi trocheus jellegük nincs.

Ahol aztán valóban choriambus jelenik meg: *Hogyha magot* (nem vetesz bele), ott meg két trocheust jelölnek Szuromiék. A *magot* tipikus jambus, a megelőző trocheussal együtt choriambus. A *nem vetesz* ellenben nem trocheus, hanem spondeus. A vers 10. sorában *Azért* tipikus jambusi kezdés, de a Jékel—Szuromi-féle rendszerben — mely előzetes külön tájékoztatás nélkül, a hagyományos verstani ismeretek alapján önkényes átértékelésnek hat — spondeus. A *terem* szintén jambus, de az t[rocheus] jelzést kap.

Ha bepillantunk a következő versek valamelyikébe, még elképesztőbb zűrzavar lep meg. Pl. az 5. vers 6. sora a naiv olvasó számára teljesen valótlan képet ad a benne előforduló verslábakról.

Illő, hogy egy statisztikai jellegű munkának a bírálata is számadatokra legyen alapozva. Vegyünk mintát Jékel—Szuromi hatalmas adattárából. A borozó c. 1. vers 1381 adatot tartalmaz, ha adatnak számítjuk a szótagokra bontást is, mely már voltaképpen értékelő beavatkozás a Petőfitől leírt és a szedő által kinyomtatott szövegbe. Így a vers a címével együtt 154 szótagot tartalmaz (10 nyolc szótagos, 10 hét szótagos sort és a címet). Mindegyik versszótag alatt találunk 7 adatot (a 7. és 8. pozíció ui. egyetlen kétjegyű számnak olvasandó), ez 1204 adat, a verscím alatt még 8 értékelő számot, ezzel együtt összesen 1212. Ezenkívül minden sorban találunk 1 metszetjelzést, az egész versben 20-at, minden 2. (olykor 4.) szótag végén lábjelzést, az egészen 77-et. Az összesítő sablon tartalmaz 8 átlagnyomaték-adatot, 17 metszetadatot, 15 nyomatékskála-adatot, 24 metszetre vonatkoztatott nyomatékadatot és 8 versláb-adatot; ez együtt 72 adat.

Ezek közül úgyszólván csak a szótagolás 154 adata fogadható el verstani szempontból kifogástalannak. Az „a” pozíció 154 adata közül 18 legalábbis vitás, a „b” pozíció 154 adata jó, ha elfogadjuk az egytagú tartalmas szók nagyobb pontértékét; a „c” pozíció 150 adata is helytálló, bár a metszet előtti nyomatékkal legalábbis egyenrangú a sorkezdő nyomaték, és ezt Szuromiék nem jelölik. Az „f” pozíció 150 adata közül 8 egészen félreérthető, de még az is vitatható, hogy a csonka láb nem kap arzikus nyomatékot. A „g h” pozíciók adatai közül mindaz hibásnak mutatkozik, melynek szótagadataiban hiba van: a 150-ból 33. Az 1212 pozíció- és szótagadatokból tehát összesen 71 vitás vagy a terminológiai hiba miatt tévesnek minősíthető. A 77 lábjelzés közül 3 ugyanígy helyteleníthető (az állítólagos choriambusok miatt; vehetnénk 6 hibának is, mert minden choriambusnak jelzett dipódia két trocheus). A 8 átlagnyomaték-adat mind tévesnek minősül, hiszen önkényesnek tűnő adatok elszórva estek a verssornak mind a 8 szótagjára. A 17 metszet-adat jó, a 15 nyomatékskála-adatból 6 látszik hibásnak. Ebből következik, hogy a 24 metszettípus szerinti nyomatékesoport-adat közül is 2 téves. A verslábak összesítő adataiból 6 a choriambusok önkényes értelmezése miatt tekinthető hibásnak, ezenkívül 2 trocheusnak minősített láb pirrihiusként volna értékelhető. Ha ezeket a vitatható eseteket leszámítjuk, akkor is legalább 84 adat az elfogadhatatlan besorolás miatt hibásnak vagy félrevezetőnek minősül az 1381 közül.

Ez a nem egészen 7%-os „selejt” azonban csak A borozóra érvényes. A további, főleg ütemhangsúlyos metrumú versek lábjelzéseiben sokkal több az önkényes elnevezési rendszer meghökkentő következménye: a helyesbítésre szoruló adatok aránya becslésem szerint jóval 8% fölé emelkedik.

A hibáknak vagy legalábbis ránézésre hibásnak tűnő adatoknak a forrását első-sorban abban látom, hogy Szuromi Lajos, jóllehet lényegre tapintóan domborítja ki a magyar verselésben az ütemek és az időértékviszonyok szükségszerű együttélését mint a szimultán verselés alapját, és ebben szerencsésen folytatja Torkos László múlt századi versszemléletét, átveszi Torkosnak egy hibás ötletét is: voltaképpen azt nézi, hogy egy-egy ilyen metrikai alapegységnek, amit verslábnek nevez, a n é m e tben (esetleg az angolban vagy az oroszban) mi felel meg. (Toldy Ferenc is talán ilyen füllel hallhatta.) Ez azonban nem a magyar vershallgató és verselemző szempontja, hanem a műfordítóé. Attól, hogy a Maros vize folyik csendesen kezdetű nótának a metrumát a németben a trocheus adja vissza leghívebben, a magyar nóta ritmusa még nem lesz trochaikussá. (Brahms ezt a trochaizálást a zenében is elvégezte, pedig ma már zenei ritmusokat könnyebben megértenek és átvesznek más zenei anyanyelvűek is; zene nélkül, csupán szöveges fordításban nem találnánk rossznak a német trocheusokat.) Legalábbis a kezdő négy szótagja semmiképp sem trocheus. Nem a lábakat kell „átkeresztelni” ún. „hangzó versláb” címen, hanem az időmérték szerinti verslábak különböző hangsúlyú változatainak kellene valamilyen jelzővel olyan nevet adni, hogy az időmértékes karaktert a név ne hamisítsa meg. Túl kellene végre jutni ezen a Toldy idejéből származó és Torkosnál egy időben rendszerre alakított, de már akkor is ellenzést kiváltó azonosításon. Nem minden jó és célszerű, amit a múlt században írtak. (Pl. évszázados hagyomány és Arany János tekintélye sem tudja ma már elfogadtatni azt, hogy alexandrinnak nevezzük az ütemhangsúlyos felező tizenkettőt.)

Beszélhetnénk pl. *színellett* (esetleg *álcázott*) anapestusról, choriambusról stb. vagy jambuspótló spondeusról, trocheuspótlólóról s í. t., sőt el tudnék képzelni ilyen elnevezéseket is: antijambus (ó —), antitrocheus (— ó), vagy pszeudodaktilus (pl. *óóó*, voltaképpen tribrachys stb.). Ez jobban sugallná a szerzőnek azt a felfogását, hogy a másfél évszázados magyar verselési gyakorlat az időmértékes lábak hosszú szótagját (a német, angol, olasz prozódia nyomán) sokszor hangsúlyos szótaggal helyettesíti. De az ilyen helyettesített jambus, choriambus az időmérték szempontjából nem jambusi stb. láb, hanem annak csak elferdített utánpótlása. (Ez persze nem verselési hiba, hanem még arra is utal, hogy idegen nyelvre való fordításban a hangsúlyos iktusnak hosszú — és ezért hangsúlyos — szótag felel meg.) Nem „hangzó” verslábról, jambusról kellene szólni (hiszen a versláb nem hangzik, azt csak az időmértékes verselésben iskolázott fülű versértő hallja bele a metrikusan rendezett lüktetésbe), hanem inkább *hangsúlyossá átjárt* (v. *színellett*, *álcázott*) verslábakról. És a képletekben, rövidítésekben is mindig világosan meg kellene ezeket különböztetni a valódi időmértékes, monometrikus lábaktól, pl. betűindexszel vagy melléjjellel.

A jambus változataira nézve javaslatokat tettem az 1981-ben tartott nemzetközi hungarológiai kongresszuson¹; kifejezőnek találom pl. a hangsúlyos rövid szótaggal kezdődő (azaz éles hangsúlyú) *éles jambus* (ó —) nevét. Ennek persze olyan nyelvekben, mint a német, olasz, orosz, spanyol stb., semmiképp sem jambus felel meg, hanem trocheus, de a magyarhoz hasonló hangsúlyos indítású röviddel kezdődő ritmusképlet megvan a csehben, finnben, talán az angolban is. A magyar versolvasók és versmondók számára azonban ébren kell tartani az időérték szerinti képleteket, hiszen a városi közbeszédben úgyis kezd kiveszni a hosszúság és rövidség határozott megkülönböztetése.

¹ Azóta megjelent: A magyar vers. Nemzetközi Magyar Filológiai társaság. (Szerk: Béládi Miklós, Jankovics József, Nyerges Judit) Bp. 1985. 77—81.

Korai volt egy ilyen — következményeiben végig nem gondolt — rendszert gépi memóriába táplálni és 400 példányban sokszorosítani. Ebből 40 példány is elég lett volna, de kizárólag csak belső használatra, műfordítóknak. A Szuromi-rendszernek ezt a hiányokkal és félrevezető terminológiával terhes változatát előbb korrigálni kellene, aztán terjeszteni.

Mindezeket a kifogásokat azért soroltam el, mert Szuromi verselemzési rendszerét ezek ellenére termékenynek, sokat ígérőnek tartom. De alapos átdolgozásra lenne szükség, különösen a verslábak és a hangsúlyok minősítésében, sőt kissé a terminológiában és az alig érthető részek fogalmazásában is. Kár volna, ha a szembetűnő hibák miatt hitelét vesztené az is, ami ebben a kutatásban valódi és maradandó értékű. Egy javított változatot már érdemes Petőfi egész verses költészetére kiterjeszteni, és csak azután jöhet szóba valamiféle metrinomnak vagy metrifonnak nevezhető okos gép, mely talán képes lesz megállapítani olyasmit, amit most még az emberek is nehezen vesznek észre.

Elekfi László

Egy hipotézis a lehetséges közvetlen összetevős szerkezetekről

1. A hipotézis. Tekintsük a következő mondatokat:

- (1) *János büszke volt.*
- (2) *János büszke ∅.*
- (3) *Büszke János volt.* (— Nem pedig Péter.)
- (4) **Büszke János ∅.* (— Nem pedig Péter.)

Talányos, hogy miért rossz a (4) mondat. Nem tudunk sem jelentéstani, sem mondattani elvekről, amelyeknek ellentmondana. (E kérdést talán É. Kiss (1981) vetette föl először.) Rövid vizsgálattal kideríthető, hogy ez a jelenség csak akkor mutatkozik, ha a *büszke* és a kopula (*vagyok*, *vagy* stb.) egymástól távol vannak, és a kopula jelen idejű. harmadik személyű (vagyis ∅ alakú):

- (5) *János ma büszke volt.*
- (6) *János ma büszke ∅.*
- (7) *János volt ma büszke.* (— Nem pedig Péter.)
- (8) **János ∅ ma büszke.* (— Nem pedig Péter.)

Megoldási javaslatunkat egy hipotézisben fogalmazzuk meg:

- (i) Nem létezhet olyan megszakított összetevő, amelynek valamelyik elszakított része ∅ alakú.

Bár e feltételezés látszólag szerény megkötést jelent a lehetséges közvetlen összetevős szerkezetekre vonatkozóan, és feltehetően csak kevés nyelv kevés mondattípusánál demonstrálható olyan szépen, mint a (3–4), (7–8) példákban, valójában radikális korlátozás. Ha tartható, akkor nemcsak az elemző automatákat és nyelvtanokat lehet jelentősen egyszerűsíteni, de következésképpen azt a mechanizmust is egyszerűbben lehet elképzelni, amellyel feltételezésünk szerint minden ember rendelkezik, miután anyanyelvét elsajátította. Ez pedig azt jelenti, hogy közelebb kerülünk „az anyanyelvvelsajátítás csodájának” megértéséhez.

Hipotézisünket természetesen pontosabban is meg kell fogalmaznunk. Nyilvánvaló például, hogy — mint a közvetlen összetevős szabályok általában — nem vonatkozik a

morfémák összetevőire, azok ugyanis nem mondattanilag, hanem lexikailag tartoznak össze. Tekintsük például a következő héber szavakat:

- (9) *šamar* = [tő *š . . . m . . . r*] + [flexió *a . . . a*] 'vigyázott rá'
 (10) *šmor* = [tő *š . . . m . . . r*] + [flexió *ø . . . o*] 'vigyázz rá'

Itt mind az igető mássalhangzómintája, mind a flexió magánhangzómintája lexikailag van rögzítve, a második flexióban a *ø* nem nehezíti az elemzést. A módosított hipotézist így fogalmazhatjuk meg:

- (i') Ha egy kategória valamely paradigmaticus alakja *ø*, akkor ez a kategória csak más, ettől eltérő paradigmaticus alakjaival újraírva lehet valamely megszakított összetevő elszakított része. Tömören:

*[A[B x] . . . [C ø]]; *[A[B ø] . . . [C x]].

Látszólag vannak olyan esetek, amelyek ellentmondanak az (i') hipotézis tömör, képletszerű megfogalmazásának: az ellipsis esetei. Ilyenkor persze a *ø* nem „paradigmatikus alakja” az elhagyott elemnek, a szöveges megfogalmazás tehát semmiképpen sem vonatkozik az ellipsisre. Véleményünk szerint nincsen ellentmondás a szöveges és a képletszerű megfogalmazás között: az elliptikus mondatokban nincsenek *ø* alakú elemek.

- (11) *Nem.*

A (11) mondat tetszőleges eldöntendő kérdésre (sőt, tetszőleges mondatra) adható elliptikus válasz; milyen „ellipsis-*ø*-kat” feltételezzünk benne? Ha az ellipsis eseteire is kiterjesztenénk a *ø*-k használatát, az ilyen mondatokhoz végtelen sok elemzést rendelhetnénk, ami helytelen lenne, hiszen a beszélők általában véges időtartam alatt megértik a mondatokat, tehát feltehetően nem végtelen sok lehetséges elemzés között választanak.

Módszertanilag egyébként nem okoz gondot az „ellipsis-*ø*-k” és a valódi *ø*-k elkülönítése: (1) az előbbi bármi helyett állhat, az utóbbi egy meghatározott elem helyett (például a magyarban a kopula jelen idejű, egyes vagy többes szám harmadik személyű alakja helyett); (2) az elliptikus szerkezet mindig kiegészíthető hiányzó elemek pótlásával, a valódi *ø*-t nincs mivel „pótolni”.

A fentiek értelmében hipotézisünk nem zárja ki az ilyen mondatokat:

- (12) (— *El fogsz menni?*) — *El fogok.*

2. A hipotézis egy következménye. A magyar infinitívusos szerkezetek tárgyalásakor (Kálmán és mtsai, 1984) szükségessé vált a hangsúlykerülő igék (l. Komlósy, 1983) között két alosztályt elkülöníteni. Az első semleges mondatban *igevivője* után áll hangsúlytalanul, vele együtt alkotja az *igei csoportot*, és az összes bővítmények ehhez az igei csoporthoz, nem pedig magához a ragozott igehez tartoznak:

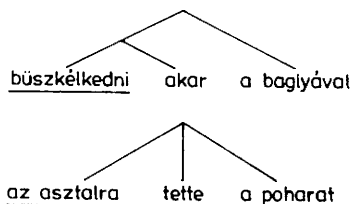
- (13) *Pityu büszkélkedni a k a r a baglyával.*

(Világos, hogy a *-val/-vel* ragos névszói csoport nem az *akar* vonzata.) A második hangsúlykerülő igefajta önmagában (esetleg igekötőjével együtt) alkotja az igei csoportot, és az, amin *csügg* (ami után hangsúlytalanul áll), egyszerűen a bővítménye (vonzata vagy szabad határozója):

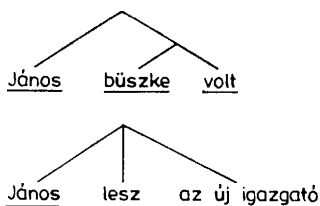
- (14) *Jóska az asztalra tette a poharat.*

Az első szerkezetfajta t a l á g a z ó n a k, a másodikat s i m á n a k fogjuk most nevezni.

(15) elágazó szerkezet: *büszkélkedni akar a baglyával*



(16) sima szerkezet: *az asztalra tette a poharat*



A magyarban a kopulát is kétféleképpen használjuk. Egyrészt összetett állítmányokban, mint amilyen az (1–8) mondatoké (*büszke vagyok, vagy stb.*), másrészt az ún. azonosító mondatokban:

(17) *János lesz az új igazgató.*

(18) *János \emptyset az új igazgató.*

A két mondatfajta különbsége jól látszik, ha (4)-et (19)-cel és (20)-szal, (8)-at pedig (21)-gyel vetjük össze:

(4) **Büszke János \emptyset .* (– Nem pedig Péter.)

(19) *Az új igazgató János \emptyset .* (– Nem pedig Péter.)

(20) *János az új igazgató \emptyset ?* (– Nem a régi?)

(8) **János \emptyset ma nagylelkű.* (– Nem pedig Péter.)

(21) *János \emptyset mától az új igazgató.* (– Nem pedig Péter.)

Ha az 1-ben felállított hipotézist elfogadjuk, akkor világos, hogy a (3) és a (7) mondatban van megszakított összetevő, a (19), (20) és (21) mondatokban viszont nincs. Ehhez még azt is feltételeznünk kell persze, hogy a (19) és a (20) közvetlen összetevős szerkezete megegyezik. Eszerint az összetett állítmányos mondatokkal szemben az azonosító mondatokban az igei csoport egyszerű, a puszta kopulából áll, e mondatok szerkezete sima, amazoké elágazó:

(1) *János büszke volt.*

(17) *János lesz az új igazgató.*

Következtetésünk tehát a segédigékkel kapcsolatban kidolgozott elemzést igazolja: a hangsúlykerülő igék egy része képes igeivős igei csoportot alkotni (*úszni akar, büszke volt, átfut, vizet iszik, drágának tart*), a többiek valamelyik bővítőmennyük után (az

alany, lévén vonzat (l. Prószéky, 1984), szintén ide tartozik) állnak hangsúlytalanul, és önmagukban (esetleg igekötőjükkel) alkotják az igei csoportot (*János volt, az új igazgató lesz, az asztalra tette, a Duna két partján terül el, zuhanyozni megy*).

Irodalom

Kálmán C. György—Kálmán László—Nádasdy Ádám—Prószéky Gábor: A magyar segédigék rendszere. Kézirat, megjelenés előtt (ÁNyT.), Budapest, 1984.

E. Kiss Katalin: Structural relations in Hungarian, a „free” word order language. *Linguistic Inquiry*, 12 (1981.): 185—213.

Komlósy András: Fókuszban az igék. Kézirat, Budapest, 1983.

Prószéky Gábor: Határozók, szabad határozók. Kézirat, megjelenés előtt (ÁNyT.), Budapest, 1984.

Kálmán László

Az idéző mondategység igéiről

Dömötör Adrienne: A magyar nyelv egyenes idézeteinek és idéző mondategységeinek kapcsolatáról (Nyr. 107: 472) című cikkében említi az idéző—idézett mondatviszonyoknak azt az alfaját, mikor az idézet után jelentkező mondategység igéje nem tartozik bele a mondatot jelentő igék körébe. Példái a következők:

- (1) *Most valamit inni kéne — jön vissza az öcsém.*
- (2) *Olcsvay Beátának — ült le az egyik dőlben Frau Stocker az asztalhoz — már csak napjai vannak.*
- (3) *Amerről én jöttem — pirultam el —, arra tessék.*

E példamondatokhoz a szerző az alábbi megjegyzést fűzi: „Ezen idézési mód (különösen a szépirodalomban) nemcsak, hogy általánosan elterjedt, és gyakran használatos forma, hanem egy nyelvi tendencia: a jelentéssűrítés megvalósítója is, azzal, hogy a mindenki számára evidens konstans nem teszi ki, hanem a vele érintkező cselekvést, állapotba jutást közli csak.”

A cikknek ez a megállapítása felveti a magyar prózafordítók néhány állandóan visszatérő gondját.

Megteheti-e a fordító, hogy az eredeti (esetünkben orosz) szöveg idéző mondategységének mondatot jelentő ige állítmányát elhagyja és helyette az idéző mondategység valamely más elemét (pl. módhatározóját) teszi meg a fordításban igei állítmánynak?

(4)

— Это наша аристократия, князь — с желанием быть насмешливым сказал московский полковник. (Толстой)

— Ez a mi arisztokráciánk — *igyekezett csúfondáros lenni* a moszkvai ezredes, . . . (Németh L. ford.)

Megteheti-e továbbá a fordító, hogy az eredeti szöveg idéző mondategységének mondatot jelentő igéjét összevonja a módhatározóval?

(5)

— Да — сказала Катя со вздохом. (Толстой)

— Bizony — *sóhajtott* Kátya. (Szöllösy K. ford.)

(6)
 — ... Это выходит глупо и пошло — *сказал* — Nevetségesen és ostobán hangzik ...
 отец с раздражением. (Чехов) *csattant fel* jó atyám. (Sz. K.)

(7)
 — ... — *заикнувшись спросил* он. (Булгаков) — ... — *hebegte* ... (Sz. K.)

(8)
 — ... — *ответил злобно*. (Булгаков) — ... — *vetette oda* ... (Sz. K.)

És végül, megteheti-e a fordító, hogy az eredeti szöveg általános szemantikai tartalmú mondást jelentő igéjét Ja. I. Recker terminusával élve „differenciálja”,¹ azaz a forrásnyelvi szemantikai mezőben központi helyet elfoglaló igét (pl. *сказать*) olyan igével fordítja, mely ugyanabban a célnyelvi szemantikai mezőben perifériálisabb helyet foglal el (pl. *dörmög*)?

(9)
 — Наконец то — *сказал* он. (Чехов) — Végre! — *kiáltott fel* (Sz. K.)

(10)
 — Какие беспорядки — *сказал* он. (Чехов) — Micsoda rendetlenség — *dörmögte*. (Sz. K.)

(11)
 — Мисаил — *сказала* она, — что ты с нами делаешь? (Чехов) — Miszail — *zokogta*, — mit csinálsz velünk? (Sz. K.)

(12)
 — Ты опять оставил службу ... *проговорила* она, — О, как это ужасно. (Чехов) — Már megint otthagytad az állásodat ... — *zihálta*, — Istenem, milyen rettenetes ez. (Sz. K.)

A három fordítói módszer mindegyike a Dörmötör Adrienne által említett „jelentés-sűrítést” szolgálja. Akármelyik műveletet végzi el ugyanis a fordító, tehát akár elhagyja az eredeti idéző mondategység általános szemantikai tartalmú mondást jelentő igéjét, akár összevonja a módhatározóval, akár szűkebb jelentéstartalmú mondást jelentő igével váltja fel, a magyar idéző mondategységben minden esetben konkrétabb lesz az igei állítmány mint az oroszban volt (vö. *сказать, проговорить* → *felsóhajt, felsattan, zihál, hebeg* stb.). Ezt a műveletet a fordításelméleti szakirodalom „konkretizálásnak” nevezi. Ja. I. Recker, V. N. Komisszarov, L. Sz. Barhudarov műveiben² bőségesen találunk példákat e fordítói művelet szemléltetésére.

Fel kell tennünk a kérdést, vajon jogos-e ennek az átváltási műveletnek rendszeres alkalmazása az orosz szépirodalmi művek idéző mondategységeinek magyarra való fordításában?

Először azt vizsgáljuk meg, milyen helyet foglalnak el az idéző mondategységek a prózai művek szerkezetében. D. E. Rozental a prózai művek szövegét két részre osztja

a „szerző beszédére” (авторская речь) és a „szereplők beszédére” (речь персонажей), majd a szerző beszédét tovább bontja „elbeszélésre” (повествование) és a szereplők beszédét kísérő „szerzői kommentárra” (авторские слова).³

Az idéző mondategység formájában megfogalmazódó szerzői kommentárnak a műben — azon túl, hogy megmondja, ki beszél — sokféle funkciója lehet:

- jellemezheti a szereplők megnyilatkozásának jellegét (*kérdezte, felelte, kapott a szón, vágott közbe* stb.);
- jellemezheti a szereplők megnyilatkozásának intenzitását (*rivallt rá, förmedt rá, ordította, csattant fel* stb.);
- jellemezheti a szereplők beszédbeli sajátosságait (*dadogta, hebegte, csuklotta, ropogtatta az „r” betűket* stb.);
- jellemezheti a szereplők lelkiállapotát (*csodálkozott, hűledezett, szörnyülködött* stb.);
- jellemezheti a szereplők testhelyzetét (*nyújtotta kezét, állt fel, húzta ki magát* stb.);
- és végül, hozzáfűzhet a szereplők szövegéhez olyan cselekvéseket, melyek nincsenek szoros kapcsolatban a szereplők szóbeli megnyilvánulásaival, nem egyidejűleg, hanem a megnyilatkozást követően zajlanak le: *Való igaz, hogy sok baj volt vele — vágja félbe, keni meg vajjal és lekvárral a kenyeret, harap egy falatot belőle és rácsálja Leonora asszony.* (Mario Vargas Llosa: *Pantaleon és a hölgyvendégek.* Huszágh Nándor ford.)

Ezek a funkciók nyilván nem nyelvspecifikusak. Ha vannak a műben szerzői kommentárok (azért mondjuk feltételesen, mert a klasszikus regényforma felbomlásával, a pont, a vessző, az írásjelek, az egyenes idézetek eltűnésével a szerzői kommentár is eltűnik sok modern regényből), a fenti funkciók nyilván egyaránt jellemzőek az orosz, a spanyol, az angol, a magyar stb. regényirodalomra.

Az azonos funkciók azonban a különböző nyelvterületeken, a különböző írói életművekben különböző eszközökkel valósulnak meg. A testhelyzet jellemzése pl. történhet analitikusan (a) és szintetikusán (b)

- (13) a) — ... — *mondta Anna, és kihúzta magát.*
 b) — ... — *húzta ki magát Anna.*

A követő cselekvés kifejezése szintén:

- (14) a) — ... — *mondta Anna, és letette a csészét.*
 b) — ... — *tette le a csészét Anna.*

Valamely szereplő érzelmileg telített nyilatkozatát a szerző kísérheti semleges kommentárral (a), de alkalmazhat érzelmileg telített ígét is (b):

- (15) a) — *Tönkretetted az életem — mondta az asszony.*
 b) — *Tönkretetted az életem — zokogta az asszony.*

A fordítók intuíciója azt súgja, hogy a magyar nyelvre inkább a (13) b), a (14) b), és a (15) b) megoldások jellemzőek. Komisszarov szerint a fordítók munkájukban mindig a két nyelv rendszerbeli és nyelvhasználati különbségeiről kialakított intuitív elképzeléseiket realizálják.⁴ Helyesen működik-e ebben az esetben az intuíció? Az orosz idéző mondategységek konkretizáló fordítását (az általános jelentéstartalmú idéző ígék elha-

gyását vagy a módhatározóval való összevonását stb.) csak az oroszról eltérő magyar irodalmi hagyomány indokolhatja. Az orosz és a magyar idéző mondategységek e feltevézett eltéréseinek próbáltunk nyomába szegődni öt magyar író (Jókai, Mikszáth, Móricz, Déry, Sarkadi) és öt orosz író (Tolsztoj, Dosztojevszkij, Csehov, Bulgakov, Trifonov) idéző mondategységeinek egybevetésével. Mindegyik írótól két művet választottunk, művenként 100 idéző mondategységből álló mintákat vettünk, tehát 1000 magyar és 1000 orosz idéző mondategység egybevetése alapján vontuk le következtetéseinket.

Szemléltetésképp vessünk itt össze három orosz és három magyar mintát. Az író neve és a mű címe után felsoroljuk a mű valamely tetszés szerinti (természetesen párbeszéd) részéből kiválasztott 100 idéző mondategység igéit csökkenő gyakorisági sorrendben. Az igéket nem a műben előforduló alakban, hanem szótári alakban adjuk meg, az igék után zárójelben álló szám azt jelenti, hányszor fordul elő az illető ige a 100-as mintán belül.

Толстой: Семейное счастье: сказать (55), проговорить (10), отвечать, спросить (6), думать (5), прибавить (4), повторять, послышать, продолжать, говорить (2), обратиться, прокричать, засмеяться, начать, докончить, перебить (1).

Достоевский: Белые ночи: сказать (25), отвечать (20), закричать (12), начать (10), перебить (9), прибавить, проговорить (3), вскричать, заметить, продолжать, заговорить (2), прервать, засмеяться, подхватить, смешаться, запеть, пронестись, спросить, подумать, окликнуть, повторить (1).

Чехов: Моя жизнь: сказать (36), спрашивать (14), продолжать (11), говорить (10), проговорить (5), вздохнуть (3), ужаснуться, начать, отвечать (2), заключить, крикнуть, подумать, обратиться, пробормотать, представить, беспокоиться, звать, слышаться, отзвучиваться, соглашаться, вспылить, обидetя, бормотать, рассмеяться (1).

Jókai: Egy magyar nábob: *szól* (27), *mond* (11), *kiált*, *kérd* (10), *felkiált*, *folytat* (3), *állít*, *viszonoz*, *tudakozódik*, *dörmög*, *felel*, *kezd* (2), *ság*, *ismétel*, *eseng*, *hörög*, *szabódik*, *kacag*, *ráriád*, *ráírómed*, *ráíróvall*, *ment*, *nevet*, *közbeszól*, *visszafelel*, *mosolyog*, *rákiált*, *ráfelel*, *rebeg*, *dünnög*, *erősít*, *mormog*, *ráördít*, *megszóal*, *felsőhajt*, *megszólít* (1).

Mikszáth: A Noszty fiú esete Tóth Marival: *felel* (11), *kérd* (10), *mond* (8), *szól* (7), *megjegyez*, *ráírómed*, *kiált*, *dadog*, *csodálkozik* (3), *hozzátesz*, *felkiált*, *jelent*, *vél*, *ellenkezik* (2), *kevélykedik*, *ujjong*, *okvetetlenkedik*, *dicsér*, *sóhajt*, *közbeszól*, *felriad*, *felpattan*, *felhorkan*, *bosszankodik*, *tűnődik*, *tiltakozik*, *helyreigazít*, *türelmetlenkedik*, *mosolyog*, *sajnál*, *dicsékszik*, *beereszkedik*, *kezd*, *röhög*, *elszólja magát*, *tördeli a kezét*, *hüledezik*, *kiesik a sodrából*, *eszmélkedik*, *ellenvet*, *felfortyan*, *hebeg*, *dünnög*, *említ*, *nevet*, *rátámad*, *ráhagy*, *felsőhajt*, *folytat*, *suttog*, *közbeveg*, *dühösködik*, *eseng* (1).

Móricz: Isten háta mögött: *mond* (19), *kérdez* (16), *szól* (6), *kiált* (4), *felkiált*, *köszön*, *nevet*, *ráhagy* (2), *gondol*, *elősiet*, *szeleskedik*, *összezsappja a kezét*, *szörnyülködik*, *vállára teszi a kezét*, *néz*, *beleszól*, *fogad*, *felkacag*, *belekoityant*, *gondolkodik*, *ismétel*, *mesél*, *utána-szól*, *megáll*, *ráhagy*, *élcél*, *kanyarít*, *felkacag*, *rebeg*, *elgondol*, *utánaszól*, *mosolyog*, *indítványoz*, *legyínt*, *kacag* (1).

Mindjárt szembeötlik, hogy a három magyar mintában nagyobb az igék változatossága. Ennek számszerű kimutatására több lehetőség van. Kiszámíthatjuk pl. az egyes minták „változatossági mutatóját”, oly módon, hogy a mintában szereplő különböző igék (type) számát elosztjuk az összes idéző ige számával (token). Ha a 100 idéző igénk mind azonos lenne (az orosz írók csak a *казамь*-ot, a magyar írók csak a *mond*-ot használnák) a változatossági mutató 0,01 lenne. Ha a 100 idéző ige mind különböző lenne (sem az orosz, sem a magyar írók nem ismételnék meg soha ugyanazt az idéző igét),

1. táblázat

A kétféle változatossági mutató

	1. sz. változatossági mutató (VM/1)			2. sz. változatossági mutató (VM/2)	
	összes ige	különböző igék száma	type token	egyszer előford. igék száma	egyszer előforduló ige összes különböző ige
Tolsztoj	100	16	0,16	6	0,375
Dosztojevszkij	100	21	0,21	10	0,476
Csehov	100	24	0,24	15	0,625
Jókai	100	36	0,36	24	0,666
Mikszáth	100	53	0,53	39	0,736
Móricz	100	35	0,35	27	0,771

a változatossági mutató 1 lenne. A type/token arány kiszámításával kapott változatossági mutató alapján így helyezkednek el az egyes írók a fenti két szélső érték között: Tolsztoj: 0,16, Dosztojevszkij: 0,21, Csehov: 0,24, Móricz: 0,35, Jókai: 0,36, Mikszáth: 0,53. Legkevésbé változatos tehát Tolsztoj, és leginkább változatos Mikszáth igehasználata.

A változatosság mérhető úgy is, hogy az egyszer előforduló igék számát osztjuk az összes különböző ige számával. Ha így számítjuk ki a változatossági mutatót, természetesen akkor is hasonló sorrendet kapunk, mint az előbb, mivel nyilvánvaló, hogy minél több különböző ige jut az egyes minták 100 idéző igéjére, annál több az igék között az egyszer előforduló ige. Az egyszer előforduló igék és az összes különböző igék hányadosa alapján a sorrend a következő: Tolsztoj 0,375, Dosztojevszkij 0,476, Csehov 0,625, Jókai 0,666, Mikszáth 0,736, Móricz 0,771. Mint látjuk a sorrend majdnem ugyanaz, az egyszer előforduló igék aránya mindhárom orosz mintában kisebb, mint a magyar mintákban.

Ugyancsak a változatosságról, ill. — ha úgy tetszik — a változatosság hiányáról, ar igehasználat monotonijáról tanúskodik az is, hogy mintánként az első öt leggyakoribb ige a minta összes idéző igéjének hány százalékát fedi. Tolsztojnál például az első öt leggyakoribb ige (*казань, проговорумь, омаечамь, спочумь, думамь*) az összes ige 82%-át fedi, míg pl. Jókainál az első öt leggyakoribb ige (*szól, mond, kiált, felkiált, folytat*) csak 61%-át. Eszerint a következőképpen alakul a sorrend: Tolsztoj 82%, Dosztojevszkij 76%, Csehov 76%, Móricz 67%, Jókai 61%, Mikszáth 39%. Vagyis leginkább monoton Tolsztoj és legkevésbé monoton Mikszáth igehasználata.

Ebben a hat mintában tehát az orosz íróknál valóban kisebb a 100 idéző igére jutó különböző igék száma (1. sz. változatossági mutató), kisebb az egyszer előforduló igék száma (2. sz. változatossági mutató), és nagyobb az első öt leggyakoribb ige aránya 100 idéző igei belül (monotonossági mutató) mint a magyar szerzőknél. Táblázatban összefoglalva:

Ez a hat minta természetesen nem elégséges általános következtetések levonására, hiszen a nemzeti irodalmakon belül sőt az egyes írói életműveken belül is jelentős különbségek vannak az idéző igék használatában. Dosztojevszkij pl. a Bűn és bűnhődés szerzői kommentárjaiban már csak a téma természetéből adódóan is sokkal változatosabb igekezeléssel dolgozik, mint a Fehér éjszakákban. A type/token arány a Fehér éjszakákban — mint már említettük — 0,22, a Bűn és bűnhődésben 0,35.* Bulgakovnak

* Sőt, éppen Dosztojevszkij az, akinek a kor szokásaihoz képest változatosabb idéző igei Turgenyev bírálatát is kiváltották (erről részletesebben l. Papp F.⁶.)

2. táblázat

A monotonossági mutató

	Tolsztoj			Dosztojevszkij			Csehov		
	külön- böző igék	gyako- riság	fedés %	külön- böző igék	gyako- riság	fedés %	külön- böző igék	gyako- riság	fedés %
	1	55	0,55	1	25	0,25	1	36	0,36
	1	10	0,65	1	20	0,45	1	14	0,50
	2	6	0,77	1	12	0,57	1	11	0,61
	1	5	0,82	1	10	0,67	1	10	0,71
	1	4	0,86	1	9	0,76	1	5	0,76
	4	2	0,94	2	3	0,82	1	3	0,79
	6	1	1,00	4	2	0,90	3	2	0,85
				10	1	1,00	15	1	1,00
Összes külön- böző ige	16	100		21	100		24	100	

	Jókai			Mikszáth			Móricz		
	külön- böző igék	gyako- riság	fedés %	külön- böző igék	gyako- riság	fedés %	külön- böző igék	gyako- riság	fedés %
	1	27	0,27	1	11	0,11	1	39	0,39
	1	11	0,38	1	10	0,21	1	16	0,55
	2	10	0,58	1	8	0,29	1	6	0,61
	2	3	0,64	1	7	0,36	1	4	0,65
	6	2	0,76	5	3	0,51	4	2	0,73
	24	1	1,00	5	2	0,61	27	1	1,00
				39	1	1,00			
Összes külön- böző ige	36	100		53	100		35	100	

viszont minden művében változatos igeállományt találtunk. Akár a Mester és Margaritából, akár az elbeszélésekből vettünk mintát, mindenütt 30–35 különböző ige jutott 100 idéző igére. Ebből persze nem szabad arra következtetni, hogy az idéző igék változatossága a modernség jele, hiszen Trifonovnál például Tolsztojhoz hasonlóan szegényes az igeválaszték. Őt leggyakoribb igéje az első Trifonov-mintában az összes ige 73%-át a másodikban 69%-át fedi.

Ugyanígy nem szabad elhamarkodott általánosítani a magyar szerzők esetében sem. Az idéző igék mikszáthi gazdagsága egyáltalán nem jellemzi az összes magyar író. Déry Tibor például a mondatst jelentő igék szemantikai mezőjének központi igéit használja előszeretettel. A befejezetlen mondatból vett mintában az öt leggyakoribb ige (*mond, kérdez, kiált, folytat, ismétél*) a minta 100 idéző igéjének 75%-át fedi, a Pesti felhőjátékból vett mintában pedig az első három leggyakoribb ige (*mond, kérdez, ismétél*) a 100 idéző igének 83%-át. Ennek megfelelően alacsony Dérynél az egyszer használt igék aránya is az egyes mintákra jutó összes különböző igeen belül.

Mindazonáltal, ha a vizsgált öt orosz és öt magyar szerző 2–2 művéből vett 1000 szerzői kommentár alapján kiszámítjuk, hogy az orosz szerzők átlagosan hány különböző igét használnak száz szerzői kommentár megszerkesztéséhez (VM/1), valamint azt, hogy az orosz és a magyar szerzőknél átlagosan hány egyszer előfordul

ige jut az összes különböző igére (VM/2), az orosz átlag és a magyar átlag eltérése alátámasztani látszik a fordítói intuíciót.

3. táblázat

(VM = változatossági mutató)

Orosz minta	VM/1	VM/2	Magyar minta	VM/1	VM/2
Tolsztoj/1	0,16	0,375	Jókai/1	0,36	0,666
Tolsztoj/2	0,20	0,550	Jókai/2	0,30	0,300
Dosztojevszkij/1	0,21	0,467	Mikszáth/1	0,53	0,735
Dosztojevszkij/2	0,35	0,514	Mikszáth/2	0,58	0,844
Csehov/1	0,24	0,625	Móricz/1	0,35	0,771
Csehov/2	0,25	0,560	Móricz/2	0,38	0,842
Bulgakov/1	0,35	0,542	Déry/1	0,23	0,565
Bulgakov/2	0,40	0,600	Déry/2	0,16	0,625
Trifonov/1	0,29	0,724	Sarkadi/1	0,24	0,794
Trifonov/2	0,32	0,718	Sarkadi/2	0,38	0,842
Orosz átlag	0,28	0,567	Magyar átlag	0,36	0,698

A 10 orosz és 10 magyar mintából kiszámított átlagos orosz és átlagos magyar változatossági mutatók ugyanazt a képet nyújtják, amelyet az előbb 3–3 mintával szemléltettünk. Látjuk, hogy az átlagos VM/1 az oroszban 0,28, a magyarban 0,36, ami azt jelenti, hogy míg az orosz szerzők átlagosan 28 igét használnak fel 100 szerzői kommentár megszerkesztéséhez, a magyar szerzők átlagosan 36 igét. Ugyancsak látható, hogy az átlagos VM/2 az oroszban 0,567, a magyarban 0,698, ami azt jelenti, hogy az oroszban kevesebb az egyszer előforduló ige a 100 szerzői kommentárra jutó összes különböző igen belül. Vagyis a vizsgált 1000 orosz és 1000 magyar szerzői kommentár egybevetéséből kapott adatok alátámasztják a fordítók által alkalmazott átváltási művelet, a „konkretizálás” indokoltságát.

Indokolt, de vajon milyen mértékben kell alkalmazni? Szöllősy Klára például az alábbi módon alakítja át Tolsztoj Családi boldogság c. művének idéző igéit:

сказать (55)
 проговорить (10)
 отвечать, спросить (6)
 думать (5)
 прибавить (4)
 повторять, слышать, продолжать, говорить (2)
 обратиться, прокричать, засмеяться, начать, закончить, перебить (1)

mond (37)
 kérdez (11)
 felel (10)
 szól, válaszol (5)
 hozzátesz, gondol (4)
 ismétél, kezd, folytat (3)
 sóhaj, kiált (2)
 hozzáfordul, felkiált, mormol, nevet, megszólal, befejez, megjegyez, félbeszakít, hallatszík, korhol, javasol (1)

Fordításában a VM/1 0,16-ról 0,23-ra, a VM/2 0,375-ről 0,434-re növekedett. Vagyis nőtt a 100 szerzői kommentárra jutó különböző igék száma és az egyszer előforduló igék aránya is az összes különböző igen belül. Ugyanez történik akkor is, mikor Csehov Életem c. művét fordítja. Vessük össze az eredeti műből származó minta igéit a „fordító igéivel”.

сказать (36)	<i>mond</i> (29)
спрашивать (14)	<i>kérdez</i> (13)
продолжать (11)	<i>folytat</i> (7)
говорить (10)	<i>válaszol</i> (6)
проговорить (5)	<i>kijelent, felcsattan, sóhaj</i> (3)
вздыхнуть (3)	<i>megszólal, felkiált, kérlet, megjegyyez, fordul, sopánkodik</i> (2)
ужаснуться, начать, отвечать (2)	<i>szól, kezd, zokog, zihál, dadog, könnyörög, helyezel, mormog, bemutat, nyugtalanodik, gondol, dörmög, szólít, visszavág, köszönt, nevet, felsóhaj, hűledezik, nyög</i> (1)
заклүчить, крикнуть, подумать, обратиться, пробормотать, представить, беспокоиться, звать, слышаться, отзываться, соглашаться, всплыть, обидеться, бормотать, рассмеяться (1)	

Csehov *Életem* c. művének fordításában a VM/1 az eredeti 0,24-ről 0,35-re nőtt. Míg az oroszban a két mondatot jelentő alapige a *сказать* és a *говорить* együttesen 46-szor, a magyarban a *mond* és a *szól* együttesen csak 30-szor fordul elő a 100 idéző igéből álló mintán belül. Tehát Szöllősy Klára a 46 esetből 16-szor választott az orosz *сказать/говорить* magyar ekvivalenséül konkrétabb igét, mégpedig a következőket: *válaszol* (2), *megjegyez* (2), *kérlet, köszönt, felkiált, felcsattan, zokog, dadog, könnyörög, dörmög, hozzáfordul, visszavág*. Szembetűnik, hogy Szöllősy Klára idéző igéi érzelmileg teltebbek, amit részben a módhatározók beolvasztásával, részben a tág jelentésű igék elhagyásával, részben pedig az idéző igének a szituáció érzelmi telítettsége szerint megválasztásával ér el.

Érdekes, hogy Szöllősy Klára, aki Tolsztoj és Csehov idéző igéit a fordításban változatosabbá teszi, Bulgakov Mester és Margarita című művének fordításakor nem növeli az idéző igék változatosságát. A VM/1 a fordításban éppúgy 0,34 mint az eredetiben, a VM/2 pedig az eredetiben 0,529, a fordításban pedig 0,558, vagyis alig nőtt. Ennek az lehet az oka, hogy Bulgakov – mint már említettük – maga is elég változatos igekészlettel dolgozik, s a fordítót intuíciója nyilván megóvta attól, hogy Bulgakov idéző igéinek amúgy is gazdag állományát még tovább dúsítsa.

Másképp dolgozik Németh László. Ő nem érzi, hogy Tolsztoj idéző igéinek egyhangúsága feljogosítaná őt bármilyen változtatásra. Fordításaiban szinte szótárszerűen odaírhatók a magyar igék az orosz eredeti mellé. Nézzük az Anna Kareninából vett mintát:

сказать (52)	<i>mond</i> (54)
отвечать (15)	<i>felel</i> (15)
спросить (7)	<i>kérdez</i> (8)
говорить, прибавить, обратиться (3)	<i>szól</i> (4)
воскликнуть, вскрикнуть, прошептать (2)	<i>fordul, felkiált</i> (3)
подсказать, кричать, думать, подтвердить, вспомнить, повторить, подхватить, проговорить, вздохнуть, рассказывать, возразить (1)	<i>suttog, kiabál, gondol, erősítget, eszébe jut, ismétél, elkap, közbeszól, felesóhaj, mesél, hozzátesz, tiltakozik</i> (1)

Németh László még annyi változtatást sem enged meg magának, hogy mikor Tolsztojnál kérdő mondat után *сказать* áll, akkor azt ő *kérdez* igével fordítaná. Lehet a szereplő szövege kérdés, felkiáltás, csodálkozás stb., ha Tolsztoj szerzői kommentárja az, hogy *сказал*, Németh László nem fordítja úgy, hogy *kérdezte, kiáltott fel* stb., hanem megmarad a *mondta* mellett. Az Anna Kareninából vett minta adatai: VM/1 orosz:

0,20, magyar: 0,19 (a felhasznált igék száma tehát nemhogy nem nő, hanem csökken), VM/2 orosz: 0,555; magyar: 0,684. Mindez természetesen nem értékítélet, inkább csak két nagy fordítóegyeniség eltérő módszereinek érzékeltetése.

Összegezve. Az általunk vizsgált 2000 szerzői kommentárból álló minta alapján az orosz és a magyar prózai művek szerzői kommentárjaiban felhasznált igeállomány valóban különbözik. Míg az orosz írók elsősorban a mondást jelentő igék szemantikai mezőjének központi igéit használják, és az esetleges finomabb árnyalatok kifejezésére inkább módhatározókat, határozói igeneveket használnak, a magyar írók szerzői kommentárjaikban gyakran használják a mondást jelentő igék szemantikai mezőjének perifériáján elhelyezkedő igéket vagy a mondást jelentő ige kihagyásával a szereplők megnyilatkozását kísérő cselekvést kifejező igéket. A magyar prózafordítók által alkalmazott konkrétizálás tehát, ha nem is kötelező, de az orosz és a magyar írói nyelvhasználat tradicionális különbségeivel mindenképpen indokolható átváltási művelet.

Irodalom

1. Рецкер, Я. И.: Теория перевода и переводческая практика. М., 1974.
2. Бархударов, Л. С.: Язык и перевод. М., 1975. — Комиссаров, В. Н.: Слово о переводе. М., 1973.
3. Розенталь, Д. Э.—Теленкова, М. А.: Словарь справочник лингвистических терминов. 2. изд. Москва, 1976.
4. Комиссаров, В. Н.—Туровер, Г. Я.: Перевод как лингвистический источник. Тетради переводчика. 1975. 19.
5. Papp F.: Könyv az orosz nyelvről. Gondolat 1979. 400. o.

Források

- Толстой/1 — Толстой, Л. Н.: Семейное счастье. М., 1973.
 Толстой/2 — Толстой, Л. Н.: Анна Каренина. М., 1951.
 Достоевский/1 — Достоевский, Ф. М.: Белье ночи. Л., 1976.
 Достоевский/2 — Достоевский, Ф. М.: Преступление и наказание. М., 1983.
 Чехов/1 — Чехов, А. П.: Моя жизнь. Повести и рассказ И М., 1971.
 Чехов/2 — Чехов, А. П.: Три года. Повести и рассказы. М., 1971.
 Булгаков/2 — Булгаков, М. А.: Мастер и Маргарита. М., 1982.
 Булгаков/2 — Булгаков, М. А.: Рассказы. М., 1982.
 Трифонов/1 — Трифонов, Ю. В.: Нетерпение. М., 1978.
 Трифонов/2 — Трифонов, Ю. В.: Другая жизнь. М., 1980.
 Jókai/1 — Jókai Mór: Egy magyar nábob. Bp., 1973.
 Jókai/2 — Jókai Mór: A kőszívű ember fiai. Bp., 1973.
 Mikszáth/1 — Mikszáth Kálmán: A Noszty fiú esete Tóth Marival Bp., 1973.
 Mikszáth/2 — Mikszáth Kálmán: A fekete város Bp., 1973.
 Móricz/1 — Móricz Zsigmond: Az isten háta mögött Bp., 1979.
 Móricz/2 — Móricz Zsigmond: Úri muri Bp., 1979.
 Déry/1 — Déry Tibor: A befejezetlen mondat. Bp., 1980.
 Déry/2 — Déry Tibor: Pesti felhőjáték. Bp., 1968.
 Sarkadi/1 — Sarkadi Imre: A gyáva. Bp. 1966.
 Sarkadi/2 — Sarkadi Imre: A szökevény (elbeszélések). Bp., 1966.

Élt-e a Zselicség tájnév?

Élt-e a Zselicség tájnév? A magyar tájnévadásban közismert *-ság ~ -ség* képző régi volta nem vitás, nem vitatható. Hivatkozom itt a mindenkitől ismert *Nyírség, Barcaság, Ormánság* stb. tájnevekre.

Nem gondoltam, hogy amikor több mint egy évtizede az Országos Természetvédelmi Hivatal szolgálatában és megbízásából a *Zselicségi tájvédelmi körzet*-et megalakítottam, megszerveztem és létét jogilag e néven rendeletben biztosítottuk, a névadás hullámokat kavar. A név megállapításakor a hasonlóan képzett tájnevekre és magyar nyelvérzékemre támaszkodtam.

Támaszkodhattam volna még az 1971-ben megjelent „Magyarország Földrajzínv-tára I., Fontosabb domborzati, táj- és víznevek, MÉM Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal, Budapest, 1971.” című kiadványára is, hol szintén *Zselicség* szerepel Somogy megye országos jelentőségű tájnevei között. Sajnos nem tettem, elkerülte figyelmemet.

„Magyarország földrajzínv-tára II. Somogy megye, Budapest, 1978.” a tudnivalókban csak annyit közöl, hogy a névjegyzékből és térképről elhagyták az országos jelentőségű, nagy területekre vonatkozó neveket. Így elmaradt a *Zselicség* (egyébként felemlített) neve is. Ugyanez olvasható a „Baranya” kötetben is.

Nem így történt azonban a következőkban. Nagy János erdómérnök (Bonnyapuszta), aki a Kartográfiai Vállalat megbízásából a turistatérképek névanyagának felülvizsgálatával, helyesbítésével is foglalkozik, levélben keresett meg néhány éve, a „szabálytalan”, ismeretlen, idegen tájnévadás alkalmazása miatt. Levélben tájékoztattam igazamról. Nem fogadta el, az említett kiadvány szerkesztőbizottságához fordult a *Zselicség* tájnév megváltoztatása érdekében. Közlése szerint közbenjárása sikerrel járt, s a tájnevet *Zselic*-re módosították.

A helynévkutatás malmai azonban ha lassan is, de biztosan őrlnek. Több mint tíz esztendőnek kellett leperegnie, amíg Tímár György pécsi helytörténeti kutató — a Baranya megyei állami levéltár helytörténeti munkaközösségének tagja — másirányú vizsgálatával, értékes iratokra bukkant. (Köszönettel tartozom Tímár Györgynek, hogy a felfedezett és eddig közöletlen irat ismertetéséhez hozzájárult.)

A magyar Zselicség név használatát eddig egyesektől vitatottá tette az, hogy régebbi forrásból igazolni nem tudtuk. Baranya megye helytörténeti iratanyagának a Magyar Országos Levéltár gyűjteményeiből történő folyamatos összegyűjtése során előkerült egy 1677. évre datálható összeírás, majd annak 1677. évre keltezett kivonata.

Címe: *Consignatio Bonorum ad Custodiatum Albensem spectantium* (MOL. U. et C. irreg. fasc. 6. nr. 58, 1—2. lap). Először *In Somogyssag*-ban levőket sorolja fel, majd a 2. lapon *Zilicssagben vadnak faluk* bevezetéssel: „Szent Katalin, Ökör völgye!, Szatina, Biztricze, Rakocza! [o: Ratkocza], Bakocza, Haigmas, Bikesd, Hertelend, Assagi [ma: Szágy], Hetmé [ma: Hétméhek völgye hibás térképész névvel!], Ördög lik [ma: erdészeti csemetekert a sasréti erdészet területén], Apáti, Szent Lelek Ezeknek minde-

neftül adoiok flo: 35. és egy par czizma. [Következnek Szigetvár vidéki és Kiskomárom környéki faluk.]. Majd: *In Szilidsegh* olim Hete hely! predium dat fl. 3, Ökör völgye! predium fl. 20 in habitatum Karaczfa [ma: Karácodfa] predium fl. 3 in habitatum Sz. Katalin fl. 3, Kan fl. 3, Radkocza fl. 4, Bikost [ma: Bükkösd] fl. 10, Szakocza [o: Bakocza] fl. 13, Szižtixz! [o: Bižtricz] fl. 3, Sžatina fl. 3, Haymas est locus populosa”.

Az összeírás zselicségi két része ugyanazon kéz írása. A felsorolt faluk kitűnően igazolják azt, hogy az Árpád-kori *in Selizio* meghatározásokból levont ama következtetés, hogy a Zselicség kiterjedt a Mecsek hegységre is egészen Mecseknádasdig — feltétlenül helyes (Györfly 1²: 247. lap 1. jegyz.). Hiszen a XVII. század utolsó harmadában is így ismerték, méghozzá a magyar *Zselicség* néven. Területének legjobb ismertetése a Sásd c. gyűjteményes kötetben (Sásd, 1982.) Tímár Györgytől jelent meg, a „A középkor az írásos források alapján” című fejezetében (116. s további lapokon).

Az említett összeírásnak — amely a készülte időpontjára nem nyilatkozik — szerencsére készült egy kivonata (MOL. U. et C. irreg. fasc. 5. nr. 13, 1—2. lap): „Extractus Urbarj anni 1677.” címmel. Miután adatai egyeznek, említett összeírásunk időpontja közvetve meghatározható: 1677. Ez évszám egyeztethető az összeírásban levő 1663 körülről említett census közel felére való leszállításának időpontjával (az irattározó az összeírás felzetén, a levéltári jelzete mellé „1663?” évszámot írt).

E kivonatban: „In Comitatu Baraniensis, et quidem *in Zilitség!*”, majd „Olim itidem *in Zilitség!*” jelzéssel hozza az (alap)összeírás faluit.

Tehát kimondhatjuk, hogy a *Zselicség* tájnév élt, használatban volt a régi magyar nyelvben. Besorolhatjuk a többi magyar földrajzi tájegység — *Barcaság, Mezőség, Nyírség, Ormánság* stb. — neve közé!

Ha — lassan is — de lépésről-lépésre feldolgozásra kerülő újkori baranyai iratanyagunk ezt igazolja. Kénytelenek vagyunk ezért is elutasítani azt a — minden alapot nélkülöző — törekvést, hogy a helyes, jó magyarságú *Zselicség* elnevezést üldözik, a nagyközönség előtt lépten-nyomon hibásnak minősítik (Dunántúli Napló 1985. aug. 14.).

Megnyugtató volt az is, hogy a Kiss Lajostól összeállított „Földrajzi nevek etimológiai szótára” (Bp., 1978.) — és remélhetően további kiadásai is — *Zselicség* címszó alatt tárgyalja e tájnevet.

Az elmondottakhoz még azt fűzném hozzá, hogy a helyes — most már történetinek is mondható — *Zselicség* név bátran és jogosan használható. Ha már bizonyítanunk kellett egy magyar tájnév létét és történetét a kételkedőkkel szemben, megvizsgálhatjuk a kérdés nemzetiségi vetületét is.

A Kulturális minisztérium Nemzetiségi osztálya „A nemzetiséglakta települések helységneveinek két-, illetőleg többnyelvű kiírásának jegyzéke. é. n.” nyomán például Lakócsa „Lukovišće”, Tótújfaló „Novo Selo” jelzőtáblát kapott.

1534-ben *Lukoucza*, 1564-ben *Lakoča*, 1599-ben *Lukovišchee* néven kerül elő Lakócsa, 1534-ben *Wuffalu!*, 1536-ban *Wyfalw*, 1542 [o: 1543]-ban *Wyffalw*, *Wyfalw*, 1564-ben *Nowawez*, 1582-ben *Wyfalw* neveken Tótújfaló (Tímár Gy., 16. sz.-i rovasadó összeírások a mai Baranya megye területéről. Pécs, 1976. 89, 93. Kny. a Baranyai Helytörténetírás 1974—1975. c. kötetből. Ism. tőlem: NévtÉrt. 8. sz. 126—9.), adatai kerülnek elő. Míg *Lakócsa* ~ *Lukovišće* történeti adaton nyugszik, a mai *Novo Selo* — nem ismerve a régi, történeti *Nova Ves* nevet — valószínűleg fordítás útján keletkezett. Nemzetiségeink — részben XVI. sz.-i összeírások nyomán — helyreállítják lakóhelyük horvát nevét, és ezt országunk helyes nemzetiségi politikája nyomán országúti jelzőtáblán is használják.

A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége 1982-ben — újságíróik használatára — „Német földrajzi és helységnevek Magyarországon” címmel jegyzéket állított össze. Ennek „Egyéb földrajzi nevek” sorában találjuk meg a *Zselitz!* = *das*

Schelitz nevet is. A nevet ez alakban 1780-ból ismerem: Der beßte [Wein] wird auf dem Schelitzer Gebirge erzielet (Windisch, Geogr. 1: 380).

A *Zselicség* tájnév történetileg igazolt megléte figyelmeztet arra, hogy a magyar tájnevek megőrzése — többek közt — elsőrendű anyanyelvi feladatunk.

Reuter Camillo

„Az igazat mond, ne csak a valódit”. József Attila versének (Thomas Mann üdvözlése, 1937.) a címben idézett sorát nemrégiben Lőrincze Lajos vizsgálta meg: az *igaz* és a *valódi* látszólag logikátlan értelmi szembeállításának magyarázatát keresve (Nyelvőrsegen. Bp. 1968. 432–4). Fejtegetése során számba veszi a két szó előfordulásait József Attila verseiben, és bemutatja az idézett verssor értelmének más formában való kifejezéseit, s arra a következtetésre jut, hogy az idézet lényegében ugyanazt az esztétikai elvet fogalmazza meg, amelyet korábban Arany János is: „Nem a való hát: annak égi mása” (Vojtina *Ars poetikája*).

E végső eredményben helyes megoldáshoz szeretnék az alábbiakban egy lényegesnek tűnő adalékkal — a verssorban foglalt gondolat szöveg szerinti forrásának megállapításával — hozzájárulni. Az idézett sor ugyanis nem valamiféle bonyolult jelentéstani transzformáció következtében állítja szembe egymással a két, lényegében azonos tartalmat kifejező fogalmat, hanem azért, mert a költő e sorban közvetlenül idézi Thomas Mann József-regényének egyik jellegzetes gondolatát. A József-tetralógia második részében, „Az ifjú József”-ben olvasható a következő párbeszéd József és Ruben között, Sárközi György fordításában:

— ... Ki volt az, akiről Jákób első ízben emelte le a fátyolt, hogy ott nyomban hagyatékká tegye?

— Lea volt az!

— Igen, *valóság* szerint. De *igazság* szerint Ráhel volt az. Lea csak álruhaként viselte, a ruha úrnője azonban Ráhel volt, és ő őrizte, amíg meg nem halt egy dülöföldre Efrontól. De mivelhogy meghalt, hol van most?

— Ahol sár az eledele.

— Igen, *valóság* szerint. De *igazság* szerint másként van. Nem tudod, hogy a halál erejénél fogva megváltozhatik az ember természete, és hogy Ráhel Jákób számára más természetben él? (Bp., 1963. Magyar Helikon 371.)

Az „*igaz*” és „*valódi*” szembeállítását tartalmazó mondatok a német szövegben így szerepelnek: „Ja in *Wirklichkeit*. Aber in *Wahrheit* war's Rahel.” Illetve: „Ja in *Wirklichkeit*. Aber die *Wahrheit* ist anders.” (Th. Mann: *Romane und Erzählungen*. Bd. 3. Berlin, 1974. Aufbau Verl. 498 sk.) És természetesen ugyanígy szerepelt már Az ifjú József első, 1934-es magyar kiadásában is. Így a József Attila-sor közvetlen forrásának akár a német, akár a magyar szöveg egyaránt tekinthető. Mivel pedig a két főnévként álló melléknév ellentétes értelmű használatának — mint azt Lőrincze kimutatta — a költő egyéb műveiben nincs nyoma, valamint hogy a Thomas Mann üdvözlésében más utalásokat, gondolat-idézeteket is találunk Mann műveiből („Ahogy Hans Castorp madame Chauchat testén, hadd lássunk át magunkon itt ez esetén” [Varázshegy]; „emelvén szívünk a gyásztól a vágyig” [Varázshegy]), biztosra vehetjük, hogy a kérdéses verssor is a Thomas Mann-i gondolat egyenes idézéseként került a versbe.

Megerősíti ezt az elképzelést az a mód, ahogyan a költő ezt a sort csiszolhatta. Az Irodalmi Múzeumban őrzött kéziratvariánsok tanúsága szerint (vö.: J. A. összes művei. 2. kiad. 2. köt., Bp., 1955. Akadémiai, 436) a sor a következő átalakulásokon ment

keresztül: „az *igazít* mondd és nem a *valódit*” > „az *igazat* mondd és ne a *valódit*” > „az *igazat* mondd, ne csak a *valódit*”. Ezek a javítások világosan mutatják, hogy a gondolat már az első lejegyzésben végleges értelemben szerepelt, de az *igazi* > *igaz* változtatás, illetőleg a két fogalom viszonyának a „csak” beiktatásával végrehajtott módosítása a megfogalmazás módját is közelebb hozta a József-regényben szereplő eredeti gondolathoz, ahol a *Wirklichkeiten* és a *Wahrheit* mindkét esetben ellentétes értelmű („aber”) tagmondatokban szerepel.

Ez az ellentét a magyar nyelvben valóban logikátlan, illetve az *igaz* és *valódi* alapjelentése szerint értelmetlennek tűnik. Azonban ma már — éppen a gyakran idézett verssor szinte közmondássá válása következtében — tisztán értjük e gondolatban ugyanazt a különbséget, ami a vers utolsó sorában („fehérek közt egy európaít”) nem is szorul magyarázatra.

Érdemes azonban még egy apróságra felfigyelnünk. A Thomas Mann-szövegben a *való* a földhözragadt, szellem nélküli valóságot jelenti, amely jogosan kerül szembe az *igaz* által kifejezett magasabb rendű, szellemi síkra emelt valósággal, éppúgy, ahogy a Lőrincze által is idézett Arany-verssorban a *való* és *annak égi mása*. Csakhogy Arany számára még e gondolat kifejezésére a *való* és *igaz* szavak nem tűntek alkalmasnak, ő még az eredeti értelemben, egyenértékűen használja e két fogalmat. („Győzz meg, hogy ami látszik, az *való*: Akkor neved költő lesz, nem csaló, — . . . Itt a különbség: hogy e látszatot *Igaz* nélkül nem csinálhatod. Csakhogy nem ami rész szerint igaz, — Olyan kell, ami egészben s mindig az.”) Nyilvánvaló tehát, hogy a két fogalom szembeállításának nyelvi leleménye nem az Arany-szövegből származik, hanem a József-regényből. De az is kétségtelen, hogy e gondolat és a Vojtina Ars poetikája között olyan szoros szellemi kapcsolat feszül, ami megint csak nem lehet a véletlen műve. S nyilvánvalóan nem is az: hiszen ugyancsak 1937-ben, kevéssel a „Thomas Mann üdvözlése” után keletkezett József Attila Arany című verse, amelynek második versszakában mintha az iménti — Ráhel halálára és „más természetben” való továbbélésére vonatkozó — Thomas Mann-szöveg gondolati parafrázisa jelenne meg:

Édes burgonyát föld darabos talaj —
Téged is földött így a gond meg a baj
s gondoltad, mit gondolt csendjében a táj —
a hős el van vetve, teremni muszáj.

Arany János és Thomas Mann szolgáltak tehát forrásul a vizsgált verssor megszületéséhez. József Attila Thomas Mannra támaszkodó nyelvi leleménye pedig új értelemmel gazdagította két, jelentésében csaknem azonos szavunkat. E gazdagodás eredményeként idézhetjük ma a lehető legtömörebb, pontos megfogalmazásban a költő örök kötelességét:

Te jól tudod, a költő sose lódit:
az igazat mondd, ne csak a valódit.

Tóth István

A Mohácsi nóta. O. Nagy Gábor a *több is veszett Mohácsnál* szólással foglalkozva (Mi fán terem? 229–230) idézi Széchenyi Istvánnak „A kelet népe” c., 1841-ben megjelent művéből a következő sorokat: „arra szorítkozva, hogy (. . .) egy kis vigasztalás végett én is nagy lelkesedéssel hangoztassam a hazai nótát: *Minden elveszett már Mohácsnál sat.*” Majd a „hazai nóta” kitételrel kapcsolatban ugyanő felteszi a kérdést, vajon valóban valamilyen nótának volt-e a fenti idézet kezdősora, vagy a „nóta” szó csupán ’sokszor ismételt mondás’ jeientesben szerepel itt, mint az *ugyanazt a nótát fújja* szólásban.

A feltett kérdésre azóta sem felelt meg tudtommal senki sem, jóllehet Tolnai Vilmos kutatott a Mohácsi nóta után, de eredménytelenül. Pedig a kérdés megválaszolható, mégpedig a következőképpen. Egyfelől valóban létezett egy ún. Mohácsi nóta, másfelől viszont ez nem tartalmazta az idézett sorokat, így a *nótá-n* Széchenyi csupán sokszor ismételtgetett mondást értett.

A Mohácsi nóta első említése — jelenlegi ismereteink szerint — Csokonai Béka-egérharcában található (1791.), ahol is az egerek harci készülődéséről e sorokat olvassuk: „Bajuszokat kipedrették | Holmivel huszárosan, | Nadrágokat felöltötték | S kardjokat magyarosan; | Ezzel a trombitát s flótát | Fúván, a *mohácsi nótát* | Hangoztatják bús szóval” (Harsányi—Gulyás kiadás, 1922. 1: 16). Ebből az adatból az is kitűnik, hogy a Mohácsi nóta Csokonai idejében már közismert volt, sőt meg is volt zenésítve.

Ugyancsak Csokonai egyik verse őrizte meg a Mohácsi nóta vers- és rímképletét. A Diétai Magyar Múzsza (1796.) „Egy kesergő magyar” c. versét a költő „A mohácsi nótára” írta. A két strófából álló vers első versszaka így hangzik: „Minden vigasság tőlem eltávozott, | Vége minden örömemnek; | Szívem reményében megsalatkozott, | Nincsen nyugta bús fejemnek. | Vig. napim! elvesztetek, | Nem mulatok véletek; | Az öröm s a víg élet | Keserű ürömmé lett.” Mindegyik versszak sorainak szótagzáma, mint látjuk: 11, 8, 11, 8; 7, 7, 7, 7; a nyolc sor rímképlete a, b, a, b, c, c, d, d.

Van a birtokomban egy múlt század eleji, mű- és népdalokat egyaránt tartalmazó kéziratos énekeskönyv, első oldalán ezzel a bejegyzéssel: „Kudar Ferentzé ez az Dallos Könyv, 1834.” Majd, érdekes módon, a tulajdonos a 90. daltól a 104.-ig terjedőket úgy válogatta össze, hogy a dalok első sorainak kezdőbetűi ezt adják ki: *Kudar Ferentz írta.* A 104. dal után saját kézírásával a lejegyzés helyét is megadja: „1834 19 Juniusba Nagy Körösön.”

A daloskönyv összesen 245 dalt tartalmaz, s ezek közül a 144. dal kétségtelenül a keresett „Mohácsi nóta”. Így hangzik:

Mohács, Mohács, magyar vérrel festett kert,
Még neved is szomorúság.
Addig léssen minden magyar életben
Amíg tart a’ magyar világ.
De osztán Isten után
Máriával Szent István
Vigasztalja ő népét,
Árva magyar nemzetét.

Mint látható, a dal strófászerkezete, rímképlete teljesen azonos Csokonainak a „mohácsi nótára” írt versével, s így valóban az eredeti Mohácsi nóta áll szemünk előtt.

A szövegből ítélve e „Mohácsi nóta” az 1780-as években, József császár elnemzetlenítő, németesítő politikája idején és ellen íródott, és lett hamarosan — tartalmának majdhogynem logikátlan szökellései és dőcögő rímélése ellenére — olyan népszerűvé, hogy Csokonai nyugodtan hivatkozhatott rá műveiben.

Magához a *több is veszett Mohácsnál* szóláshoz még annyit tehetek hozzá, hogy az O. Nagy által említett előzménye, a *több elveszett Buda alatt*, mely XVIII. század végi és XIX. század eleji szólásgyűjteményekben szerepel, már valamivel korábról, 1773-ból is ismeretes, még hozzá a mohácsinak pontosabb előzményeként, *több is veszett Buda alatt* formában (ItK. 27: 412). E népszerű szállóigét használja fel Kisfaludy Sándor is egy 1809-ben írott levelében a Győr melletti koroncói csatára, a nemesi felkelő had csúfos megfutamodására célozva: „Sok elveszett Koroneczónál, — de most még több oda vész” (ItK. 34: 39).

Arra vonatkozólag, hogy miért cserélődött fel Buda oly váratlanul és oly későn Moháccsal, miért lett a nemzeti katasztrófa jelképe egyszerre csak Mohács, egyelőre semmilyen megbízható támpontunk nincs. Annyi azonban valószínű, hogy e Mohácsi nóta, mint időrendben az első, kiváltója lehetett irodalmunk későbbi Mohács-kultuszának.

Bernáth Béla

Régi Magyar Glosszárium (Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára). Szerk.: Berrár Jolán és Károly Sándor Budapest, Akadémiai Kiadó 1984. 805 oldal

Világszerte megbecsült szótárirodalmunk egy újabb nagyszerű művel gyarapodott. A könyv egy rövid magyar és német nyelvű előszóból (7–10), egy részletes magyar (11–15) és egy tömör német (57–62) bevezetésből, magából a szótárból (63–792) és az ugyancsak szótárszerűen megszerkesztett Tulajdonnevek c. részből áll (793–805).

Az előszóból megismerhetjük a mű keletkezésének körülményeit. Először az Új Magyar Nyelvtörténeti Szótár első kötetének készült, de mivel a további kötetekre szóló gyűjtés nem valósult meg, önálló kötetként kellett megjelennie. Az ELTE I. sz. magyar tanszékének volt eredetileg tervmunkája. A munkálatok az ötvenes évek elején indultak meg még Pais Dezső segítségével és Berrár Jolán közvetlen irányításával. Az anyaggyűjtés 1961-ben befejeződött. 1962-ben Benkő Loránd – Pais Dezsővel és Bárczi Gézával egyetértésben – felkérte Károly Sándort, hogy a további munkálatokban és a szerkesztésben vegyen részt. A szerkesztési elveket kidolgozták, és ez 1967-ben meg is jelent (MNy. 63: 263–74, 381–94). Az elvek a szerkesztés folyamán csak apró részletekben módosultak. Az előkészítő munkában részt vevők megérdemlik, hogy nevük az ismertetésben is megjelenjék: E. Abaffy Erzsébet, D. Bartha Katalin, H. Bottyánfy Éva, Grétsy László, Hexendorf Edit, P. Hídvégi Andrea, Horváth Mária, R. Hutás Magdolna, Kázmér Miklós, Kubínyi László, Kudlik Júlia, Mikesy Sándor, Molnár József, Papp László, Rónaszegi Márta, Simon Györgyi, Terestyéni Ferenc és Zala Mária.

A bevezetőből megtudjuk, hogy az utolsó nyelvmélek, amelyet figyelembe vehettek, az 1970-ben megjelent Görli-tzi Glosszák. Az utolsó könyvészeti utalás bevezetésben 1975-ös keltezésű. A szótár 1290-től 1610-ig tartalmazza a nyomtatásban megjelent szótártöredékeket, szójegyzékeket és glosszákat, 50 forrásból mintegy 7500 szócikket, bennük hatvanezer adatot.

A szótár nyelvtörténeti jellegű, tehát pontosítja és kiegészíti a Magyar nyelvtörténeti szótárnak, az Oklevélszótárnak, A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának és az Erdélyi magyar szótörténeti tárnak az anyagát. Nagy előnye, hogy ötvennél több forrás anyagát rendezí szócikkekbe, és így nem kell a jövőben a sok forrásnak külön-külön utánanézni. Egyedülálló abban a tekintetben, hogy az összetett szavaknak második tagja is címszó. Mivel a latin szavak körülírások magyarázatainak minden szavát külön szótárazza, ragozott névszói és igealakokat is nagy számban találunk benne.

Minden nyelvtörténeti szótárban nagy gond a jelentések pontos megállapítása, különösen ott, ahol gyakran az olvasás is bizonytalan és a szövegösszefüggés sem segít. Károly Sándor szinte tanulmányyszerű, mégis tömör módon, szemléltetően fejti ki eljárását (13–7). Pontosán tájékoztat a bevezetés a szótár anyagának szócikkekbe, címszók alá rendezéséről, a homonimák elkülönítéséről, az alakváltozatokról, a ragozott és képzett alakok elhelyezéséről, a kettős címszavakról, a szófaji besorolásról, a tulajdonnevek elkülönítéséről (ezek a szótár végén vannak ugyancsak betűrendben csoportosítva), az összetett szavak kezeléséről, köztük az elhomályosult és a szervesen összetételekről is. Megismerhetjük a szócikkek felépítését.

A szócikkek szerkezetéről szóló részben (25–36) két fő típust különböztet meg: a teljes értékű és az egyszerűsített szócikkeket. Az elsőben van fejrész (címszó és jelentés), betűhű adatközlés időbeli sorrendben és a forrás(ok) latin és/vagy német jelentéssel, esetleg utalás más címszóra, majd az egykori kiadó és a szerkesztők rövid jegyzetei. Az egyszerűsített szócikkek általában segédszók (névelő, névutó, igekötő, kötőszó). Adataik csak válogatással kerültek be a külön szócikkekbe, de valamennyi adatuk megtalálható az alapszó előfordulási helyén.

Ezután következik az ötven forrás ismertetése betűrendben (36–47) a rövidítéssel, korjelzéssel és a forrásra vonatkozó irodalommal, majd egy rövid tájékoztatás a szótár használatához, a források rövidítése és időrendi jegyzéke az adatok előfordulási számával. Innen összeszámolható, hogy a 13. századból van egy forrás négy szóval, a 14.-ből 4 forrás 1428 szó, a 15.-ből 24, a 16.-ból 28, a 17.-ből 1 forrás. A szóanyag zöme a 15–16. századból való.

A bevezető végén található az idézett irodalom rövidítésjegyzéke és az egyéb rövidítések és jelek magyarázata.

A források közül területi okok miatt kimaradt az 1585-ös Calepinus (többnyelvű) és az 1604-es Szenci Molnár Albert-féle latin–magyar szótár.

Nem részletezem a különböző típusú szócikkek fölépítését, hiszen Károly Sándor részletesen kifejti (18–25), itt csak sommásan jelzem, hogy a szótár a gazdag anyagot a mai köznyelvi helyesírású címszók ábécébe szedett rendjében közli. A vastag nagybetűs címszó jól elkülönül a szócikk többi részétől. Külön érdeme a szótárnak a tiszta, levegős nyomás. Ha a címszó csak összetétel vagy szószervezet második tagjaként fordul elő, akkor kötőjel kerül a címszó elé (pl. -ÁBRÁZATÚ), ha értelmezhetetlen, akkor + (pl. + AGLA ANIAL). A címszót mai német nyelvű értelmezés követi. Ezután sorjáznak a nyelvi adatok időrendben a megfelelő latin, esetleg német vagy szláv értelmezéssel. Mivel a szójegyzékekben sok az összetett szó, és szókapcsolatok, körülírások is előfordulnak, ezeket egyszer közli teljes terjedelmükben, a többi címszó alatt csak utal rájuk. Van ilyen hosszú körülírás is: *az baromnak gylekezeteknek helye: a hol enni uetnek (ahol c. a.)*. Mivel a glosszák, kéziratosszójegyzékek csak saját használatra készültek, a szavak gyakran hanyagul vannak odavetve, esetleg a pergamen vagy papiros sérült meg az évszázadok folyamán, végül az egyéni írásmód is nehezíti pontos közlésüket. Némelyiknél minden filológiai igyekezet csődöt mond. Így nem meglepő, hogy gyakoriak a mértéktartó, de igen fontos jegyzetek. Az első tíz lap alapján a szócikkeknek mintegy 30%-ához járul apróbetűs jegyzet gondosan megkülönböztetve, melyik az illető nyelvemlék kiadójáé (K.) melyik pedig valamelyik szerkesztőé (Sz.).

Az igekötős igéket az alapigénél veszi föl a szótár, az illető igekötő szócikkében pedig csak utal a megfelelő igekötős igékre. Így pl. ÁLTAL: *ért, folyik, gázol, hat, hidal, ír, kel, lát, megy, mehet, néz, úszik, üt*. Ne lepődjék meg senki, hogy a mai *át* igekötőt nem találja meg a RMGL.-ban, hiszen ez a TESz. szerint csak a 18. sz. végén honosodott meg az *által* rövidült *ált* alakjából. Nyelvjárásaink nagy részében még a nyelvatlasz gyűjtések idején (1949–60) is gyakori volt az *átal*- ~ *ától*- igekötő a köznyelvi *át* helyén. Csak érdekesség kedvéért említem meg, hogy az — e sorok írásakor nyomdában levő — Munkácsi—Kálmán: *Wogulisches Wörterbuch*-ban ugyanezt a módszert használtam, tehát a vogul igekötők címszavában csak felsoroltam betűrendben azokat az igéket amelyekre az illető igekötővel ellátott adatot találtam, a részletes leírás pedig az alapigénél található. Egymástól függetlenül használtuk ugyanazt a megoldást. A RMGL. ugyanígy jár el a névutókkal is.

Természetes, hogy egy ilyen jellegű szótárban számos alig ismert szó is felbukkan, hiszen az etimológusoknak és szótörténészeknek nem mindig volt módjuk arra, hogy a legkülönbözőbb folyóiratokban, külön füzetekben megjelent szóalakokhoz vagy jelentések-

hez hozzáférhessenek. Így tehát bőségesen találunk a szótárban elavult szavakat, ma már nem használatos igekötős igéket, szókapcsolatokat. Néhány példa a *cs-* kezdetű szavakból:

Elavult szó a *csegely* 'ékalakú', *csemelet* 'teveszőr-szövet', *csehöl* 'csahol (róka)', *cseklye* 'hurok', *csergeteg* 'kis patak', *cseter* 'kanna, csésze', *csibertes* 'csoszogó', *csicsegés* 'cincogás', *csikoltó* 'egy szekérrész', *csikorodás* 'csikorgás', *csillangó* 'poszáta (madárfajta)', *csima* 'bimbó', *csincser* 'bilincs', *csinge* 'labda', *csomolyék* '1. csoport, csapat, 2. csobolyó', *csucsa* 'lándzsa'.

Elavult jelentés: *csapó* '1. kardfajta 2. csapófa (gabonaméréshez) 3. kallós, gubacsapó', *csáva* 'pác', *csávál* 'pácol', *csélcsep* 'fecsegő, szószátyár', *csemege* 'viből és mézből készült ital', *csepegés* (a mai jelentés mellett még) 'nátha, esőcsepp', *csíptető* 'madárhurok, kelepce', *csömör* (a mai jelentés mellett még) 'daganat', *csúf* (a mai jelentés mellett még) '1. alattomos 2. komédiás 3. tréfamester 4. neveléses'.

Elavult igekötő-használat (vegyesen): *megbágyad*, *megárnnyékoz*, *behorgad*, *meghorgad* 'meggömbül', *bekertel* 'bekerít, kerítéssel ellát', *felhámlik* 'hámlik', *felhat* 'felhatol', *feligazul* 'főlegyen esedik', *felnevez* 'felír', *feltakarózik* 'felgyűrűkőzik' stb.

A szótári rész végén következnek a tulajdonnevek (793–805). Ezeknek mintegy fele személynév, másik fele helynév, és akad néhány csillagnév is.

A helynevek közül ötvennél többnek van korábbi adata a FNESz.-ben közölteké. A FNESz. fő forrásai a 16–18. századra a RMGL.-ban is előforduló helynevek közül Székely (1559), Heltai (1575), Sz. Molnár (1604) és Bertalanffi (1757), a RMGL. helyneveinek többségéé pedig Murbélius (1533) és Pesti (1538). Így a helynevek némelyikénél az első adatok alig két évtizeddel korábbiak a RMGL.-ban mint a FNESz. első adatai, de vannak olyanok is, ahol két évszázad a különbség.

Ismerek olyan személyeket, akik nem hivatásos nyelvészek, mégis szenvedélyes szótárolvasók. Vannak, akik lapozgatás közben akadnak egy-egy érdekes hangalakra, jelentésre, mások szinte regényként olvassák. Ilyen volt Kosztolányi Dezső írónk, költőnk, tudatos nyelvészünk. 1985-ben ünnepeltük születésének századik évfordulóját. Még a rendkívül tömör Bárczi-féle Szófejtő szótárt is elragadtatással ismertette, annyi új, érdekes, elgondolkasztó adatra bukkant benne. Egy kiváló debreceni vegyész egyetemi tanár, Beck Mihály, lelkes olvasója Szabó T. Attila Erdélyi Magyar Szótörténeti tárának.

Hogy a Glosszárium véletlen debreceni vonatkozásairól is szót ejtsek, van Debrecenben *Csapó utca*, *Darabos utca*, a város közelében pedig egy *Ebes* nevű falu. Az *ebes* 'mocsaras' jelentése nem nagyon ismeretes, pedig a községnév ebből a jelentésből származik. A *csapó* pedig egy mesterség neve, az RMGL. szerint: posztófestő, gyapjúcsináló vagy árus. A *Darabos utca* elnevezése személynévből származik, de személynévvé csak a Glosszáriumban megemlített 'kemény, kegyetlen, irgalmatlan' jelentésből válhatott. Hasonló jelentésű, de német eredetű a 16. századi egri várkapitánynak Ungnád Kristófnak a neve, akinek felesége, Losonczy Anna, Balassi Bálint első jelentős műzsája volt. Az *Ungnád* a középfelnémetben igazi katonanév, jelentése 'kegyetlen, irgalmatlan' (vö. Bablov, Dt. Namenlex.)

A hagyományos névigék (nomenverbumok) az ősi *ágy* (vö. *ágyás*), *fa*, *les*, *nyom* és újabb *zár*, *zavar* számát is gyarapítja a ma már a köznyelvben csak igeként használatos *fen*. A nyelvjárásokban azonban főnévként is ismerik a *fen* ~ *fén* szót önállóan is, de rendszerint a *kaszafén* vagy *fenkő* összetételben. Az RMGL. 'fenkő' jelentésben is közli. Az újabb, de már elavult *ábráz* ige jelentése a Glosszáriumban 'alakít', a főnévé pedig 'alak, kép, jegy, jel'.

Mivel nagyon sok a képzett szó a szótárban, fontos adatokat szolgáltathat a képzőtörténetre (vö. pl. D. Bartha Katalin: MNy. 76 [1980.]: 412–27). Igen sok a maitól eltérő jelentés is, valamint a képző egykori elevensége is más lehetett. A latinból való fordításokban (kódexek) — ha a pontos előzményt ismerjük — pontos jelentést is kap-

hatunk. A szójegyzékek, glosszák pedig éppen a latin szó magyarázataképpen igyekeznek annak jelentését a lehető legpontosabban magyarul megadni. A glosszárium a történeti jelentéstanhoz igen fontos fogózkodást szolgáltat. A TESz. — céljának megfelelően — rendszerint megelőzi a szó első előfordulásának és első mai jelentésének közlésével. Ezért egy 11. századi szórványként előforduló szó esetleg évszázadokig nincs tovább adatolva. Mivel a RMG. félszáz nyelvemléket dolgoz fel, egy-egy szóra rendszerint számos adata van, latin jelentésével együtt. Így időben is több évszázadra kiterjed a folytonosság, az esetleges változás kora pedig megállapítható.

Az is előfordulhat, hogy egy ma intranszitiv ige még tárggyal olvasható a 16. sz. végén, mint: Reuesz, vagy azki az *haiót euezi*.

Egy másik többlet a TESz.-szel szemben, hogy viszonylag jóval gazdagabb származékokban, képzett és összetett szavakban. Mindezek teljes feldolgozása azonban évtizedekkel meghosszabbította volna a TESz. megjelenését és jelentősen megnövelte volna terjedelmét.

Van néhány apró megjegyzésem. Természetesen csak az ismertető és nem a lektor szemével tanulmányoztam a glosszáriumot.

ampolna. A szerkesztői megjegyzésbe sajtóhiba csúszott be.

+ *archa*. Nem tudom miért kapott keresztet a szó, mikor egyszerűen a latin *arca* 'láda' szónak az átvétele, tehát vagy idegen, vagy jövevényszó.

büzhöt 'verstinken', de a nyelvtörténeti jelentések: 'egybe thörny, egybe szaggatny, tepny'.

fedél és fédel. Nem értem, hogy az azonos *fedel* írású alakok közül az egyiket miért *fedel*-nek olvassák a szerkesztők. Mivel pedig a *fédel* (?) jelentése azonos a *fedél* 3. jelentésével (Schleier, Kopftuch), miért nem annak adatai közé sorolták be. A *fedelecske* meg csak az előbbi kicsinyítője, tehát *fedelecske*. Mi indokolja a *fedel(ecske)* olvasást? Legalább egy szerkesztői megjegyzés megindokolhatta volna.

körte. A szócikk 4. sorának *kewrtnel* adata vagy sajtóhiba, vagy egy szerkesztői jegyzetet érdemelne: o: *kewrtnel*.

A RMG. a maga korpuszának teljes feldolgozásával a más jellegű — kéziratosszerű — anyagból összeállított és nagyjából a 16–19. századi erdélyi beszélt nyelvi szókincset széleskörűen bemutató és eddig négy kötetben megjelent Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár 13–16. századi előzménye. Mivel a 16. század mindkét nagy vállalkozásban gazdag anyaggal szerepel, nyelvtörténetünk ez a nagyon mozgalmas (parasztfelkelés, reformáció, az ország három részre szakadása, könyvnyomtatás elterjedése, nemzeti nyelv térhódítása stb.) és nyelvi szempontból is igen érdekes százada sokkal több oldaláról kap megvilágítást. Eddigi nyelvi ismereteink jelentékeny része ugyanis a kódexirodalom termékein és a bibliafordításokon alapult.

A Régi Magyar Glosszáriumban a két szerkesztőnek és számos munkatársuknak több évtizedes munkájuk öltött testet. Az azóta elhunyt egyik szerkesztő és számos munkatárs nevét ez a mű sokáig fenntartja. A könyv nem hiányozhat egyetlen magyar nyelvtörténész asztaláról sem, és bizonyára az egyik legtöbbet forgatott könyv lesz. Szép kiállítása és áttekinthető szerkezete is a szerkesztőket és a nyomdát dicséri. A magyar nyelvtörténet egy értékes, nagyszerű szótári munkával lett gazdagabb.

Kálmán Béla

Bánréti Zoltán: A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról. Nyelvtudományi Értekezések 117. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 106 oldal

Bánréti Zoltán munkájának alapvető célja a megengedő mondatok szintaktikai és szemantikai szabályainak vizsgálata. A szerző kizárja kutatási köréből a megengedő mondatok pragmatikáját. Ez jogos is, hiszen ennek leírását a szemantikai szabályok rögzítésének mindenképpen meg kell előznie. Bánréti ebben a munkájában csak az ún. standard kötőszók használati szabályaival foglalkozik, nem tér ki a *hiába* típusú szerkezetekre, sem a megengedéshez szemantikailag közel álló *r á h a g y á s t* kifejező mondatokra.

A megengedő jelentéstartalmú mondatokkal — más mondattani kérdésekhez képest — kevesen foglalkoztak. Így a szerző röviden áttekinthette a kérdés történetét Simonyi száz éve megjelent alapkönyvétől napjaink kutatásaiig. Szerkezetileg azt a megoldást választotta, hogy nem külön tárgyalja az egymástól eltérő megközelítési módokat és azok jelentőségét, hanem az egyes konkrét elemzési kérdések taglalása közben tér ki annak az álláspontnak az ismertetésére, melyet cáfolni vagy melyhez csatlakozni kíván.

Jó példáját adja ennek az eljárásnak a megengedő mondat definíciójáról szóló fejezetben. Miután idéz néhány megengedésdefiníciót, rámutat azok gyöngye pontjaira, a mondatok s az általuk jelölt relációk jogtalan azonosítására, a meghatározások tautologikus voltára. Maga tanulmányának ebben a szakaszában csak egy közelítő definíciót ad, melyet a következő fejezetek tanulságai tovább finomítanak, árnyalnak.

A megengedő mondatok elemzésének egyik alapkérdése az, hogy vajon ezeket a mondatokat alá- vagy mellérendelőnek kell-e tekintenünk. A magyar szakirodalom ebben a kérdésben többféle álláspontot ismer, mi csak az utóbbi évtizedek munkáiból vesszük példáinkat. RácZ Endre ezeket a sajátos jelentéstartalmú alárendelő mondatok egyik válfajának tartja (Bencédy — Fábíán — RácZ — Velcsóvné: A mai magyar nyelv. Tankönyvkiadó, Budapest, 1971. 418 — 21). Hadrovics László az ellentétes mellérendelések osztályába sorolja (Hadrovics László: A funkcionális magyar mondattan alapjai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. 181 — 2).

Az alárendelés vagy mellérendelés kérdésének eldöntéséhez Bánréti kétféle próbát ajánl, az egyik a parafrázis alkotása, a másik a mondatok sorrendjének fölcserélése. Alárendelés esetében mindkét sorrendi változat elfogadható, az alárendelt tagmondat követheti, de meg is előzheti főmondatát (ha az élőbeszédben nemritkán előforduló beékelődésektől el is tekintünk). A mellérendelések bizonyos fajtáinál a sorrend kötött, így a magyarázó és következtető mellérendelésnél. Az okadó magyarázó mellérendelésnél az első tagmondat szigorúan csak a következmény, a második az ok leírását tartalmazhatja. A következtető mellérendelés esetében a fordított sorrend a kötelező.

A sorrend fölcserélését mint az alárendelő és mellérendelő összetett mondat elkülönítésének módszerét a szerző Kenesei István kandidátusi értekezéséből veszi át. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezt a módszert RácZ Endre már az előbbiekben is idézett egyetemi tankönyvében is javasolta (i. m. 397, 428, 440).

Bánréti a megengedő kötőszók használatát egy természetes korpuszból kiindulva alkotott mondathalmazzal vizsgálja. A kiinduló mondatok sorrendjének és kötőszavainak cseréjével új mondatokat hoz létre. Ezek jelentésének és grammatikalitásának megállapításában a tesztelés módszerét alkalmazza. A szerző anyanyelvi beszélők normatudatával szembeesíti az új konstrukciókat.

A szerző művének egyik érdeme a kísérletezés módszerének termékeny és következetes alkalmazása. A kísérlet mint módszer a magyar nyelvtudományban egyelőre ritka jelenség, bár a hagyományosabbnak tekinthető korpuszelemzéssel szemben két nagy előnye van.

1. Bizonyos szintaktikai formák, így a vizsgált megengedő mondatok is egy természetes (akár írott, akár beszélt nyelvi) korpuszon belül olyan ritkán fordulnak elő, hogy statisztikailag is megbízható elemzésük alapjául csak egy rendkívül nagy korpusz szolgálhatna.

2. Semmiféle korpusz nem szolgáltatna ismereteket a beszélők intenciójára vonatkozólag. Nem tudhatnánk meg belőle, hogy pontosan milyen szándékkal, milyen előfeltevések, hiedelmek stb. birtokában használják az anyanyelvi beszélők az adott mondatot, milyen feltételek megléte mellett fogadják el grammatikálisnak stb. Mivel egy korpusz elemzése lényegében az azt használó nyelvész normatudatán — az pedig saját, szükség-szerűen szűkkörű tapasztalatán — alapszik, aligha adhat megbízható támpontot a beszélő közösség tagjainak intenciójára vonatkozólag.

Bár a kísérletezés módszerének előnyei nyilvánvalóak, alkalmazásától sokan idegenkednek az „adatokhoz” nyelvi tények tiszteletében. Az élő nyelv vizsgálatában sok nyelvész ma is Scserba által már 1931-ben bírált módon jár el: „A nyelvészek többsége az élő nyelvekhez is úgy viszonyul, mint a holtakhoz, azaz szövegeket ír le és azokat aztán a holt nyelvek elvei szerint dolgozza fel. Nézetem szerint így holt szótárak és grammatikák jönnek létre. Az élő nyelvek kutatójának másként kell eljárnia. Természetesen neki is így vagy úgy érthető nyelvi anyagból kell kiindulnia. De miután ennek az anyagnak a tényeiből egy elvont rendszert épített fel, ezt új tények próbájának kell alávetnie, azaz meg kell vizsgálnia, hogy az általa elvont szabályok megfelelnek-e a valóságnak. Ily módon a nyelvtudományba is bevonul a kísérletezés elve.” (L. V. Scserba: O trojakom aspektje jazykovyh javljenij i ob eksperimente v jazykoznanii. In: Jazykovaja szisztyema i recevaja gyejatyelnoszty. Izdatyelsztvo „Nauka”, Leningrad, 1974. 31—2.)

Bánréti Zoltán könyvének jelentőségét a következőkben látom: 1. Alapos elemzését adja egy bonyolult összefüggéseket tükröző nyelvi jelenséghalmaznak. Nem esik a tautologikus meghatározások csapdájába, szigorú következetességgel tesz különbséget a gondolkodási folyamatok, logikai műveletek és az ezeket sajátosan tükröző nyelvi konstrukciók között. A megengedő mondatok alapvető szabályainak leírásával a magyar nyelvről való ismereteinket bővíti, így az ezután készülő grammatikáknak feltétlenül figyelembe kell venniük Bánréti eredményeit. Jól használható ez a tanulmány a felsőfokú oktatásban is. 2. Szigorú következetességével, módszertani tisztázottságával és a kísérleti módszer sikeres alkalmazásával példaként szolgálhat más szintaktikai jelenségek leírását célul kitűző munkákhoz is.

Huszár Ágnes

Paul Schweiger: O introducere in semiotică — Puncte de vedere. București, 1984. Editura științifică și enciclopedică, 231 oldal

A korábbi előzményekre visszavezethető szemiotika az utóbbi két évtizedben bontakozott ki, és vált tudományokat átfogó általános elméletté. Mint a jelek általános tudományát majd mindegyik szakág szférájába bevonták, legalábbis olyanokba, amelyekben vizsgálódási tárgyként jeleket lehetett kimutatni. Így aztán nem lephet meg, hogy e térhódítás következtében a szóban forgó tudományok történetének mai szakaszában feltűnő „jelszerűsödésről” beszélhetünk, aminek mint közös folyamatnak természetszerű velejárója a tudományok közötti kapcsolatokban a kölcsönhatások erősödése, pontosabban: egymás kölcsönös segítése jól használható analógiák szolgáltatásával.

Mint minden új elmélet, a szemiotika sem egységes, legalábbis még ma sokféleképpen értelmezik tárgykörét, feladatait, módszereit, és az értelmezések állandóan változnak,

gazdagodnak. Hogy ebben a tarkaságban el lehessen igazodni, újabb és újabb tájékoztatókra, „bevezetésekre” van szükség (ilyen például Papp Ferenc: Szemiotikai jegyzetek. ÁNyT. 1965.; Szépe György és Voigt Vilmos: Szemiotikai alternatívák. Valóság 1972. 7. sz.; Jeanne Martinet: Clefs pour la sémiologie. Párizs, 1973.; J. Sz. Sztjepanov: Szemiotika. Budapest, 1976.; Voigt Vilmos: Bevezetés a szemiotikába. Budapest, 1977.).

Ilyen jellegű bevezetés Schweiger könyve is. Hasonlít, de ugyanakkor különbözik is a többi hasonló tartalmú munkától. Erre már kötetének címe is utal azzal, hogy nem „Bevezetés a szemiotikába”, hanem „Egy bevezetés a szemiotikába”, amit kifejtettebben így lehetne megfogalmazni: egyfajta bevezetés a szemiotikába (a szemiotikába való bevezetések egy lehetősége). Schweiger könyvének a tartalma és szemlélete valóban különbözik a szóban forgó műfaj többi ismert változatától. Azokban rendszerint általános tudnivalók olvashatók, például: a jel fogalma, a jelölő és a jelölt viszonya, a jelek osztályozása, a jel és jelhasználat (jelzés, szemiozsis), szemiotika és kommunikációelmélet (a jelfolyamat, a közlés), a tudományok, művészetek, mitológiák jelrendszerei, a szemiotika ágai, a szemiotika kialakulása, története stb.

Schweiger könyve nem a szemiotika alapfogalmait mutatja be, legalábbis nem ez a fő témája, és nem a szemiotika alapvető kérdéseit rendszerezi. A fejezetcímek egészen más tartalomra utalnak. Hogy mire, azt a szerző már az előszóban előre jelzi. Szándéka az, hogy a szemiotika tárgyának, módszerének és elméletének egy lehető megközelítését mutassa be (6). És ez a „lehető megközelítés” bizonyos szempontoknak az érvényesítését, bizonyos lehetőségeknek az előtérbe való helyezését jelenti.

A szempontokból következően a szerző a jelek értelmezésére és funkcionálására sarkít. Ennek állításában azt is hangsúlyozza, hogy a jeleknek kettős természetük van: anyagi és szubjektív. És ez a kettősség a sarkítás ellenére az egyik oka annak, hogy a kifejtésben nincs tematikai és módszertani „egyneműség”. A szerző szerint az is oka, hogy egymással „versengő” elméletek tarkítják még ma is a szemiotikát. Ezért állítja, hogy a pusztán munkahipotézisnek tekinthető megközelítéseket empirikus tényekkel kell társítani, és csak az így elért eredmények alapján lehet majd tényleges, „igazi” bevezetéseket írni, olyanokat, amelyek általánosítási érvényét nem lesz minek csökkenteni úgy, mint a ma írható bevezetésekét.

Az előszót és a bevezető fejezetet nem számítva a könyv kilenc fejezetből áll.

Az első fejezet témájának (Egy egységesített modell — szemiotika és kommunikációelmélet) kifejtéséhez a tudományelméleti alap a logika és a szemiotika kapcsolata, illetőleg a Fregével kezdődő újabb fejlemények. A középpontban a szemiotika és a kommunikációelmélet kapcsolata áll. A kapcsolat két alaptényezője a feladó és a címzett. A közlési helyzet e két pólusa határozza meg a jel és a jelrendszerek szemléletét, továbbá a jelek osztályozásának szempontjait.

A második fejezet a szemiotika helyével foglalkozik. Már a cím (A szemiotika helye az antropológiában) is jelzi, hogy a szerző a szemiotikát a közismertnél tágabban értelmezett antropológiától leírt keretekben helyezi el. Mindkettő a kultúrában és a kultúrán át megnyilatkozó emberi magatartás sajátos módozataihoz kötődik. Az ezt a kapcsolatot bizonyító tézisek egy részét mintegy megerősíti a harmadik fejezet (Nyelvtudomány és antropológia), amelyben a nyelvtudomány a szemiotika egy sajátos — a szerző műszava szerint „specializált” — ágaként szerepel.

Egy sajátos kérdés, a szaktudományi terminológia a tárgya a negyedik fejezetnek (A tudományos terminológia szemiotikája és nyelvészete). Itt a kiindulópont, az, hogy két párhuzamos terminológia létezik: a tudományos és a népi. A szakszókincs normáktól szabályozott (standard nyelvi) változatait a szerző a névtannal (a rokonságnevekkel) vizsgálja meg.

Az ötödik fejezetben a szerző saját kutatásainak eredményeire támaszkodva a

nyelvi rendszer és a szokásrendszerek elsajátításával foglalkozik (A nyelvi és a szokásrendszerek elsajátítása), aminek alapja a feladó és a címzett viszonyához kötődő kompetencia és performancia kölcsönhatása. És fontos szerepet játszik az agy két féltekéjének egymásra hatása (lateralizálása). Az elsajátítás és ez az egymásra hatás fiziológiai, strukturális és fejlődéstani szempontból egyaránt összefonódik. A szóban forgó folyamat tanulmányozását jelentős mértékben elősegíti a nyelvi genetikus kód, ami nem más, mint az emberi agy genetikusan meghatározott sajátosságait egybefoglaló kategória. Ezt a szerző a nyelvi univerzálékkal kapcsolja össze azon az alapon, hogy ezekben az univerzálékban az emberi agy fentebb említett sajátosságainak egy része tükröződik.

Néhány eddig tárgyalt kérdésnek a szöveggrammatikával való kapcsolatáról szól a hatodik fejezet (A szöveggrammatika mint szemiotikai eszköz). A lényeg itt az, hogy a szerző a szemiotikai rendszerrel egy egyedi, sajátos nyelvelméletet, a szöveggrammatikát, illetőleg ennek néhány kérdését világítja meg, mindenekelőtt a szövegbeli *topic* (az előzményekből már ismert rész) és a *comment* (az új információt tartalmazó rész) közötti kapcsolatot. Szemiotikai szempontból ennél is fontosabb az, hogy a kommunikációelméleti kategóriát, az üzenetet szöveggként fogja fel és ezt beszédteként értelmezi, de arra is kitér, hogy a szöveg a mondatfelettséggel, az ún. hypermondattal is párhuzamba állítható.

A hetedik fejezet témája az egyedek közlési magatartását meghatározó tényező, a csoport szerepe (A népi közlés szemiotikai vonatkozásai). A csoportot, az általánost a népi képviseli, aminek itt, a nyelvhasználat szintjén a művelt emberek beszéde az ellenlábasa.

A nyolcadik fejezet az elméletet igazoló gyakorlatként egy verses szöveg leírását, Ion Barbu egy versének a generatív elemzését tartalmazza (Szemléltető példa – Ion Barbu egy versének generatív elemzése). Végül a kilencedik fejezetben a szerző nyelvi és biológiai rendszereket vet egybe (Biológiai és nyelvi rendszerek izomorfizmusai). Az egybevetés lényege szerint nem más, mint a modern nyelvészeti elemzéseknek egy más tudomány, a biológia kategóriái alapján való megvilágítása.

Schveiger könyvének nagy érdemét abban látom, hogy a szemiotikai kutatások lényegét világítja meg, és így próbálja megismertetni olvasóival a szemiotikát. Hogy mi is a szemiotikai kutatások lényege, azt szerintem a jel fogalmának az értelmezéséből lehet levezetni, pontosabban abból, ahogyan Peirce a jel fogalmát meghatározza: a jel az a valami, ami valaki számára valamely tekintetben valami helyett áll. Mindez a kutatásokban azt jelenti, hogy az egyik tudományban elért eredmények és még inkább a felhasznált módszerek (alapelvek, modellek, eszközök) jó és produktív analógiaként hasznosíthatók egy másik tudományban. Az átvétel alapja az, hogy a két tudományban vizsgált jelenségek egyaránt jelek. És ahogy a jel értelmezéséből következően az egyik jelenség mint jel egy másikkal helyettesíthető, ugyanúgy lehetséges a kutatás egy elvének, eszközének az alkalmazása egy más tudomány tárgykörébe tartozó jelenség vizsgálatára.

Lényegében ilyen analógiák alkalmazásait tárgyalja a szerző könyvének a legtöbb fejezetében. Így például az üzenet, szöveg, beszédtek és a mondatfeletti kategória, a hypermondat összefüggései alapján azt, hogy a kommunikációelméletben az üzenet vizsgálatának eredményei, továbbá a beszédtekelmélet, valamint a mondatgrammatika vizsgálati elvei, kategóriái a szöveg leírására is alkalmazhatók. Hasonló a helyzet a biológia és a nyelvtudomány kapcsolatában is. A biológiai rendszerekben a nyelvtudományban felfedettekhez hasonló szabályszerűségek hatnak. És igaz ennek a fordítottja is. Emiatt az egyik rendszer kutatásában jól hasznosíthatók a másik rendszer vizsgálatára kidolgozott elvek.

Az említett érdemnek a kiemelése és példákkal való igazolása jól jelzi Schveiger könyvének az értékeit. Állíthatjuk tehát, hogy kitűzött célját sikeresen valósította meg.

Valóban egyfajta bevezetést írt, olyat, amelyben — mint láttuk — jól világítja meg a szemiotika lényegét, és így olvasóival megismertet egy ma széles körben, sok szakágban ható tudományt. Emiatt a kötet egy korábbi ismertetőjének (Péntek János: NyIrK. 1985. 1: 85) véleményével egybehangzóan magam is szükségesnek látom és ezúton javaslom is magyar nyelven való kiadását.

Szabó Zoltán

Az amerikai—magyar kétnyelvűség kutatásának áttekintése (1906—1984)*

A ma is meglevő amerikai magyar települések némelyikét több mint egy évszázada alapították. Az Amerikába vándorló magyarok zöme 1870 és 1914 között érkezett az Új Világba, őket két kisebb hullám követte még: az első a második világháború után, a második 1956—57-ben. Waggoner (1981: 493) szerint 1970-ben az USA-beli magyarok száma 495 ezerre volt tehető. Waggoner becslése éppúgy mint az 1980. évi „szenzációs” amerikai népszámlálási adatok (melyek szerint az amerikai magyarok közel annyian vannak mint Budapest lakói) óvatosan kezelendők, mivel a népszámlálási adatok közismerten megbízhatatlanok. A becült adatokkal mindaddig nem megyünk sokra — írta Fishman (1966: 50) majd húsz éve — amíg a számláló biztosok nem a „jelenlegi nyelvtudás” alapján állapítják meg, hogy valaki milyen etnikai kisebbséghez tartozik.

Az amerikai—magyar nyelvi szimbiózis leírását Lotz János (1967) sürgette először, a debreceni nemzetközi nyelvészkongresszuson. Tizenegy évvel később Kerék András (1978: 66) joggal írhatta, hogy a Lotz szorgalmazta műnek „nyomai sem látszanak még”. 1984 decemberében, amikor ez az áttekintés készült, Kerék megállapítása alig vesztett valamicskét érvényéből.

A jelen írás célja a m(agyar)—a(merikai angol) kétnyelvűség szakirodalmának áttekintése. Először annak a háttérodalomnak egy részét tekintem át, melynek ismerete elengedhetetlen a m—a kétnyelvűséget kutatók számára. Ezt követően az Észak-Amerikában beszélt magyarral (vagyis a *magyogol*-lal, vö. Makkai Ádám [1979: 495]) foglalkozó nyelvészeti szakirodalmat, majd az amerikai magyarok angoljával (vagyis a *Hunglish*-sal, vö. Makkai Á. uo.) foglalkozó irodalmat pásztázom végig. A háttérodalom áttekintésében nem törekszem teljességre de a magyogollal és a Hunglish-sal foglalkozó rész szándékom szerint teljes áttekintést nyújt.

I. 1. A z a m e r i k a i m a g y a r o k r a v o n a t k o z ó h á t t é r i r o d a l o m
Az amerikai magyarokról általános tájékoztatást nyújt a Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups (Benkart 1980), Széplaki (1975) és Széplaki 1977-ben megjelent bibliográfiája, a Hungarians in the United States and Canada.

Taborsky (1955) az amerikai magyar sajtóval foglalkozik, Lotz (1967) az USA-beli magyar nyelvészeti kutatásokat tekinti át, Fishman (1966) pedig a magyar nyelv amerikai fennmaradásának esélyeiről szól. Fishman tanulmánya mindmáig a legjobb szociolingvisztikai áttekintés az amerikai magyarságról. Az amerikai magyar egyházakra s jelenlegi működésükre vonatkozó bőséges információ található többek között az Amerikai

* Ez az írás a „Hungarian-American Bilingualism: A Bibliographic Essay” című 1983-ban írt angol nyelvű tanulmányom némileg módosított magyar változata. — Köszönetet mondok Jeff Harlignak (University of Chicago) és Peter Sherwoodnak (University of London) kritikai megjegyzéseikért.

Magyar Református Egyesület évkönyveiben, vagyis a pennsylvániai Ligonierben kiadott Bethlen naptárakban és Török István Katolikus magyarok Észak-Amerikában (1978) című, részletes kutatásokon alapuló könyvében.

Az amerikai magyar emigráció 1880 és 1940 közötti történetét nagy monográfiában dolgozta föl Puskás Julianna (1982b). Könyvének egy rövidített angol nyelvű változata is megjelent (1982a). Puskás munkáin kívül számos cikk is olvasható a kivándorlás történetéről: Gellén (1982) azt vizsgálja, hogy az Ohio állambeli Toledoba bevándorolt magyarok az óhaza mely részeiből érkeztek, Tarján (1982) az amerikai magyar reformátusok korai történetét tekinti át, Harsányi (1982) pedig a pataki református szellemi örökség amerikai továbbéléséről szól.

Néprajzi szempontból mindenekelőtt Dégh Linda „The Ethnicity of Hungarian Americans” (1980a) című átfogó tanulmányát kell megemlítenünk. Dégh Vázsonyi Endrével közösen tanulmányozta a kanadai magyarokat (Dégh–Vázsonyi 1971–1975) és a Csikágótól délkeletre fekvő Calumet-vidék magyarjait is (Dégh–Vázsonyi 1969). Vázsonyi kitűnő tanulmányt közölt a burdosházakban lakó magyar bevándoroltakról angolul (1978) és magyarul (1980) is.

Az amerikai magyarok szépirodalmának tekinthető műveket is írtak. Rickert (1920) Budapesten megjelent antológiája Amerikában írt magyar verseket és dalokat tartalmaz, Konnyu (1962) az 1960 előtti amerikai magyar irodalom történetét adja, Borbándi (1980) pedig a mai amerikai magyarság irodalmi életének részletekig pontos áttekintését nyújtja. Az amerikai magyar költészet létét két nemrég megjelent antológia is dokumentálja: Kemenes (1980) és Béládi (1981). A diaszpórában élő magyar költők problémáiról Torontóban néhány éve szimpóziumot tartottak (vö. *Hungarian Studies Review* 8 [1981]. 1: 127–35).

Az amerikai magyar szépirodalom egy része a bevándorlók megromlott magyar nyelvhasználatán élcelődik (Makkai Ádám [1966] és Kántor Pál [1978]). A bevándorló magyarok beilleszkedésének nyelvi kénjait humorosan ecseteli Wass (1980) és Cseh (1975). Utóbbi elbeszélésének címe *Szi-esz-i-écs*, ami nem más mint az író „kimondhatatlan” magyar nevének angol betűzése.

Néhány magyarországi író is írt a kivándorlókról: Sebők (1914) novellája (Misszisz Kulcsár) egy szegény asszony viszontagságairól szól, Tamási Áron Ábel Amerikában című regénye pedig az író saját élményein alapszik. Napjainkban se szeri, se száma az Amerikában hosszabb-rövidebb időt töltött (újság)írók útirajzainak, de szociolingvisztikai szempontból csupán Ignác Rózsa (1980) könyve érdemel említést, melyben a mai amerikai magyarság életének kitűnő ábrázolásai olvashatók.

Az amerikai magyarok életének egyes mozzanataira nézve hasznos információk találhatóak Máthé (1942) és Konnyu (1967) könyveiben, valamint Molnár Ágoston (1977) tanulmányában. Weinstock (1969) szociológiai szempontból vizsgálja az 1956 után bevándorolt magyarokat, többek közt adatokat közöl a bevándorlók angol nyelvtudásáról is. Sós (1973) általános áttekintése és Ludányinak (1974) a vegyes házasságok ellen írt cikke is megemlítendő, miként Sárközi (1981) tanulmánya is, mely bár az Angliába 1956 után bevándorolt magyarok boldogulásáról szól, számos esetben érdekes összehasonlításokra ad alkalmat az amerikai magyarságot kutatók számára is.

Szendrey (1983) angol nyelvű tanulmánya az amerikai magyar színjátszás történetét ismerteti.

Reményi (1934 és 1937b) két írása is érzékelteti az amerikai magyarok identitási problémáinak szociálpszichológiai vonatkozásait. Sanders (1973) az amerikai magyarok nyelvi dilemmáinak intelligens laikus leírását adja. Makkai Ádám (1972) az iskoláskoruk előtt egynyelvű magyarként felnövő amerikai gyerekek nyelvi és kulturális helyzetét vizsgálja, s pedagógiai tanácsokkal is szorgalmaz arra nézve, hogy miként kerülhető el a

„semilingualism” kínja, vagyis az, hogy a felnövő gyermek végül se magyarul, se angolul ne tudjon jól.

Az amerikai magyar kétnyelvűség kutatói értékes információkat találnak Lőrincze (1980), Szántó (1983 és 1984) és különösen Nagy Károly (1981) munkáiban. Borbánd- (1977) a nyugat-európai magyar értelmiségi szemével láttatja az amerikai magyarságot, míg Nehler (1981b) írása igazi ritkaság: egy magyarul kitűnően tudó de semmilyen magyar őrrel nem rendelkező amerikai beszámolója az 1980-as évek egyik amerikai magyar közösségéről, a South Bend-iről.

Puskás (1982b: 274—283) egy fejezetet szentel a nyelvfenntartási törekvéseknek az amerikai magyar iskoláknak. A mai magyar nyelvű oktatásról három írás említendő: Nagy Károlyé (1977), Nádas és Somogyi (1980: 97—136) összeállítása a tanárok munkájáról és a Dusicza Ferenc (1984) közölte „képzelt beszélgetés” Komjáthy Aladár montreáli lelkipásztorral.

Az Atlanti Óceánon átkelő magyarok egy kisebb része nem az Egyesült Államokba, hanem Kanadába vándorolt be. A róluk szóló szakirodalom első jelentős tétele Kosa könyve, a *Land of Choice: The Hungarians in Canada* (1957). Dreisziger (1981) írása 1924 és 1939 között bevándorolt magyarok élettörténeteit és életmódját ismerteti s kitekint a bevándorlók angol- és gyermekeik magyartanulásának mikéntjére is. Kovács (1981: 45) utal a bevándorló magyarok és szlovákok „diszharmoníájára”, melynek egyik oka az istentiszteleteken használandó nyelv körüli ellenségeskedés volt. Dégh (1980b) a kiplingi (Saskatchewan) magyarok vallási életében az etnikai fennmaradás egyik tényezőjét látja. Kovács (1980a) ugyanennek a közösségnek, kanadai magyar nevén Békevárnak a történetét írta meg, másik írásában (1980b) pedig a korai kanadai magyarok kultúráját dolgozta föl. A magyar nyelv kanadai fennmaradásának tárgyában Hegedüs (1979—80), Horváth (1981) és Csapo (1983a és 1983b) írásai említendők.

Dojcsáknak A kanadai Esterházy története (1981) című könyve és 1983-ban publikált cikke is figyelemre érdemes, az utóbbiban laikus megfigyelések is találhatók a magyolra és a Hunglish-ra vonatkozóan.

2. Háttér irodalom, mely nyelvészeti forrásként is szolgálhat. Számos olyan könyv, album és cikk létezik, mely nemcsak háttérinformációt nyújt, hanem nyelvi forrásként is elemezhető. A jeles amerikai magyarokról szóló könyvek, például Káldoré (1937), vagy a magyar közösségekről írt munkák (pl. Sári [1966] és különösen [1978]) gyakran közölnek olyan dokumentumokat, melyek az amerikai magyarok magyar és angol nyelvhasználatát hitelesen mutatják be. Ebből a szempontból is kiváló Sári Gál Imre *Clevelandi magyar múzeum* (1978) című könyve, melyben nemcsak dokumentumok találhatók nagy számban, hanem számos olyan fénykép is, mely a magyol és Hunglish nyelvhasználat értékes példáit örökíti meg. A számos album közül kettőt emelünk ki: az *A south bendi magyarok 50 éves letelepedésének jubileumi emlékkönyve* — 1882—1932 címűt és *Az Amerikai Magyar Népszava aranyjubileumi albuma* címűt (New York, 1950). Mindkét albumban bőséges anyag található az amerikai magyar nyelvhasználat bűvárai számára.

Könnnyü (1961), mely nem más mint az 1962-ben megjelent angol nyelvű irodalomtörténet magyar eredetije, szintén elemezhető, s elemzendő, nyelvi szempontból is.

Puskás (1982b: 551—79) számos interjút közöl, melyeket magnetofonnal készített részint Amerikában, részint onnan visszavándorolt magyarokkal itthon. Az interjúk tartalmilag érdekesek de nyelvészeti értékük csekély, mivel a szerző nem szó szerint hanem szerkesztett (= csiszolt) változatban közölte őket. Puskás három oldalon közli egy amerikai férfi és magyarországi sógora levelezését is — szerencsére szó szerint.

Albert Tezlának két monumentális könyve lát hamarosan napvilágot. Az Európa

Kiadó 1987-ben tervezi kiadni a kétkötetes Valahol túl, Meseországban: magyarok Amerikában, 1895–1920 című dokumentumgyűjteményt, melyet korabeli újságokból, egyházi és közigazgatási dokumentumokból, személyes levelekből és irodalmi alkotásokból válogatott a South Bend-i születésű irodalomprofesszor. A könyvnek a szerkesztő által írt része körülbelül 75 oldal, mely tartalmaz egy magyol szólistát is. Tezla könyvének angol változata is készül, ennek ideiglenes címe: *The Hazardous Quest: A Documentary of Hungarians in America, 1895–1920*.

Nagy Dezső kétkötetes munkája, *Az amerikai magyarok folklórja (1978–1979)* újságokból, kalendáriumokból s hasonló kiadványokból kigyűjtött anyagot tartalmaz. A gyűjtemény igen sokrétű (siratókat, katonanótákat, időjósításokat és munkáverseket tartalmaz egyebek mellett), de nyelvészeti szempontból gyakorlatilag értéktelen, mivel a közölt szövegek filológiai pontossága erősen vitatható. „Az amerikai magyar nyelv és Szótára” című rész, mely az I. kötet 256–68. oldalain található, tele van pontatlansággal, s nem mond semmi olyat, melyet mások nem mondtak már korábban.

Végül a South Bend-i magyar-amerikai kétnyelvűség (*Project on Hungarian-American Bilingualism in South Bend, Indiana*) című kutatás nyelvhasználati interjúi említendőek. Ezek kettős céllal készültek: részint adatokat tartalmaznak a South Bend-i magyarok szociolingvisztikai helyzetéről, részint nyelvileg is elemezhetőek, mivel az interjúkészítők a standard magyart, illetve standard amerikai angolt beszéltek, adatközlők viszont magyolul vagy Hunglish-ul választottak kérdéseikre. Kontra—Nehler (1981b) szó szerinti leírása egy 1956-ban bevándorolt szerelővel készített angol interjúnak, Nehler (1981a) pedig majdnem szó szerinti¹ leírása egy második generációs adatközlővel készített magyar interjúnak.

Kontra (1984a) betűhíven közli egy idős East Chicago-i magyar asszony maga gépelté önéletrajzát.

3. Korpuszok a magyar—amerikai angol nyelvi kontaktus vizsgálatához. A magyar—angol kétnyelvűség vizsgálatára bármely írott vagy beszélt magyol és Hunglish szöveg alkalmas. Az írott szövegeket elsődleges és másodlagos szövegekre kell bontanunk. Az előbbieket közé tartoznak a kéziratok, például a levelek, egyházközségi jegyzőkönyvek s hasonlóak. Ezek a szövegek azért elsődlegesek, mert eredetiek; szerkesztők vagy nyomdászok semmit sem változtattak rajtuk. Nyilvánvaló, hogy nagyon sok elsődleges magyol és Hunglish szöveg van, de ezek a nyelvészeti elemzés számára alig hozzáférhetőek, mivel zömük az egyházakban s a különféle gyűjtemények raktáraiban hányódik.

Érdekes magyol² dokumentumot közölt éjl (sic): egy Szegeden tanuló portlandi (Oregon állam) diák magyarul írt levelét.

Nyelvi szempontból kevésbé megbízhatóak az amerikai magyar újságok. A magyol (s kisebb részben a Hunglish) újságok nyelvi elemzése két problémát rejt magában. Először: a szerkesztők megváltoztatják a szóhasználatot, a mondatszerkezeteket és a szavak betűképeit, ezáltal az eredeti, elsődleges szövegeket másodlagosakká alakítják. Másodsor: a szerkesztői beavatkozások a szerkesztő idiolektusát tükrözik, s nehezen dönthető el egy-egy konkrét esetben, hogy a nyelvész csupán egy bizonyos szerkesztő

¹ Az írás szerkesztői sajnos „kigyomlázták” a kérdező *tetszik*-eit az olyan mondatokból mint pl. *Melyik másére tetszik járni?* Ettől eltekintve a közölt szöveg egyezik a magnetofonfelvétellel, az adatközlő szavai változatlanok maradtak.

² Nyilvánvaló különbség van az amerikai magyarok magyarja és a hazánkban magyarul tanuló amerikai magyarja között. Az előbbi az igazi magyol, az utóbbi csak annyiban nevezhető magyolnak, hogy az is magyar írás vagy beszéd angol interferenciával.

egyéni nyelvhasználatának bizonyos sajátosságát elemzi-e, vagy pedig olyan valamit, amit szerte Amerikában használnak a magyarok. Mindezzel együtt az újságok nyelvi elemzése fontos feladat. Az amerikai magyar újságok leggazdagabb gyűjteménye az Országos Széchényi Könyvtárban található, ez azonban sajnos nemigen áll a kutatók rendelkezésére. Talán nem véletlen, hogy az amerikai magyar újságok első komolyabb nyelvi elemzése (Kontra 1982a) csak nemrég jelent meg.

Megemlítendő a Vasváry-gyűjtemény, melyet Vasváry Ödön washingtoni református lelkész adományozott a szegedi Somogyi Könyvtárnak 1972-ben. Ez a gyűjtemény kincsestára az amerikai magyarokra vonatkozó legkülönbözőbb dokumentumoknak, de sajnos egy része a hazaszállítás során elveszett. A teljes gyűjtemény mikrofilmen tanulmányozható a New Jersey állambeli New Brunswickban (vö. Péter 1982: 604–5).

Fontos másodlagos forrás Halász Péter Második Avenue című 670 oldalas, New Yorkban megjelent regénye, mely egy 1956-ban a New York-i magyar negyedben letelepedő család viszontagságairól szól. Halász nemcsak az amerikai magyarok életét írja le mesterien, de számos pontos megfigyelését is rögzíti a bevándorlók nyelvi és lelki problémáiról. Mivel amerikai magyar író művéről van szó, a regény tele van magyarról angolra váltással (code-switching), melyek nyelvészeti elemzése annál is fontosabb, mert a jelen sorok írójának tapasztalatai szerint Halász kódváltásai elég pontosan tükrözik (utánozzák) a valódi magyolban tapasztalható kódváltásokat.

Makkai Ádám (1979) szerint „amikor valaki egy-két évtizednyi távollét után visszatér Magyarországra és beszédén a magyol érződik, gyakran kinevetik. Ez a sokkterápia gyorsan hat s az illető néhány hét múltán újból 'tiszta magyart' beszél”. Molnár Károly (1983) Új Tükör-beli interjúja az amerikai magyar Robert Halmi filmproducerrel némileg tükrözi a magyolnak magyarok számára szokatlan voltát.

Az írott szövegek között végül a bevándorlók s gyermekeik számára írt nyelvkönyvek említendőek meg. Ezek nyilvánvalóan gyakoroltak valamilyen hatást a magyol nyelvhasználatra, s fellelhető, hogy hatásuk a Hunglish-ra nagyobb volt. Béla Green 1912-ben megjelent Amerikai nyelvmester című tankönyvét Molnár Judit (1984) elemezte egy előadásában.

A korpuszok másik típusát a magnetofonfelvételek képviselik. Ezek között vannak olyanok, melyeket céhbeli nyelvészek készítettek, s vannak olyanok, melyeket történészek, néprajzosok vagy szociológusok rögzítettek. A nem nyelvészek gyűjtötte anyagról, például Dégh Linda, Hoppál Mihály, Máday Béla és Puskás Julianna felvételeiről s azok nyelvészeti használhatóságáról, értékéről nincs információnk.

Az első magnetofonos gyűjtést Bakó Elemér végezte az 1950-es és 60-as években — ő főleg az USA keleti partvidékén, elsősorban régi amerikai magyarok élettörténeteit gyűjtötte. Bakó egy helyen (1965: 212) mintegy 150 órányi hangfelvételt tesz említést; a felvételek leírása azonban mindmáig nem készült el, így az ő gyűjtése Csipkerózsika álmod alszik.

Időrendben második Kálmán Béla (1970a) 16 órányi magnetofonos gyűjtése, mely egy 1968–69-ben kapott Ford ösztöndíj keretében készült. Kálmán felvételeinek elemzése még nem fejeződött be.

A harmadik magnetofonos gyűjtés, melyet céhbeli nyelvészek végeztek, a South Bend-i kutatás keretében folyt. Ez a korpusz körülbelül 80 órányi magyol felvételt tartalmaz. Minden magyar interjút Kontra Miklós készített, aki 1978 és 1981 között az Indiana Egyetem magyar lektora volt Bloomingtonban. Az angol interjúkat sztenderd amerikai angolt beszélő kutatótársai készítették: Gregory L. Nehler (Indiana Egyetem) és Jeff Harlig (University of Chicago). Így a felvételek standard magyar és magyol beszélők, illetve standard angol és Hunglish beszélők interjúit tartalmazzák. A South Bend-i korpusz háromféle interjúból áll: (1) magyar nyelvi kérdőívből (vö. Kontra 1984b),

(2) angol nyelvi kérdőívből, és (3) egy magyarul vagy angolul folytatott nyelvhasználati kérdőívből (vö. Nehler 1981a és Kontra–Nehler 1981b). Az említett interjúkon túl a South Bend-i korpusz tartalmaz több órányi amerikai magyar rádióműsort³ és amerikai magyar gyerekekkel készített felvételeket is. A South Bend-i magyar felvételek leírása, ellenőrzése, gépelése és számítógépes feldolgozásra való előkészítése 1984 decemberére elkészült. A körülbelül 3500 gépelt lapnyi korpusz egy példánya a Nyelvtudományi Intézetben található.

II. Magyarol: észak-amerikai magyar nyelv. Az észak-amerikai magyar nyelvről szóló nyelvészeti írások száma nem nagy s minőségük igen változó. Még a „nagyélegzetű” munkák is hagynak kívánnivalót maguk után nyelvészeti szempontból, például Szamek disszertációjából (*The Eastern American Dialect of Hungarian: An Analytic Study*, 1947) kitűnik, hogy a szerző magyartudása nem volt kifogástalan. McRobbie (1979) a békevári (kiplingi) magyarok etnolingvisztikai leírásában többször utal az általa használt szókincs-, olvasás- és írástesztekre, de semmit sem közöl magukról a tesztekéről, s az olvasónak fogalma sincs arról, hogy McRobbie közölt diagramjai milyen módon készültek. Győri Budapesten írt bölcsészdoktori értekezése (1979) — a szerző szavai szerint — 40 amerikai magyar újság 200 számának elemzése. Az olvasót azonban zavarba ejti a dokumentációnak majdnem következetes mellőzése: a 129 lapos disszertációban az első locusszal közölt adat a 103. lapon található!

Spissáktól (1906) Győriig (1979) a magyogollal foglalkozó szerzők majd mindegyike a magyar nyelv amerikai megromlásán, elkorcsosulásán kesereg. Talán az egyetlen kivétel Fábrián (1948: 40), aki belátja, hogy az amerikai magyarok „könnyebben megértik és szívesebben használják az angol nyelvet mint a magyart”, s hogy ezt „nem is vethetjük a szemükre.” A cikkírók tájékozatlanságát a következő, élesen szembenálló vélemények is mutatják: Spissák (1906: 262) szerint a magyogolban oly sok az angol szó, hogy óhazai magyar azt meg sem értheti, Rubinyi (1921: 12) azonban — noha nem tagadja a nyelvromlás bizonyos fokát — azt állítja, hogy az amerikai magyar napilapoknak, például a Szabadságnak tiszta magyar nyelve majdhogynem semlegesíti az angolnak a magyogolra tett hatását.

Egészében azt lehet mondani, hogy a magyogol szakirodalomban idézett adatok hiányosak és rendszertelen gyűjtésből származnak, ezért azt a néhány általánosítást, amelyet a szerzők megkockáztatnak, nem lehet komolyan venni. Úgy tűnik, hogy a South Bend-i kutatás lehet majd az első, mely rendszeres adatgyűjtésen alapul és átfogó elemzéseket nyújt.

Ebben a részben a magyogol szakirodalmat a következő tematikai bontásban tekintem át: fonetika és fonológia, nyelvtan, szókincs, szóképzés, kódváltás, nevek és tegezés—magázás.

I. Fonetika és fonológia. Szamek (1947) részletesen tárgyalja az angoltól átvett kölcsönszavak hanghelyettesítéseit, például azt, ahogy az angol „flapped d” adaptálódik a magyar kölcsönszavakban: *beauty parlor* > [bjudi pa:ler] (37). Az angol szókezdő *st-* gyakran *št-* lesz a magyarban (42), de nem kapunk magyarázatot erre a jelenségre.

Arra nézve, hogy a magyogol mely szintjein erősebb s melyeken gyengébb az angol interferencia, legalább Rubinyi (1921: 12) óta tesznek a nyelvészek tapogatózó meg-

³ Az USA című folyóirat 33. száma (1981) érdekes magyogol szöveget közöl: egy Serly Tiborral készített tv-interjú szó szerinti szövegében jó példákat találunk arra, amikor a beszélő „hangosan keresi a megfelelő szót” és habozik, hogy *féltékenny-t* vagy *félenk-et* mondjon-e, avagy *továbbítani-t* vagy inkább *folytatni-t* (Bárdos—Bérczi 1981).

jegyzéseket. Rubinyi szerint a keverés elsősorban a szóki csben mutatkozik, a morfológiai keveredés lényegesen ritkább, s az angol szintaktikai hatása minimális. Janda (1976: 591) az angolul tudást rendkívül fontosnak tartó tipikus amerikai magyarról azt írja, hogy magyoljában az angol interferencia a szókincsben nagyfokú, a szintaktikai szinten kisebb, de a fonológiai szinten nem tapasztalható. A fonológiai-fonetikai interferencia hiányáról tett megállapítás könnyedén cáfolható (vö. Kontra megjelenés alatt). Ami viszont a lexikai és kiejtésbeli interferencia egymáshoz viszonyított arányát illeti, nos, itt módszertani rejtvényvel állunk szemben. Tegyük föl, hogy egy magyol szövegben 50 angol kölcsönszó található, s ugyanebben a szövegben 50 magyar szövegszóban hallhatók aspirált zárhangok. Vajon azt mondjuk, hogy ebben a szövegben a lexikai interferencia ötvenszerese a kiejtésbelinek, mert az aspiráció csupán egyetlen kiejtésbeli interferencia ismétlődő megnyilvánulása? Vagy azt mondjuk-e, hogy szövegünkben mind a lexikai interferenciának, mind a kiejtésbelinek 50 esete fordul elő?⁴

Kálmán (1970a: 382–3) szerint a bevándorlók kiejtésében nincs nyoma angol hatásnak, de gyermekeik időnként aspirált zárhangokat, „sötét” (dark) /-et és amerikai (retroflex) /r-et ejtenek, valamint a magyar /v helyett angol /w-t mondanak. Kontra (megjelenés alatt) kimutatta, hogy Kálmán állításai helyenként túlzóak: a bevándorlók is aspirálják néha a zárhangokat és egyes második generációs magyarok — ellentétben Kálmán megfigyelésével — nem sajátítják el a /gy/ ejtését. Kontra 40 adatközlő percepciósi adatait és 27 adatközlő produkciósi adatait elemezte az aspiráció, a hosszú mássalhangzók, a /gy/ és az /r/ kiejtése, valamint az /e/é/ különbség meglétének vagy hiányának szempontjaiból. Amint várható volt, ez az elemzés kimutatta, hogy a beszélők kiejtése nem következetes: van, aki az egyik szóban aspirált zárhangot ejt, de a másikban nem, s az egyik pillanatban aspirált zárhanggal ejt egy szót, de a másikban aspirálatlanul ejti ugyanazt. A South Bend-i vizsgálatnak talán az a legváratlanabb eredménye eddig, hogy egyes esetekben a fonológiai produkció jobb a percepciónál. Bizonyos magyol beszélők ejtik az /e/é/ különbséget és a hosszú mássalhangzókat, de nem hallják /e/ és /é/, illetve rövid és hosszú mássalhangzó különbségét.

A nemzetközi szakirodalomban az utóbbi évtizedben prominensen szereplő magyar magánhangzó-illeszkedésre nézve alig találunk valamit a magyogollal foglalkozó írásokban. Szamek (1947: 47) megállapítja, hogy az /-ol/ igeképző (pl. [pikkolni, fiksolni]) használata „szabálysértő”. Kontra (1981: 17) megjegyzi, hogy adatközlői Szauzszbenba laknak, mert számukra South Bend egy szó: Szauzszbend, a standard beszélők viszont a /-ben/ alternánst használnák ilyen esetben.

Vágó Róbert The Sound Pattern of Hungarian című generatív fonológiájáról írt kritikájában McRobbie (1982: 285) — kanadai kétnyelvű gyermekek magyar nyelvhasználatára alapján — amellett érvel, hogy Vágó labiális és palatoveláris illeszkedési szabályait össze kell vonni csúcsos zárójel (angled brackets) alkalmazásával.

Az intonációról összesen ketten tettek rövid megjegyzést az eddigi szakirodalomban. McRobbie (1979: 199) szerint a magyol intonáció alig tér el a standard magyar intonációtól. Kivételt képez a vallásos tevékenységgel összefüggő beszéd (pl. ima) intonációja és sebessége, melyek minden esetben lényegesen különböznek a standardtól. Ez a stílusváltás McRobbie szerint főleg abban áll, hogy az intonáció „túlzóvá és öntudatosává” válik, s a standardban hangsúlytalan szavak is hangsúlyt kapnak. Kontra (1981: 18) megállapítja, hogy a magyol intonáción gyakran kimutatható az angol hatás, pl. Tudom, hogy mi az (< I know what it is) szemben a standard Tudom, hogy mi az-zal.

⁴ Ha az a kritériumunk, hogy a magyol beszéd mennyire érthető standard magyart beszélők számára, akkor a kérdés más megvilágításba kerül. Adott szöveget 50 angol kölcsönszó nehezebben érthetővé tesz mint 50 aspirált zárhanggal ejtett szövegszó.

Végül Kálmán Bélának (1973 és 1975: 611) a mássalhangzó-hasonulásról tett megfigyeléseit említjük meg: a második generációsok beszédében a hasonulásnak három formája van: (1) regresszív [nujorgba], (2) nincs hasonulás [nujorkba], és (3) progresszív [hegyekpe].

2. *N y e l v t a n.* Figyelemre méltó magyol morfológiai jelenség a superessivus használata pl. ilyen mondatokban: *Nubranszvikon lakik.* Kálmán (1970b: 44) adatközlői „az amerikai városneveket úgy ragozták, mintha belföldiek volnának”, s ebben „még logika is van, hiszen számukra Amerika belföld”. Kálmán másik megfigyelése az, hogy a városnév + államnév szerkezetű helynevekben csak az államnév kap ragot (pl. *Klivland Ohájóba laktam*), s hogy ez a jelenség áttevődik az óhazáról szóló visszaemlékezésekbe is, pl. *Szalóka Szabolcs megyébe születtem*, a standardbeli *Szalókán, Szabolcs megyében születtem* helyett.

Kontra (1981: 17) megjegyzi, hogy egyes amerikai születésű adatközlők pl. *cigányval-t* mondanak. Annak kiderítése, hogy a hasonulás ilyen hiánya óhazai nyelvjárási örökség-e vagy pedig a standard hasonulási szabály tökéletlen elsajátításának következménye-e, igen veszélyes és gyakran megoldhatatlan feladat.

Szamek (1947: 67) a határozatlan névelő használatában (pl. *János is egy pájlet volt* szemben a standard *János is pilóta volt-tal*) és a számbeli egyeztetésben (pl. *mind a négy sofflik* szemben a standard *mind a négy lapát-tal*) mutatkozó interferenciára hoz példákat. Kálmán (1973: 204) is említ egy példát a standard számbeli egyeztetéstől való eltérésre: *aranyos vótak*. Kontra (1982a: 86–87) számos példával illusztrálja a magyol névelőhasználatot, az alanyi és tárgyaz ragozást, az egyes esetragok eltérő használatát és bizonyos idioszinkratikus mondat szerkezetek előfordulását.

A magyol szórend alapos feltérképezése mindmáig várat magára. Kálmán (1970a: 384) és Kontra (1981: 15 és 17) néhány példáján kívül csupán Fábián (1948: 35) megfigyelése érdemel említést: a címek az amerikai magyarban mindig az angol szórend szerintiék.

3. *S z ó k i n c s.* A magyol szókinccsel számos hosszabb-rövidebb cikk és néhány korpuszvizsgálaton alapuló tanulmány foglalkozik. Az előbbieik közé tartozik Spissák (1906), Gesztesi (1909), Rubinyi (1921), Nagy Lajos (1921), Balassa (1928), Zsoldos (1938) és Gondos (1940). E szerzők a magyolban előforduló angol kölcsönszavakat sorolnak föl, s időnként mesterségesen konstruált párbeszédekkel igyekeznek bizonyítani, hogy a magyol beszédet óhazai magyar ember nem értheti meg. Révai Nagy Lexikonának XXI. kötetében (572) is van egy cikk az amerikai magyar nyelvről — ez szellemében hasonló az előbbi írásokhoz. Hoffmann (1911: 260–2) hatvanegynéhány magyol szót sorol föl angol eredetijével és standard magyar megfelelőjével, pl. *bigbász = big boss = főmunkavezető*. Mencken (1937) semmi újat nem ad a Spissák 1906. évi cikkével kezdődő irodalomhoz képest.

Az impresszionisztikus cikkek sorába tartozik Kelemen (1960) is, melyben a szerző amerikai magyar egyetemista társaitól hallott példákat idéz, például ezt az érdekes kódváltást: *emberek, én sick vagyok of tanuláng.* Sanders (1973) említi, hogy a betegségeknek (eufemisztikus okokból) és a gépkocsi részeinek nevei váltódnak fel leghamarabb angol kölcsönszavakkal a magyolban. Sanders egyetemi tanár, s ha nem olvasna rendszeresen magyarországi folyóiratokat, nem ismerné az itthon közkeletű *kuka* és *krími* szavunkat, s soha le nem merne írni olyan szót mint a *meghibásodás*.

Szamek (1947) szemantikai fejezetében a jelentéskölcsönzést így példázza: magyol [liker] 'szeszes ital' (vö. angol *liquor*) — standard *likőr* 'ízesítő anyagokkal készített, édes szeszes ital'. A kölcsönzések leírásában megadott standard magyar adatai azonban gyakran pontatlanok, s „konklúziói” néha nem alapulnak semmilyen adaton se.

A magyolt „pidgin Hungarian”-nek nevező Kosa (1955: 24–5) a szókinccs három

jellemzőjét sorolja fel: (1) a bevándorlók azokat az angol szavakat vették át, melyek denotatívumaira nem voltak magyar szavaik; (2) egyes esetekben magyar és angol szavakat is használnak, de eltérő jelentésárnyalattal; (3) sok angol szót és idiómát azért használnak, hogy megmutassák: tudnak ők angolul is. Ide tartozik Sanders (1973: 91) egyik megjegyzése is: „minél gyatrábban beszél valaki angolul, annál nagyobb előszeretettel kever.”

Korpuszvizsgálaton alapul Fábián (1948) újságokat elemző cikke — ennek előnye, hogy a szerző példáit kontextussal együtt idézi. Lévai (1976) Lékai János kommunista újságíró novelláinak és cikkeinek 275 oldalas korpuszából ad példákat. McRobbie (1979) a kölcsönszavak számos listáját adja (ezek magnetofonfelvételeiből dokumentálhatóak) s ábrát közöl arról, hogy miként növekedik a kölcsönszavak aránya generációról generációra. Adatai azonban ellenőrizhetetlenek, mivel semmit sem közöl arról, hogy miként számította ki a megadott százalékokat, hogyan csoportosította a lexikai kölcsönelemeket stb.

A magyol szókincsre erősen jellemző a (végső soron) latinból származó szavak nagy aránya. Sanders (1973: 94) szerint ez részben azzal magyarázható, hogy az angol szavaknak gyakran nincs pontos magyar megfelelőjük, részben pedig azzal, hogy a „közhit” szerint apróbb változtatásokkal minden idegen szót magyarrá lehet gyúrní. Fábián (1948: 35) a *konvenció* szót idézi, mely az amerikai magyar lapokban nem ’közszokás, általános szokás’ jelentésű, hanem ’összejövetel’-t jelent.⁵ A jelentéskölcsönzésnek számos ilyen példáját dokumentálja Kontra (1982a: 85), pl. *bazár, billió, blokk, continentális, federális, hall* stb. Arra, hogy a jelentéskölcsönzés valóban félreértést okozhat magyol és standard beszélők között, akkor döbbsentem rá, amikor egy San Diego-i motelben amerikai magyar barátommal elkezdtünk kicsomagolni, s barátom így szólt: *Egy fia klozet sincs itt, mi?* Kérdése zavarba ejtett, hisz barátom épp az imént lépett ki a vécéből. Egy-két másodpernyi gondolkodás után rájöttem azonban, hogy *ő klozet*-en beépített ruhásszekrényt ért, s az valóban nem volt szobánkban. A *klozet* a standard magyarban vécét jelent, az amerikai angolban azonban ma már kizárólag ruhásszekrény jelentése van a *closet* szónak (vö. Householder 1983: 10).

A South Bend-i kutatáshoz három tanulmány kapcsolódik. Kontra (1982a) öt amerikai magyar hetilap egy-egy számának kimerítő elemzése, melyben a lexikai kölcsön-elemek négy csoportban vannak tárgyalva: kölcsönszavak, hibrid kölcsönszavak, tükörszavak és jelentésbővülések. Itt minden magyol szó után fel van tüntetve angol etymonja (ha azt meg lehetett állapítani), a szavak kontextusban szerepelnek és forrásuk is jelölve van. Kontra (1982b) előzetes beszámoló 11 adatközlő szókincseről. A képleírásos vizsgálatból kitűnik, hogy a bevándorlók szókinése magyar domináns, az Amerikában születetteké viszont angol domináns. Kontra—Nehler (1981a) a South Bendben használatos népneveket tekinti át, pl. *Hunky* vagy *hanki*, *szlávis* ’horvát’, *kapuvári* (ez a négerek gúnyneve), *polák*, *vadmagyar* ’magyarul törve beszélő, amerikai születésű magyar’ stb. Mencken (1945: 601—2) szintén tárgyalja a *hunk*, *hunkie* vagy *hunky* szavakat.

Vázsonyi Endre készülő szótára (Túl a Kecegárdán), mely a Calumet-vidéki gyűjtésből származik, a magyol szókinces tanulmányozásának felbecsülhetetlen értékű forrása lesz.

Végül három olyan írást említünk, melyek a magyol szókinceset in vivo mutatják be: Nehler (1981a) egy második generációs magyarral készült interjú leírása, Kálmán (1970a) kétoldalnyi és Kontra (1984b) egy oldalnyi átírást közöl magnetofonnal készített interjúkból.

⁵ Érdekes, bár nem meglepő, hogy a standard magyarban ugyanez a jelentéskölcsönzés zajlott le: a magyar lapok ma kizárólag a *demokrata párti konvenció*-ról tudósítanak, s a szó új jelentését az ÉKsz. is föltünteti.

4. Szóképzés. Szamek (1947: 65) bemutatja, hogy miként keletkeznek azoknak a standard magyar szavaknak, melyeknek angol rokonszavai vannak, az angol szavakból képzett magyarol megfelelői:

standard	magyol
[<i>trombita</i> : <i>lni</i>]	[<i>trAmpetolni</i>]
[<i>bomba</i> : <i>zni</i>]	[<i>bɔmolni</i>]
[<i>forsi</i> : <i>rozni</i>]	[<i>forsolni</i>]
[<i>kopi</i> : <i>rozni</i>]	[<i>kopiolni</i>]
[<i>pumpa</i> : <i>lni</i>]	[<i>pAmpolni</i>].

Megjegyzi még a szerző, hogy amikor ezek a szavak egyes szám alany esetben állnak, akkor a magyolban is mindig standard formájukban fordulnak elő: [*trombita*—*bomba*—*pumpa*].

Szamek másik megjegyzése (1947: 69–70) a veláris magánhangzót és *-er-t* tartalmazó, foglalkozásnevet jelölő kölcsönfőnevekre vonatkozik: ezek „majdnem kivétel nélkül” (*-oš*) végződéssel adaptálódnak: [*bučeroš*] ’hentes’, [*plommeroš*] ’vízvezeték-szerelő’ és [*grosseroš*] ’fűszeres’.

Disszertációja 83. lapján Szamek a *karé* ’autó’ (< *car*), *farma* ’farm’ (< *farm*) és *boksi* ’doboz’ (< *box*) típusú szavak szóvégi extra magánhangzójával foglalkozik. Szamek ezt a jelenséget „tőnövekedés”-nek (stem accretion) hívja, szerinte a szavak nem alany eseti formái úgy képződnek, hogy az alany eseti forma és az esetvégződés közé egy kötőhang kerül, s ez a kötőhang azután a főnév tövével összevonódik. Szamek elemzése nem meggyőző. Először is: Kálmán (1973: 202) szerint a magyar nyelvjárási *karé* ’kétkerékű taliga’ népetimológiás átalakulással nyerhette magyol ’autó’ jelentését. Másodsor — s ez lehet a meggyőzőbb magyarázat —: számításba kell vennünk más nemzetiségű, Amerikába bevándorolt kisebbségek nyelveit is. Ha szemügyre vesszük őket, kiderül, hogy az amerikai görögben van *báksi* és *farma* (Seaman 1972: 196–7), az am. lengyelben van *kara* és *baksa* (Lyra 1961: 229 és 231), az am. finnben van *farmi*, *kaara* és *paksi* ’box; doboz’ (Lehtinen 1966: 246–7), és az am. litvánban is megvan a *farma* szó (Pažūsis 1982: 323). Pažūsis szerint az am. litván *farma* az am. lengyel hatását mutatja. További kölcsönzavak is azt mutatják, hogy a bevándorlók valamiféle koinéja is alakíthatta egyes kölcsönzavak hangalakját, pl. az am. litván [*laisnis*] (< *licence*) ’gépkocsivezetői jogosítvány’ megvan a magyolban is (vö. Pažūsis 1982: 325 és Kontra 1982b: 539).

5. K ó d v á l t á s. Kódváltáson a szakirodalomban azt a jelenséget értik, amikor egy beszélő felváltva használ két nyelvet, vagy azt, amikor stílust vált egy nyelven belül. A *m*—*a* kódváltást eddig még nem tanulmányozták tüzetesen. Ilyen kódváltásra találunk példát Rubinyi (1921), Szamek (1947) és Kontra (1982a: 90–1) munkáiban. Rubinyi (1921: 13) idéz egy újsághirdetést, melyben egy farmját eladásra kínáló farmer a hirdetését így fejezi be: *A farm valóságos bargain*. Rubinyi szerint az angol szó, melynek jelentése ’jó vásár’, a hirdetés „végső ütőkártyája”.

Szamek (1947: 47) nevéhez fűződik az eddigi egyetlen olyan megfigyelés, mely a *m*—*a* kódváltás szintaktikai korlátaira vonatkozik: angol melléknév után magyar főnév nem állhat: a *kis májnidid* szókapcsolat előfordul, de a *small eszű* nem.

Az, hogy van-e, s ha van, milyen a magyolon belüli stílusváltás, akkor fog kiderülni, amikor a South Bend-i korpusznak azt a részét is elemeztük, melyben az adatközlők a labovi „halálveszedelem” kérdésre válaszolnak (vö. Labov 1972: 92 kk.).

6. N e v e k. Az amerikai magyar személynevekről, helynevekről és állatnevekről többen írtak: Mencken (1948: 440 és 524), Fábíán (1948: 34–5), Kálmán (1970b), Farkas

(1971), Janda (1977) és McRobbie (1979: 178–81). Szamek (1947: 70) megjegyzi, hogy a *-né* képző Amerikában mindig felváltódik a *Mrs.*-szel; akit az óhazában Ácsnének hívtak, az Amerikában hamarosan Mrs. Ács lesz. Janda (1977) 15 magyar eredetű amerikai helynévről írt cikket, s megállapította, hogy a magyar eredetű amerikai helynevek keletkezésének nem volt feltétele az, hogy az illető városban vagy faluban nagyobb számú magyar etnikum éljen.

A magyar személynevek angollá vagy angolosabbá válásának folyamatát tárgyalja röviden Mencken (1948), Fábíán (1948) és McRobbie (1979); utóbbi az állatnevekre is kitér.

Az amerikai magyarok átfogó névtani vizsgálata a jövő kutatás feladata. Egy ilyen vizsgálatban hasznos forrás lehet majd minden telefonkönyv. Hasznos adalék a telefonkönyvek felhasználásához Csapo (1983a: 83) egyik vizsgálati eredménye: ő 1750 kérdőívet küldött ki postán olyan személyeknek, akik előfizettek valamilyen magyar nyelvű értesítőre és/vagy magyar vezetéknevük, illetve az 1978-as budapesti telefonkönyvben előforduló nevük volt a vancouveri telefonkönyvben. 433-an visszaküldték a kérdőíveket mondván, hogy ők nem magyarok. Mindegyiküknek a pesti telefonkönyvben előforduló idegen vezetékneve volt.

7. A tegezés — magázás a magyokban. Kálmán (1970a: 384) szerint a második generációsok nem tudnak magázni. Ezt úgy helyes értelmeznünk, hogy azok a második generációsok, akiket Kálmán meginterjúvott, csak tegező formákat tudtak használni.

McRobbie (1979: 201–2) szerint a békeváriak között (Békevár farmtertelepülés) bizonyos asszonyok a magázást megőrizték, amit a szerző a hagyományos magyar paraszti megszólítási forma kanadai továbbélésének tart. South Bendben ugyancsak előfordul, hogy két idős magyar asszony, akik itthon parasztok voltak, magázza egymást, akkor is, ha az egyik a másiknak albérlője. Érdekes azonban, hogy a magázás szabálvai nem érvényesülnek például akkor, amikor ugyanezek az asszonyok elmesélik, hogy egy amerikai orvosnál jártak vizsgálaton. Az egyik asszony elmesélte, hogy amerikai orvosa, aki tudott kissé magyarul és megkérdezett tőle valamit, nem hitte el neki (neki, a született magyar asszonynak!), a magyar nyelvi kérdésre adott válaszát. Az elbeszélésben ekkor a magyar asszony így csattant föl: *Nézd már, te akarsz engem magyarul tanítani?* Az interjúból kimutatható, hogy ez az asszony sohasem használna tegező formát a South Bend-i magyar orvossal (Kontra 1981: 18). A tegezésnek ez a formája talán azzal a tendenciával magyarázható, hogy az emberek gyermeknek tekintik azokat, akik nem ismerik az ő nyelvüket. Ugyanez a jelenség előfordul Budapesten is: a magyar bolti eladók könnyedén letegeznek a magyarul nem tudó külföldieket, noha korra, nemre és megjelenésre azonos magyar vásárlókkal ezt nem mernék megtenni.

Az amerikai magyar értelmiség körében a tegezés majdnem kötelező. Az Amerikában járó óhazai magyar gyakran meglepődik azon, hogy épp megismert értelmiségi ismerősei őt tegeznek.

A társadalmi viszonyok másik nyelvi tükröződése az, ahogy valaki magát szólítani akarja. Ha egy budapesti ember a házát újságban meghirdeti eladásra, vagy teljes nevét vagy vezetéknevét adja meg a hirdetésben. Az amerikai magyarok esetében ez nem feltétlenül van így: a Californiai Magyarság című lapban valaki így invitálja háza esetleges vásárlóit: *Hívják Julitot!* (vö. Kontra 1982a: 91–2).

III. Hunglish: az amerikai magyarok angolja. Talán meglepő, hogy az amerikai magyarok angolja még annyi figyelmet sem kapott a nyelvészektől mint magyarjuk. A legátfogóbb munka Nelson (1956) doktori disszertációja, mely a Louisiana állambeli Albanyban (Livingstone Parish) élő magyarok közül kiválasztott

hat adatközlő angolját elemzi. Nelson a klasszikus amerikai dialektológiai kérdőíveket használta (Work Sheets for the Linguistic Atlas of the USA and Canada and Associated Projects, 1951), így elemzése főleg a fonetikai és a lexikai jelenségekre terjedt ki.

Nemser (1971a) a szerző tíz évvel korábban, a Columbia Egyetemen írt disszertációja arról, hogy miként hallja és mondja 11 amerikai magyar az interdentális részhangokat és a zárhangokat.

A South Bend-i kutatás során körülbelül 60 órányi angol magnetofonfelvételt készült. A szalagok egy részén nyelvhasználati interjúk vannak — ezek erősen támaszkodnak Susan Gal (1979) felsőőri kérdőívére (vö. Kontra—Nehler 1981b). A felvételek nagyobb része a South Bend-i kutatás céljaira összeállított speciális angol nyelvi kérdőív alapján készült. Ez a kérdőív öt részből áll: (1) irányított beszélgetés főleg Shuy, Wolfram és Riley (1968) alapján, (2) szókincsvizsgálat részint verbális kikérdezés alapján (vö. Pederson 1971), részint az Oxford Picture Dictionary of American English felhasználásával (vö. Kontra 1982b), (3) szavak és szövegek felolvasása Labov klasszikussá vált New York-i vizsgálati eszközei alapján, (4) egy 20 szópárból álló „azonos vagy különböző?” hallásteszt, és (5) egy írásteszt, melynek során az volt a feladat, hogy az adatközlők írjanak le annyi angol szót egy perc alatt, ahányat tudnak. Az angol nyelvi kérdőív a lehetőségekhez mérten maximálisan hasonlít szerkezetében a magyar nyelvi kérdőívre (Kontra 1984b) — ezzel a South Bend-i vizsgálatok kétirányúságát kívántuk biztosítani, vagyis azt, hogy egy-egy adatközlő magyar és angol nyelvi tudását lehetőleg azonos eszközökkel vizsgáljuk. Mint korábban említettük, az angol interjúkat standard amerikai angolt beszélő nyelvészek készítették. Nehler (1981b) egy előadásában nem-nyelvész közönség számára jellemezte a South Bend-i öregamerikások angolját és két 1956-os magyar angolját: egyikük sikeres üzletember, „akinek angolja időnként megkülönböztethetetlen a született amerikaiakétól”, másuk autószerelő.

A Hunglish-ról írtak áttekintése előtt vessünk egy pillantást arra, miként tanultak meg a magyar bevándorlók angolul. Kosa (1955) az egyetlen olyan tanulmány, mely szociológiailag szalonképes adatgyűjtésen alapul. 91 olyan Ontarióban élő magyar férfit interjúvolt meg Kosa, akik mind felnőttként vándoroltak be Kanadába, s akik új hazájukban nem jártak iskolába. Az óhazában mindannyian szegények voltak, s Kanadában mindannyian elértek bizonyos anyagi sikert. Kosa tehát középosztálybeli bevándorlókat és nőket nem vizsgált. A szerző az alábbi következtetésekre jutott: (1) egyetlen, igen kivételes esettől eltekintve, a bevándorlók közül senki nem tanult angolul mielőtt Kanadába érkezett; (2) nem is voltak tudatában annak, milyen fontos az angol nyelvtudás; (3) a 91 férfinak több mint a fele sosem tanult iskolában angolt, ők csupán „felszedték, ami rájuk ragadt”; (4) 33 férfi a barátjától tanult vagy maga tanult angolul s csupán 7 adatközlő tanult angolt szervezett tanfolyami (iskolai) keretek között; (5) csupán tizenegyen tanultak egy évnél hosszabb ideig s csak tizenhárman angoltanulása se a rendszeresség, se a céltudatosság nem volt jellemző. Ezt írja: „nagy hiba lenne tanulási módszerüket az értelmiségiekéhez hasonlítani. Az utóbbiak rendszeresen tanulnak: elsajátítják a nyelvtani szabályokat és a szókincset, majd ezek segítségével próbálják kifejezni magukat” (24). Érdemes teljes egészében idézni azt, ahogy Kosa (uo.) leírja az öregkanadások tanulási módszerét: „Ezek a bevándorlók úgy szedték fel nyelvtudásukat, ahogy a különféle élethelyzetek ezt lehetővé tették. A különböző szituációkban — pl. munkában, közlekedés vagy vásárlás közben — meg kellett érteniük s használniuk kellett bizonyos, az adott szituációkban használatos szóláncokat. Mennél több szituációban kellett kifejezniük magukat, annál több szóláncot tanultak meg. Noha ezek a megtanult szóláncok szaporodtak, sosem eredményezték azt, hogy a bevándorlók elsajátítottak volna egy olyan nyelvtani rendszert, melynek révén helyesen ki tudták volna

fejezni magukat. Az elsajátított szóláncokat a bevándorlók nem tudák alkotó elemeikre (szavakra) bontani, ami angol nyelvtudást eredményezhetett volna. Megtanulták azt, amit az egyes élethelyzetek tanítottak nekik, de nem tanulták meg kifejezni magukat. . . . Így számosan nem ismerik a tagadó mondatok szerkezetét. Egyes esetekben jól használják a tagadó mondatokat — akkor, ha egy megtanult szólánc történetesen tagadó mondat —, más esetekben rosszul, mert nem hagyatkozhatnak fix szóláncokra. A bevándorlók angol beszédében hirtelen fellépő dadogás annak a jele, hogy az illető elérte az általa megtanult fix szóláncok nyújtotta kifejezési lehetőségei határát.”

Nyilvánvaló, hogy az amerikai magyar újságok néha segítették (vagy éppen hátráltatták — a közölt tananyag minőségétől függően) ezt a „természetes szituatív nyelv-elsajátítást”. A Detroitban 1919-től kezdve megjelenő *havilap*, A Munka, például rendszeresen közölt angol nyelvleckéket. Egy-egy leckében a képek mellett egy vagy két angol mondat van megadva magyar helyesírás szerinti kiejtésével s magyar fordításával, pl.:

Friday, September Twelfth — Twenty Pages

FRAJdé, szeptEMbör tuelft — TUENti PÉDSzéz.⁶

Péntek, szeptember tizenkettő — húsz oldal.

(II. évf. 1. szám, 1920. január)

He painted the stairway.

hi PÉNTed di SZTEERué.

Ő befestette a lépcsőzetet.

(II. évf. 3. szám, 1920. március)

A Hunglish-ról szóló szakirodalmat négy részben tekintem át: fonetika—fonológia, nyelvtan, szókincs és írás-olvasás.

I. Fonetika és fonológia. V. Makkai (1978: 49) szerint „sok nemteljesen-kétnyelvű a második nyelv szintaxisát és szemantikáját oly tökéletesen el tudja sajátítani, hogy anyanyelvi beszélőnek számítanak, ha a nyelv fonológiáját is hasonló módon megtudták volna tanulni”. A magyar akcentussal beszélt angol tipikus jellemzője a [e] és a [ø] hiánya, a [w] helyett mondott [v] és a retroflex [r] helyett ejtett pergő magyar [r] (vö. Nelson 1956: 101—19, Janda 1976: 590 és V. Makkai 1978: 51). Az amerikai németekhez (s valószínűleg más bevándoroltakhoz) hasonlóan a magyarok néha [w]-t ejtenek [v] helyett — ezt a jelenséget V. Makkai fonológiai „tútanulásnak” (overlearning) nevezi. Nelson (1956: 114) hat adatközlője közül négy ejtett időnként [w]-t [v] helyett.

Nelson (1956: 146) egyik bevándorló adatközlője az interdentális [e] hangot csak akkor ejtette, amikor gondosan ügyelt kiejtésére. A *fifth* és *sixth* szavaknak második generációs Hunglish beszélőktől hallható [fift] és [sikst] kiejtése egyébként nem Hunglish specifikum: a helyi nyelvjárásban is [t]-vel ejtik ezeket a szavakat (111).

Kosa (1955: 26) szerint a magyar bevándorló minden angol szónak két hangképét ismeri: „egy aktív hangképét, melyet maga használ pidgin beszédében, s egy passzív hangképét, melyet megért, amikor anyanyelvi beszélők ejtik ki a szót.” A bevándorlók nem törekednek e két hangkép koordinálására, s ezzel megteremtik a félreértések lehetőségét. Kosa (uo.) leírta egy második generációs kanadai magyar esetét, aki általában akcentus nélkül beszél az angolt, de mikor szüleivel magyolul beszél, az angol szavakat

⁶ A kiejtést jelölő sorban a nagybetűk hangsúlyt jelölnek.

„pidgin-magyar” módon kell kiejtenie, mert szülei nem értenék meg, ha hibátlan angol-sággal ejtené a szavakat.

A magyar akcentusú angol beszéd egyik jellemző vonása az aspiráció hiánya. Az aspirálatlan zárhangok aspiráltak helyén félreértést okozhatnak az angolban. Kontra (1980) vizsgálati eredményei szerint az amerikai angol anyanyelvűek „kontextushoz igazító magatartást” tanúsítanak, amikor külföldiekkel vagy bevándorlókkal beszélgetnek, vagyis „félrehallják” amit hallanak, úgy, hogy megértsék a beszélő szándékolt közlését. A hallott fonetikai szekvenciákat a kontextushoz igazítják minden olyan esetben, amikor a kontextus az ilyen változtatásokat („félrehallásokat”) megengedi.

Nemser (1971a, vö. még 1967 és 1971b) azt vizsgálta meg tüzetesen, hogy 11 Magyarországról bevándorolt személy miként ejti s miként hallja az angol interdentális réshangokat és a zárhangokat. Az adatközlők angoltudása „igen limitált” volt. A vizsgálatok legérdekesebb eredményei az interdentálisokkal kapcsolatosak: a kísérleti személyek labiális réshangként, szibilánsként vagy zárhangként *u t á n o z t á k* az interdentális réshangokat, labiális réshangként *h a l l o t t á k* őket, de zárhangként *e j t e t t é k* őket. Nádasy (1973: 430) kifogásolta recenziójában, hogy Nemser a kísérleti személyek nyelvtanulási előtörténetét nem adta meg, s rámutatott egy másik módszertani problémára is: „a kísérleti személyek ilyen kis száma (tesztenként 4–5) esetén egyetlen személy adatai is nagy eltérést okozhatnak az összesített adatokban, s tisztázatlan, hogy az egyes válaszok mennyiben függvényei a tanítási módszereknek vagy a tankönyvi magyarázatoknak.”

Altenberg és Vago (1983) is tanulmányozta a magyarok angol akcentusát; adataikat úgy nyerték, hogy adatközlőkkel felolvastattak egy bekezdésnyi angol szöveget.

2. *N y e l v t a n.* Nelson (1956: vi) szerint „a magyar okozta szintaktikai eltérések az angol normától gyakoriak két öregamerikás adatközlője angoljában”, de példát alig ad az eltérésekre. Nelson néhány morfológiai kérdést is megvizsgált, s többek között azt tapasztalta, hogy hat adatközlője közül öt *throwed a stone*-t mondott a standard *threw a stone* helyett (130), de a múlt idő ilyen használata megint csak nem Hunglish sajátosság: a helyi angol nyelvjárásban is megvan.

Kontra és Nehler (1981b) közölték egyik South Bend-i ötvenhatos munkás adatközlőjükkel készített angol nyelvhasználati interjújukat. Ennek az adatközlőnek angol szintaktikai jellemzőit Kontra (kézirat) elemezte a Columbia Egyetemen 1984. április 19–21-én rendezett amerikai magyar kétnyelvűségi konferencián.

3. *S z ó k i n c s.* Nelson (1956: 121) a következőképp jellemzi adatközlőit: „az Albanyban élő magyarok angol szókincese általában hasonló az ott élő nem magyarokéhoz. A bevándorlók szókincese azonban kevesebb regionális és helyi szót tartalmaz mint az ott született nem magyaroké. A magyarok angolja kimondottan helyi, s nem regionális színezetű: . . .”

Kosa (1955: 25) a kanadai magyarok angolját „pidgin English”-nek nevezi, mely „a megtanult fix angol szólancok összessége”. Ezt az angolt hibás nyelvtan és hiányos szókinces jellemzi, melyben a lexikai hiányokat gyakran magyar, német, jiddis vagy latin szavak töltik ki.

Kontra és Nehler (1981a) néhány népnév leírását adják: South Bend magyar negyedében például a horvátokat *Slavish*-nak hívják angolul.

Kontra (1982b) arról számol be, hogy 11 South Bend-i adatközlő miként tudta megnevezni a vizsgálati eszközként használt képek egyes részeit angolul, majd magyarul. A bevándorlók és az Amerikában születettek jól elválnak: az előbbieket szókincese magyar domináns (a magyar szavaknak 72,36%-át tudták, de angol megfelelőiknek csak 60,36%-át), az utóbbiaké angol domináns (a magyar szavaknak csupán 33,43%-át tudták, de angol megfelelőiknek 82,54%-át).

4. Olvasás és írás. Kosa (1955: 26) néhány adatközlője olvas angolul, de nem tud írni a befogadó ország nyelvén. Ebben eltérnek az értelmiségi magyaroktól, akik „az olvasást és az írást majdnem mindig együtt sajátítják el”. Kosa vizsgálatai során megkísérelte egy olvasás-teszt használatát is, de nem sok sikerrel, mert „adatközlői vonakodtak”. E részleges olvasás-teszt egyik fontos eredménye szerint „felolvasva a mindennapi szavak kiejtése eltér a beszédbeli kiejtésüktől” (27). Ez az eltérés azonban nem stílusváltás következménye, amint azt Labov (1972) vizsgálatai alapján váránk, sokkal inkább arról van szó, hogy a bevándorló kanadai magyarok az angol szavak írás-képét és hangképét nem tudják azonosítani.

A South Bend-i adatközlők angol olvasáskészségéről némi képet lehet majd alkotni akkor, amikor az általuk felolvasott szavak és szövegek elemzése elkészül.

Végül az angol helyesírás magyarok számára sok fejfájást okozó voltát illusztrálja Halász (1972), aki az „Ausztáliai Helyesírási Reform Társulat” (Spelling Reform Society in Australia) támogatására buzdította az amerikai magyarságot. Okfejtése szerint az angol helyesírás oly nehéz, hogy született amerikaiak sem tudják megtanulni, ezért reformra van szükség. Ha a reformot bevezetik, a magyarok is könnyebben fogják megtanulni második nyelvük helyesírását.

A South Bend-i adatközlők angol helyesírására némi fény fog derülni akkor, amikor egyperces írásteszteik elemzésére sor kerül.

IV. 1. Az amerikai magyar két nyelvűség bibliográfiája*

Altenberg, Evelyn P.—Robert M. Vago (1983): Theoretical implications of an error analysis of second language phonology production. *Language Learning* 33: 427—47.

Az Amerikai Magyar Népszava aranyjubiléumi albuma. Amerikai Magyar Népszava, New York, 1950.

Bako, Elemer (1961): Hungarian Dialectology in the USA. *The Hungarian Quarterly* 1. 4: 48—53. — (1962). Goals and Methods of Hungarian Dialectology in America. *American-Hungarian Dialect Notes* 1: 5—9. Magyar változata: Az amerikai magyar népnyelv kutatás céljai és módszere. *American-Hungarian Dialect Notes* 1: 11—24. — (1963). The [sic] Hungarian Dialectology in the United States (Research Report). Year Book of The American Philosophical Society, 1963. 494—7. Philadelphia, PA, 1964. — (1965). On the Linguistical Characteristics of the [sic] American-Hungarian (An Outline). Proceedings of the Fifth International Congress of Phonetic Sciences, 1964. 211—4. S. Karger, Basel/New York.

Balassa József (1928): Az amerikai magyarok nyelve. *Nyr.* 57: 62—3. — (1936). A magyar és a finn nyelv Amerikában. *Nyr.* 65: 103—6.

Bárdos Károly—Bérczi Károly (1981): Beszélgetés Bartókról Serly Tiborral. *USA* 33: 88.

Béládi Miklós (szerk.) (1981): Vándorének: nyugat-európai és tengerentúli magyar költők. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Benkart, Paula (1980): Hungarians. *Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups*. 462—71. Harvard University Press, Cambridge és London.

Borbándi Gyula (1977): Magyar Amerikában: Útjegyzetek. *Új Látóhatár* 28: 109—42. — (1980). Az amerikai magyar irodalom intézményei. *Új Látóhatár* 31: 56—75.

Csapo, Marg (1983a): Slide-rule Instead of Sheepskin Coat: Language Maintenance Among Post-Second-World-War Hungarian Immigrants. *Canadian Ethnic Studies* 15. 1: 83—92.

Csapó Margit (1983b): A magyar nyelv használata Vancouverben és környékén. *Nyelvünk és Kultúránk* 52: 35—42.

Cseh Tibor, (1975): „Szi-esz-i-és”. *Itt-Ott* 8. 1: 7—11.

Dégh, Linda (1980a): The Ethnicity of Hungarian-Americans. *Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum, Pars IV.* Szerk.: Osmo Ikola. 255—90. Suomen

* Ha egy szerző neve nyomtatásban mind ékezettel, mind anélkül előfordul, akkor a bibliográfiában az ékezetes név az ékezet nélküli után áll.

- Kielen Seura, Turku. — (1980b): Folk Religion as Ideology for Ethnic Survival: The Hungarians of Kipling, Saskatchewan. Ethnicity on the Great Planes. Szerk.: Frederick C. Luebke. 129—46. University of Nebraska Press, Lincoln és London.
- Degh, Linda—Andrew Vázsonyi (1969): Field Report [on Hungarian ethnic and language research in the Calumet region]. Section 1 in Richard M. Dorson, The Ethnic Research Survey of Northwest Indiana. Kontakte und Grenzen: Festschrift für Gerhard Heilfurth zum 60. Geburtstag. 66—67. Otto Schwartz, Göttingen. — (1971—1975). [Ethnographic and Ethnolexical Field Research in Hungarian Settlements in Canada]. A kutatási beszámoló a Kanadai Nemzeti Múzeumnál vannak letétben, Ottawában.
- Dojcsák Győző (1981): A kanadai Esterházy története. Magvető Kiadó. — (1983). Egy magyar település a kanadai prérin: Békevár. Confessio 7. 2: 97—105.
- Dreisziger, N. F. (1981): Immigrant Lives and Lifestyles in Canada, 1924—1939. Hungarian Studies Review: 8. 1: 61—83.
- Dusicsza Ferenc (1984): Felsőfokú magyar tanítás a montreáli McGill Egyetemen — Óraadó tanár: Komjáthy Aladár. Confessio 8. 3: 55—63.
- éjl [= Éltető J. Lajos] (1974). Levél Szegedről. Itt-Ott 7. 4: 5—7.
- Fábián Pál (1948): Az amerikai magyarság nyelve. Magyarosan 17: 33—40.
- Farkas, Zoltan J. (1971): Hungarian City and County Names in the United States. Names 19: 141—3.
- Fishman, Joshua A. (1966): Hungarian Language Maintenance in the United States. (Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Volume 62). Indiana University, Bloomington.
- Gellén József (1982): The Geographical Origins of Two Hungarian Immigrant Parishes in Toledo, Ohio. Angol Filológiai Tanulmányok 15: 35—49.
- Gesztesi Mihály (1909): Új jövevénytípusok. Nyr. 38: 36—7.
- Gondos Sándor (1940): A nagy kohó népének magyar nyelve. Magyarosan 9: 28—32.
- Green, Béla (1919): Amerikai nyelvmester (American Language Master): An English-Hungarian grammar, interpreter and dictionary. Second Revised Edition. Amerikai Magyar Újság, New York.
- Győri György (1979): Nyelvi interferencia az Egyesült Államokbeli magyar sajtóban. Bölcsészdoktori értekezés, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Halász István (1972): Agenst bed hebits (Avagy: az angol helyesírás magyarosítása) Itt-Ott 5. 6: 17—9.
- Halász Péter (é. n.) Második Avenue. Pilvax Publishing Corporation, New York.
- Harsányi András (1982): Patak lelke Amerikában. Confessio 6. 1: 40—52.
- Hegedűs, István (1979—80): Maintaining Hungarian in Canada. Polyphony: The Bulletin of The Multicultural History Society of Ontario 2. 2—3: 76—80.
- Hoffmann Géza (1911): Csonka munkásosztály: az amerikai magyarság. Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest.
- Horváth Antal (1981): A magyar nyelv és kultúra fennmaradásának esélyei Kanadában. Krónika, 1981. március, 24—7. [Toronto].
- Hungarian Poetry in the Diaspora: A Symposium. Hungarian Studies Review Vol. 8 (1981) No. 1: 127—35.
- Ignác Rózsa (1980): Utazások emlékkönyve. Gondolat.
- Janda, Izabella Horváth (1976): English Hungarian and Hungarian English Language Interference Phenomena in Chicago. The Second LACUS Forum, szerk.: Peter Reich. 590—5. Hornbeam Press, Columbia, S. C. — (1977). Hungarian Place Names in the United States. The Third LACUS Forum, szerk.: R. J. DiPietro és E. L. Blansitt, Jr 219—27. Hornbeam Press, Columbia, S. C.
- Káldor Kálmán (1937): Magyar-Amerika írásban és képen. St. Louis.
- Kálmán Béla (1970a): Amerikai magyarok. Nyr. 94: 377—86. (1970b): Amerikai magyar helynevek. Névtudományi előadások, szerk.: Kázmér Miklós és Végh József. 42—5. Akadémiai Kiadó. — (1973): Az amerikai magyarok nyelve. Zborník Filozofickej Fakulty University Komenského. Philologica XXV/1973. 199—205. Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo, Bratislava. — (1975): Some Linguistic Features of Hungarian as Spoken in the USA. Congressus Tertius Internationalis Fenno-Ugristarum, Pars I. szerk.: Valmen Hallap. 608—11. Valgus, Tallinn.
- Kántor Pál (1978): Ötödik Levél Bözsi Ángyomnak Amerikából Magyarországra. The Eighth Tribe Vol. 5 No. 8: 13.
- Kelemen Andor [= Kerék András] (1960): Megjegyzések az amerikai „Magyar Slang”-ról. Híradó (az Északamerikai Magyar Egyetemisták Szövetsége hivatalos lapja) No. 5 (March 1960): 7—8. [New York].

Kemenes Géfin László (szerk.) (1980): Nyugati magyar költők antológiája. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. Bern.

Kerek, Andrew (1978): Hungarian Language Research in North America: Themes and Directions. Canadian-American Review of Hungarian Studies 5. 2: 63–72.

Kontra Miklós (1980): A kontextus szerepe az angol aspirálatlan zárhangok percepciójában. NyK. 82: 338–44. — (1981): Amerikai magyar nyelvi bökkenők. Itt-Ott 14. 3: 13–18. — (1982a): Amerikai magyar újságok nyelve a sztenderd magyarral összevetve. MNy. 78: 76–93. — (1982b). The Relation of L1 Vocabulary to L2: A Study of Hungarian-Americans. The Eighth LACUS Forum, szerk.: Waldemar Gutwinski és Grace Jolly. 523–40. Hornbeam Press, Columbia, S. C. — (1984a): Virág Roza Jött Amerikába. MNy. 80: 344–9. — (1984b): Egy amerikai magyarok körében használt kérdőívről. Magyar Nyelvjárások 26. — (megjelenés alatt): Az amerikai magyar nyelv néhány hangtani kérdéséről. Megjelenik a szombathelyi nemzetközi magyar nyelvészkongresszus (1983 augusztus) kötetében az Akadémiai Kiadónál. — (kézirat): The English Syntax of a Hungarian Refugee. Paper delivered at the First Hungaro-American Colloquium on Bilingualism, Columbia University, April 19–21, 1984.

Kontra, Miklós—Gregory L. Nehler (1981a): Ethnic Designations Used by Hungarian-Americans in South Bend, Indiana. Ural-Altäische Jahrbücher 53: 105–11. — (1981b): Language Usage: An Interview with a Hungarian American. Hungarian Studies Review 8. 1: 99–118.

Konnyu, Leslie (1962): A History of American Hungarian Literature. Cooperative of American Hungarian Writers, St. Louis. — (1967): Hungarians in the United States: An Immigration Study. The American Hungarian Review, St. Louis.

Könnnyü László (1961): Az amerikai magyar irodalom története szemelvényekkel. Amerikai Magyar Írók Munkaközössége, St. Louis.

Kosa, John (1955): The Knowledge of English among Hungarian Immigrants in Canada. Immigrants in Canada, szerk.: I. Bernolak és mások. 23–29. Montreal. — (1957). Land of Choice: The Hungarians in Canada. University of Toronto Press, Toronto.

Kovacs, Martin L. (1980a): Peace and Strife: Some Facets of the History of an Early Prairie Community. Kipling District Historical Society, Kipling, Saskatchewan. (1980b): Early Hungarian-Canadian Culture. Canadian-American Review of Hungarian Studies 7: 55–76. — (1981): From Industries to Farming. Hungarian Studies Review 8. 1: 45–60.

Lévai Béla (1976): Amerikanizmusok Lékai János írásaiban. Nyr. 100: 305–8.

Lőrincze Lajos (1980): Nyelvünk a világban. MNy. 76: 286–99.

Lotz János (1976): Magyar nyelvészeti kutatások az Amerikai Egyesült Államokban. A magyar nyelv története és rendszere: A debreceni nyelvészkongresszus előadásai, szerk.: Imre Samu és Szatmári István. 32–7. Akadémiai Kiadó.

Ludányi András (1974): A vegyes házasságok népszerűsítéséről. Itt-Ott 7. 4: 19–22.

Makkai Ádám (1966): Öregedő pesti vagány elégiája a vadnyugati emigrációban. Szomj és ecet. 151. Amerikai Magyar Írók, Los Angeles. — (1972): A szerves kétnyelvűség mint „anyanyelvi” kérdés. Vigília 37: 538–41. — (1979): Latinate Diglossia in Finno-Ugric: Could Hungarian Have Become a Romance Language? Studies in Diachronic, Synchronic, and Typological Linguistics, szerk.: Bela Brogyanyi. 489–506. John Benjamins B. V., Amsterdam.

Makkai, Valerie Becker (1978): Bilingual Phonology: Systematic or Autonomous? Aspects of Bilingualism, szerk.: Michel Paradis. 47–52. Hornbeam Press, Columbia, S. C.

Máthé Elek (1942): Amerikai magyarok nyomában: Útirajz az amerikai magyarság települési térképével. Dante Könyvkiadó, Budapest.

McRobbie, Zita (1979): A linguistic analysis of the Békévar [sic] community. Békevár: Working Papers on a Canadian Prairie Community, szerk.: Robert Blumstock. 167–209. National Museums of Canada, Ottawa. — (1982): Robert M. Vago: The Sound Pattern of Hungarian. (ism.) NyK. 84: 283–7.

Mencken, H. L. (1937): Non-English Dialects in America: Hungarian. The American Language. 4th Ed. 680–2. Alfred A. Knopf, New York. — (1945): The American Language: Supplement I. Alfred A. Knopf, New York. — (1948): The American Language, Supplement II. Alfred A. Knopf, New York.

Molnar, August J. (1977): Hungarian Pioneers and Immigrants in New Jersey. The New Jersey Ethnic Experience, szerk.: Barbara Cunningham. 249–66. Wm. H. Wise and Co., Union City, N. J.

Molnár Judit (1984): A Language Master from the New World. Előadás az Angliztikai Napokon, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1984. január 24.

- Molnár Károly (1983): Milyen hosszú a vágta? Új Tükör, 1983. február 13. 36–7.
- Nádas János—Somogyi Ferenc (szerk.) (1980): A XIX. Magyar Találkozó Krónikája. Árpád Könyvkiadó Vállalat, Cleveland, OH.
- Nádasdy, A. (1973): Review of William Nemser: An Experimental Study of Phonological Interference in the English of Hungarians. *Acta Linguistica* 23: 427–30.
- Nagy Dezső (1978): Az amerikai magyarok folklórja I. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest. — (1979): Az amerikai magyarok folklórja II. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest.
- Nagy Károly (1977): Tanítsunk magyarul! Tanulmányok, cikkek, beszélgetések a szórványmagyarság nyelvoktatásáról, kultúra-műveléséről. Püski, New York. — (1981). A magyarságtudat órszigetei. *Vigilia* 46: 817–20.
- Nagy Lajos (1921): Az amerikai magyar költészet nyelve. *Nyr.* 50: 113–4.
- Nehler, Gregory L. (1981a): Amerikai beszélgetés a magyar nyelvről. *Új Látóhatár* 32: 228–38. — (1981b): A Hungarian Community in Limbo. Talk at Tulipános Láda, The Treasure Chest of Hungarian Culture, Inc., Chicago, May 22, 1981. [Manuscript]
- Nelson, Agnes Denman (1956): A Study of the English Speech of the Hungarians of Albany, Livingstone Parish, Louisiana. Ph.D. dissertation. Louisiana State University.
- Nemser, William (1967): The Predictability of Interference Phenomena in the English Speech of Nature [sic] Speakers of Hungarian. A magyar nyelv története és rendszere, szerk.: Imre Samu és Szathmári István. 262–7. Akadémiai Kiadó. — (1971a): An Experimental Study of Phonological Interference in the English of Hungarians. (Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Volume 105) Indiana University, Bloomington. — (1971b): The predictability of interference phenomena in the English speech of native speakers of Hungarian. *Papers in Contrastive Linguistics*, szerk.: Gerhard Nickel. 89–96. Cambridge University Press, Cambridge.
- Papp, Susan M. (1981): The Organizational Development of the Hungarian Community of Ontario. *Hungarian Studies Review* 8. 1: 85–97.
- Péter László (1982): A Vasváry-gyűjtemény a szegedi Somogyi-könyvtárban. *Hungarológiai Értesítő* 4: 602–5.
- Puskás Julianna (1982a): From Hungary to the United States (1880–1914). Akadémiai Kiadó. — (1982b): Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Akadémiai Kiadó.
- Reményi József (1934): Rokontalan magyarok Amerikában. *Magyar Szemle* 20: 187–91. — (1937a): Az amerikai magyar nyelv. *Nyugat* 30. 9: 184–8. — (1937b): A magyarnyelvű alkotószellem lélektana Amerikában. *Magyar Szemle* 30: 76–81.
- Révai Nagy Lexikona, XXI. kötet. Magyar nyelv Amerikában. 572. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1935.
- Rickert Ernő (1920): Amerikai magyar költők. Magyar Jövő Ifjúsági R.-T. Budapest.
- Rubinyi Mózes (1921): Amerikai magyarság. *Nyr.* 50: 11–3.
- Sanders, Ivan (1973): Bebörtönzött nyelv? Jegyzetek az amerikai magyarok nyelvhasználatáról; a kétnyelvűségről. *Valóság* 16. 5: 90–5.
- Sári Gál Imre (1966): Az amerikai Debrecen. Pátria Publishing Co. Ltd., Toronto. — (1978): Clevelandi magyar múzeum: Ríportok, versek, fényképek a clevelandi magyarság életéből. Amerikai Magyar Írók, Toronto.
- Sárközi Mátyás (1981): Ötvenhatosok Angliában. *Új Látóhatár* 32: 459–65.
- Sebők Zsigmond (1914): Misszisz Kulcsár. *Színfoltok*, 73–84. „Élet” Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság, Budapest.
- Sós Péter János (1973): Amerikaiak, magyarok. *Valóság* 16. 5: 80–9.
- A south bendi magyarok 50 éves letelepedésének jubileumi emlékkönyve, 1882–1932. Városi Élet, South Bend, Indiana.
- Szamek, Pierre Ervin (1947): The Eastern American Dialect of Hungarian: An Analytical Study. Ph. D. dissertation, Princeton University.
- Spissák Ferencz (1906): Az amerikai magyarság nyelve. *MNy.* 2: 259–63.
- Szántó Miklós (1983): Ki a magyar? *Élet és Irodalom*, 1983. június 24, 6. — (1984): Magyarok Amerikában. Gondolat.
- Szendrey, Thomas (1983): Hungarian-American Theatre. The Ethnic Theatre in the United States, szerk.: M. S. Seller. 191–220. Westport, CT.
- Széplaki, Joseph (1975): The Hungarians in America 1583–1974: A Chronology and Fact Book. Oceana Publications, Inc., Dobbs Ferry, N. Y. — (1977): Hungarians in the United States and Canada: A Bibliography. Published by the Immigration History Research Center, University of Minnesota.
- Taborsky, Otto Arpad (1955): The Hungarian Press in America. M. A. thesis.

Catholic University of America, Washington, D. C.

Tamási Aron (1934): Abel Amerikában. Erdélyi Szépművés Céh, Kolozsvár.

Tarján Gábor (1982): Egyezmény két világrész magyarjai között. *Confessio* 6. 3: 10–21.

Tezla, Albert (1987): Valahol túl, Meseországban: magyarok Amerikában, 1895–1920. 2 kötet. Európa Könyvkiadó, Budapest. — (előkészületben): *The Hazardous Quest: A Documentary of Hungarians in America, 1895–1920*.

Török István (1978): Katolikus magyarok Észak-Amerikában. A Katolikus Magyarok Vasárnapja, Youngstown, OH.

Vazsonyi, Andrew (1978): The Cicisbeo and the Magnificent Cuckold: Boarding House Life and Lore in Immigrant Communities. *Journal of American Folklore* 91: 641–56.

Vazsonyi Endre (1980): A főburdos és a Csodaszarvas. *Valóság* 23. 3: 89–97. — (előkészületben). *Túl a Kecegárdán* (Calumet-vidéki magyar szótár).

Waggoner, Dorothy (1981): Statistics on Language Use. *Language in the USA*, szerk.: Charles A. Ferguson — Shirley Brice Heath. 486–515. Cambridge University Press.

Wass Albert (1980): Gerendi Péter furcsa története. *The Eighth Tribe* 7. 5: 12–5.

Weinstock, S. Alexander (1969): *Acculturation and Occupation: A Study of the 1956 Hungarian Refugees in the U. S.* Martinus Nijhoff, Hága.

Zsoldos Benő (1938): Az amerikai magyarok beszéde. *Magyarosan* 7: 135–6.

2. Más idézett irodalom

Gal, Susan (1979): *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. Academic Press, New York.

Householder, F. W. (1983): Kyriolexia and language change. *Language* 59: 1–17.

Labov, William (1972): *Sociolinguistic Patterns*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

Lehtinen, Meri (1966): *An Analysis of a Finnish-English Bilingual Corpus*. Ph. D. dissertation, Indiana University, Bloomington.

Lyra, Franciszek (1962): *English and Polish in Contact*. Ph. D. dissertation, Indiana University, Bloomington.

Parnwell, E. C. (1978): *Oxford Picture Dictionary of American English*. Oxford University Press, New York.

Pažūsis, Lioginas (1982): The morphological integration of English loan nouns in American Lithuanian. *The English Element in European Languages*, Vol. 2, szerk.: Rudolf Filipović, 316–37. University of Zagreb.

Pederson, Lee (1971): An approach to urban word geography. *American Speech* 46: 73–86.

Seaman, P. David (1972): *Modern Greek and American English in Contact*. Mouton, Hága.

Shuy, Roger W., Walter A. Wolfram and William K. Riley (1968): *Field Techniques in an Urban Language Study*. Center for Applied Linguistics, Washington, D. C.

Kontra Miklós

A Nyelvőr postája

A szóvegyülés napjainkban. Ismeretes, hogy nyelvünk gazdagításának, a szóalkotásnak egyik módja a szavak vegyülése vagy vegyítése. Már Petőfi is élt ezzel a lehetőséggel, amikor az *irodalom* és *litteratura* összevegyítésével két szót hozott létre: az *irodaturá-t* és a *litteradalom* szót (MMNyR. 1: 466). Alighanem az ő példáját követte többek közt Váci Mihály, aki a *Melanézia* ~ *Polinézia* földrajzi névből és a *biurokrácia* szóból alkotta meg *Bürokronézia* elnevezését: ez a szó tréfásan jelölte és bírálta a túlzott és felesleges hivatali megkötöttségektől terhelt jelképes országot (Esti Hírlap 1975. ápr. 7.).

A szóvegyülés másik esete volt a *columbóvli*, amelyet Rózsa László hozott létre *Columbo* nyomozóhadnagy családnevéből és a *bóvli* 'silány áru', 'rossz műsor' jelentésű, német eredetű szóból (Népszabadság 1976. nov. 23.). Az újságíró figyelemkeltésül szánta a *columbóvli* szót, amelyet Lutz Röhrich nyomán akár címviccnek, akár tréfás szókeveredésnek tarthatunk (Der Witz. Figuren, Formen, Funktionen. Stuttgart 1977, 45 és 59).

Ugyanilyen jellegű Czeizel Endre *doktourizmus*-a a *doktor* és a *turizmus* szóból: az említett cím alatt a neves orvos tanácsokat adott utazó-nyaraló terheseknek az Utazási Magazinban (1982. évf. 2. sz.). Münz András *Kajándék* vegyítése a *kaján* és az *ajándék* tudatos „szóturmix”-a (Hétfői Hírek 1982. nov. 29.). P. Szabó József belső címben alkalmazta a *Mao Ce-tung* tulajdonnév és a *mauzózeum* köznév vegyítéséből a *Maozózeum* öszvérszót (Ország-Világ 1980. júl. 9.). Vajda Péter több mint tíz éve egy politikai ízű amerikai vegyülékszót, *Nixinger*-t használta címviccül, amely *Nixon* és *Kissinger* nevéből alakult ki (Népszabadság vasárnapi melléklet 1972. febr. 20.).

A hetvenes évek görög politikai viszonyaira utal a *papadokrácia* *Papadopulosz* nevéből és a *demokrácia* szóból (Népszabadság 1973. máj. 4.). Avar Károly ekkor így írt: „Nem túlzás a megfigyelők szarkasztikus megjegyzése: Görögországban ma *papadokrácia* van.” Tehát az említett vegyülékszó külföldről származik, nyelvi kölcsönzés útján, nem pedig belső fejlődéssel jött létre. Annál érdekesebb!

A figyelemkeltő címviccek sorába tartozik még a Ludas Matyi újdonsült vegyülékszava: a *keljfeljancsó*, amelyben a *keljfeljancsi* játékszer és *Jancsó Miklós* filmrendező nevét fedezhetjük fel (1985. febr. 20.).

A szóvegyülés esetei között néhány komoly hangulatú szóalkotás is található. Ungvári Tamás a *stagfláció*-t a *stagnálás* és az *infláció* szóból hozta létre (Élet és Irodalom 1985. aug. 23.). A *viza* és a *kecsége* keresztezéséből létrejött új hibrid halfaj neve a *vicsege*, idegen nevén *beszter* (Magyar Nemzet 1975. máj. 3.). Ez az öszvérszó inkább meghonosodott, mint a *grape fruit* magyar nevéül szolgáló *citrancs* a *citrom* és a *narancs* szó vegyítéséből. Vegyülékszavaink, mint a gyorsan változó városi folklór termékei, többnyire tiszavirág-életűek.

Dömötör Ákos

Szemle

Régi magyar glosszárium. Szerk. Berrár Jolán és Károly Sándor (Ismerteti: <i>Kálmán Béla</i>)	229
Bánréti Zoltán: A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról (Ismerteti: <i>Huszár Ágnes</i>)	233
Paul Schweiger: O introducere în semiotică — Puncte de cedere (Ismerteti: <i>Szabó Zoltán</i>)	234
<i>Kontra Miklós</i> : Az amerikai-magyar kétnyelvűség kutatásának áttekintése	237

A Nyelvőr postája

<i>Dömötör Ákos</i> : A szövegnyelvi napjainkban	256
--	-----

Olvasóinkhoz!

A negyedévenként megjelenő *Magyar Nyelvőr* előfizethető bármely hírlapkézbesztő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Lapellátási Irodánál (HELIR) 1900 Budapest V., József nádor tér 1., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizethető és példányonként megvásárolható az AKADEMIAI KIADÓ-nál, 1363 Budapest, Alkotmány utca 21., telefon: 111-010. Pénzforgalmi jelzőszámunk: 215-11488, az Akadémiai Kiadó STÚDIUM Könyvesboltjában (1052 Budapest V. Gerlőczy u. 7. Tel.: 188-633). Előfizetési díj egy évre: 72 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTURA Külkereskedelmi Vállalat (H-1 1389 Budapest, Pf. 149 és külföldi bizományosai.

A folyóirat egyes régi példányai korlátozott számban beszerezhetők az Akadémiai Kiadó terjesztési osztályától (Bp. V., Alkotmány u. 21.) és a Magyar Nyelvtudományi Társaságtól (Bp. V., Pesti Barnabás u. 1. III.). Példányonként kaphatók a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és az Akadémiai Kiadó STÚDIUM Könyvesboltjában (Bp. V., Gerlőczy u. 7.)

Felhívjuk olvasóink figyelmét a *Nyelvőr Füzetek* című sorozatra. Eddig jelent füzetek:

1. *Bárczi Géza*: A helyes magyar kiejtés versenye az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 1 Ft
3. *Parkas Vilmos*: Jegyzetek „A magyar helyesírás szabályai” tizedik kiadásának szótári részében a kilencedik kiadáshoz képest végrehajtott változásokról 1 Ft
[A 2—3. szám együttes új kiadása ilyen címen: *Deme László*: Magyar-írás helyesírási szabályzatunk új (10.) kiadásához (A szótári részben végrehajtott változások jegyzékével)]
4. *Bárczi Géza*: Anyanyelvünk magyarsága 1 Ft
5. *Vértes O. András*: A beszédhibákról 1 Ft
6. *Ferenczy Géza*: Arany János, nyelvünk bűvára és művelője 3 Ft
7. *Bencsedy József—Deme László*: Egy szavalo és kiejtési verseny tanulságai 2 Ft
8. *Grétsy László—Wacha Imre*: A műszaki nyelv művelése 5 Ft
9. *Deme László*: Helyesírási rendszerünk logikája 5 Ft
10. *Kiss Lajos—Kovalovszky Miklós—Lőrincze Lajos—Mátyás Ferencz*: O. Nagy Gábor emlékének 2 Ft
11. *Kemény Gábor*: Képszerűség és kompozíció Krúdy prózájában 2 Ft
12. Beszédkultúránk időszerű kérdései

E füzeteket a Magyar Nyelvtudományi Társaság (Bp. V., Pesti Barnabás u. 1. III.) árusítja.

Nyelvészeti kiadványok

- Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum* Budapestini habitus anno 1975. Red. Gyula Ortutay. Pars I. Acta Sessionum. Cur. János Gulya. 1975. 241 l. 15×25 cm. Német, orosz és francia nyelvű tanulmányok. Fve 140,— Ft. ISBN 963 05 0436 7
- Domokos Péter: *Az udmurt irodalom története*. 1975. 550 l. 17×25 cm. Bibliogr. fejezetenként. Orosz és angol nyelvű összefoglalással. Kve 100,— Ft. ISBN 963 05 0699 9
- Études Finno-Ougriennes*. Tome X. Année 1973. 1975. 318 l. 17×25 cm. Fve 180,— Ft. ISBN 963 05 0579 7. Közös kiadás a párizsi A. D. E. F. O.-val (Librairie Klincksieck, Paris)
- Forschungsetätten für Finnougristik in Ungarn*. (Red. von János Gulya, László Honti. Übers. von Regina Hessky. Az előszót írta: Kálmán Béla.) 1975. 165. l. 4 fénykép, 17×25 cm. Kve 100,— Ft. ISBN 963 05 0623 8
- Gregor Ferenc: *Der schlowakische Dialekt von Püßszántó*. (Übers. von István Tóth.) 1975 295 l. 17×25 cm. Bibliogr. 293—296. l. Kve 180,— Ft. ISBN 963 05 0400 8
- Hadrovics László: *Szavak és szólások*. 1975. 134 l. 17×25 cm. (Nyelvtudományi értekezések 83.) Fve 22,— Ft. ISBN 963 05 0732 3
- Hajdú Mihály: *Budapest utcaneveinek névtani vizsgálata*. 1975. 52 l. 17×24 cm. 1 melléklet (Nyelvtudományi értekezések 87.). Fve 11,— Ft. ISBN 963 05 0551 7
- Honti László: *System der paradigmatischen Sufformorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda*. (Übers. von Regina Hessky.) 1975. 161 l. 17×25 cm. Bibliogr. 157—161. l. Kve 80,— Ft. ISBN 963 05 0237 2
- Jel és Közösség*. Szemiotika tanulmánygyűjtemény. Szerk. Voigt Vilmos, Szépe György, Szerdahelyi István. 1975. 234 l. 17×25 cm. Bibliogr. 201—229. l. (Musseion könyvtár 2.) Kve 52,— Ft. ISBN 963 05 0424 3
- Kniezsa István: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. Két kötetben 15×21 cm. 2. kiad. 1974. 1. köt. 582 l. 2. köt. 583—1043 l. Német és orosz nyelvű összefoglalóval. Kve együtt 180,— Ft. ISBN 963 05 0413 8 (1—2. köt.), ISBN 963 05 0414 6 (1. köt.), ISBN 963 05 0415 4 (2. köt.)
- Kósa László—Filep Antal: *A magyar nép táji-történelmi tagolódása*. 1975. 230 l. 12×18 cm. Bibliogr. 197—228 l. (Néprajzi tanulmányok.) Fve 23,— Ft. ISBN 963 05 0561 4
- Magyar értelmező kéziszótár* (Szerk.: Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós.) 2., változatlan kiadás. 1975. 1550 l. 17×25 cm. Kve 260,— Ft. ISBN 963 06 0731 5
- A magyar helyesírás szabályai*. 10. kiad. 15. (a tizenegyedikhez képest változatlan, lenyomat). 1975 267 l. 14×21 cm. Fve 9,— Ft, Kve 16,— Ft. ISBN 963 05 0610 6
- A Magyar Nyelvjárások Alkalmazásának elméleti-módszertani kérdései*. Szerk. Deme László Imre Samu. 1975. 345 l. 17×25 cm. Kve 68,— Ft. ISBN 963 05 0609 2
- Mikola, Tibor: *Die alten Postpositionen des Nenzischen* (Juraksamojedischen). Übersetzt von Tilda und Paul Alpári. 1975. 242 l. 14×21 cm. Kve 100,— Ft. ISBN 963 05 0223 2. Közös kiadás a hágai—párizsi Mouton kiadóval
- Modern Linguistics and Language Teaching*. International Conference Budapest, 1—5 April 1971. 1975. 439 l. 17×25 cm. Angol, francia, német, orosz és egy latin nyelvű tanulmány. Kve 250,— Ft. ISBN 963 05 0265 8. Közös kiadás a hágai Mouton kiadóval
- Papp Ferenc: *A magyar főnév paradigmatis rendszere*. (Leírás és automatikus szintézis.) 1975. 327 l. 45 táblázat. 17×25 cm. Bibliogr. 263—265 l. Kve 66,— Ft. ISBN 963 05 0570 43
- Researches in Altaic Languages*. Papers read at the 14th Meeting of the Permanent International Altaic Conference. Held in Szeged, August 22—28, 1971. E. by Louis Ligeti. 1975. 338 l. 10 ábra, 18 táblázat, 17×25 cm. (Bibliotheca orientalis Hungarica XX.) Bibliogr. tanulmányként. Angol, francia és német nyelven. Kve 200,— Ft. ISBN 963 05 0124 4
- Steinitz, Wolfgang: *Ostjakologische Arbeiten*. Szerk. Gert Sauer, Renate Steinitz. — Négy kötetben. 27×19 cm. ISBN 963 05 0156 2
- Bd. 1. *Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten. Texte*. Neubearb. von Gert Sauer. 1975. 468 l. Szövegek eredeti nyelven, német nyelvű magyarázószöveggel. Kve 300,— Ft. ISBN 963 05 0157 0. Közös kiadásban a berlini Akademische-Verlaggal és a hágai Mouton kiadóval
- Zsilka János: *A jelentés szerkezete*. A jelentés mozgásegysége. 1975. 262 l. 10 melléklet, 17×25 cm. Kve 60,— Ft. ISBN 963 05 0640 8